

Mehmet Emin YILMAZ

KİLİSEYE ÇEVİRİLEN TÜRK ESERLERİ

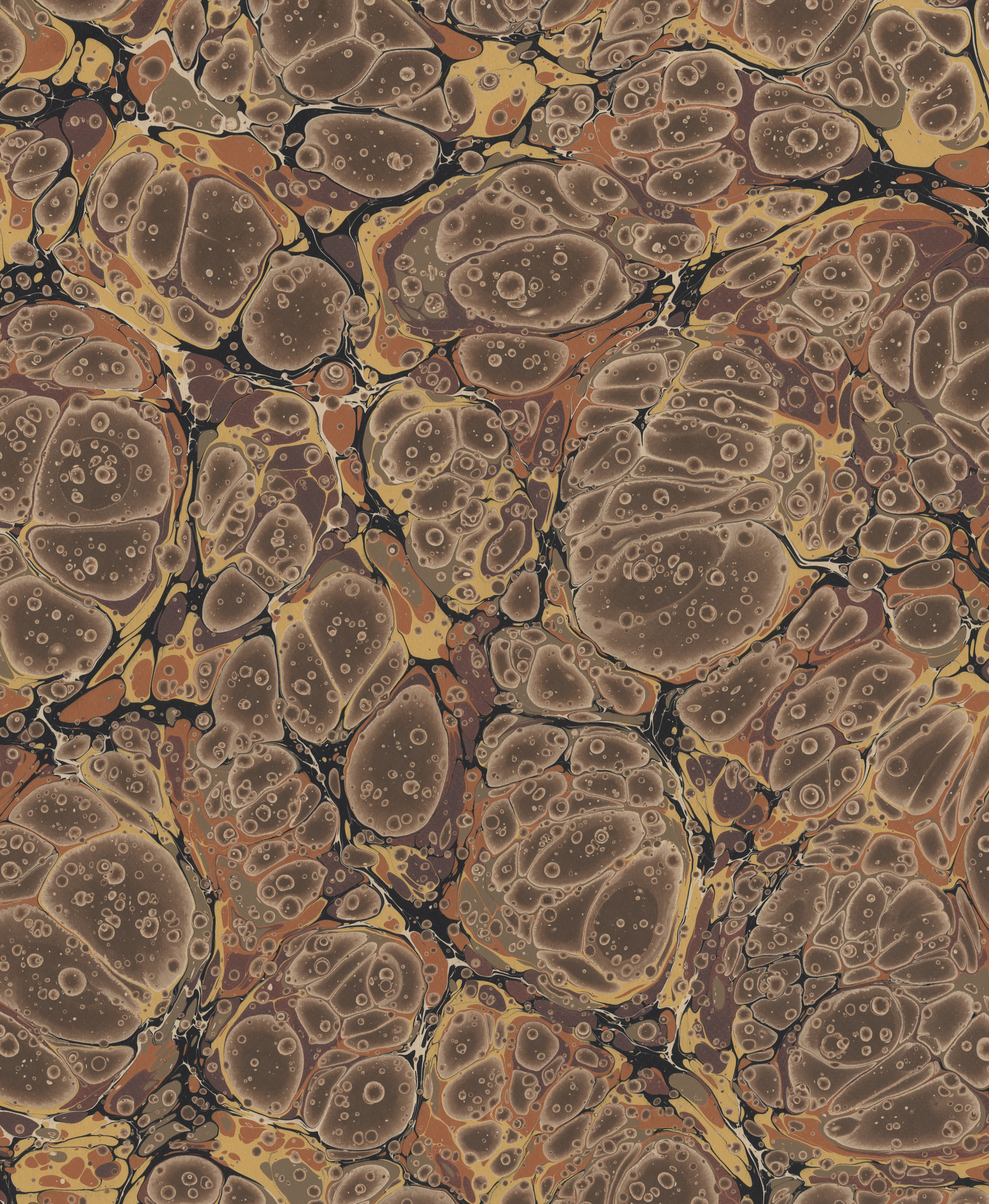
1. Cilt

THE TURKISH MONUMENTS
CONVERTED INTO CHURCHES

Volume 1

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILI
100th Anniversary of the Republic of Türkiye

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI
REPUBLIC OF TÜRKİYE MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM
PRESIDENCY FOR TURKS ABROAD AND RELATED COMMUNITIES

KİLİSEYE ÇEVİRİLEN TÜRK ESERLERİ I-II-III
THE TURKISH MONUMENTS CONVERTED INTO CHURCHES I-II-III

YTB Yayınları: 38
Kültürel Miras Dizisi: 10

ISBN: 978-975-17-5674-9 (1. Cilt), 978-975-17-5675-6 (2. Cilt), 978-975-17-5676-3 (3. Cilt)

Yazar / Writer
Mehmet Emin YILMAZ

Danışman / Advisor
Dr. İ. Aydın YÜKSEL

İngilizce Editör / English Language Editor
Dr. Harun TUNCER

İngilizce Tercüme / Translation into English
M. Enes KONDO

Türkçe Metin Editörü / Turkish Language Editor
Ü. Kevser KIPRAMAZ

Kapak ve Grafik Tasarım / Cover & Graphic Design
Mehmet Emin YILMAZ

Ebrû / Marbling
Alparstan BABAĞLU

Kapak Resmi / Cover Image
Macaristan Peç'te Gâzi Kasım Paşa Câmii
Ghazi Kasım Pasha Mosque in Pécs, Hungary

Basım / Printed by
Özel Ofset Bas. Yay. Matbaa Rek. İnş. Tur. Tic. ve San. Ltd Şti.
Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514 Sokak No: 6
Yenimahalle - Ankara - TÜRKİYE
Matbaa Sertifika Numarası : 40365

Baskı Bilgisi / Print Information
Genişletilmiş 2. Baskı
Added 2nd Edition
500 adet - 500 copies
Ankara 2023

1. Baskı - 1st Edition
İstanbul Fetih Cemiyeti
İstanbul Conquest Society
İstanbul 2020

© TÜM YAYIN HAKLARI YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayındaki metin ile ilgili sorumluluk yazarına aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri / The Turkish Monuments Converted into Churches - Mehmet Emin YILMAZ
Özel Ofset Basın Yayın Matbaa Reklam İnşaat Turizm Ticaret Sanayi Ltd. Şti.
1. Kültür Tarihi, 2. Sanat Tarihi, 3. İslam eserleri

YTB Yayınları
Oğuzlar Mahallesi Mevlâna Bulvarı No: 145 PK 06520 Balgat - Ankara - TÜRKİYE
Tel: +90 312 218 40 00 Faks: +90 312 218 40 49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

KİLİSEYE ÇEVİRİLEN TÜRK ESERLERİ

The Turkish Monuments Converted into Churches

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Mehmet Emin Yılmaz

KİLİSEYE ÇEVİRİLEN TÜRK ESERLERİ

The Turkish Monuments Converted into Churches

I. Cilt

Arnavutluk, Azerbaycan,
Bosna Hersek, Bulgaristan, Cezâyir,
Ermenistan, Güney Kıbrıs, Gürcistan,
Hırvatistan, Karadağ, Kosova,
Kuzey Makedonya

Volume I

Albania, Azerbaijan, Bosnia and
Herzegovina, Bulgaria, Algeria,
Armenia, Southern Cyprus, Georgia,
Croatia, Montenegro, Kosovo,
North Macedonia

II. Cilt

Macaristan, Moldova, Romanya,
Sırbistan, Türkiye, Ukrayna

Volume II

Hungary, Moldova, Romania,
Serbia, Türkiye, Ukraine

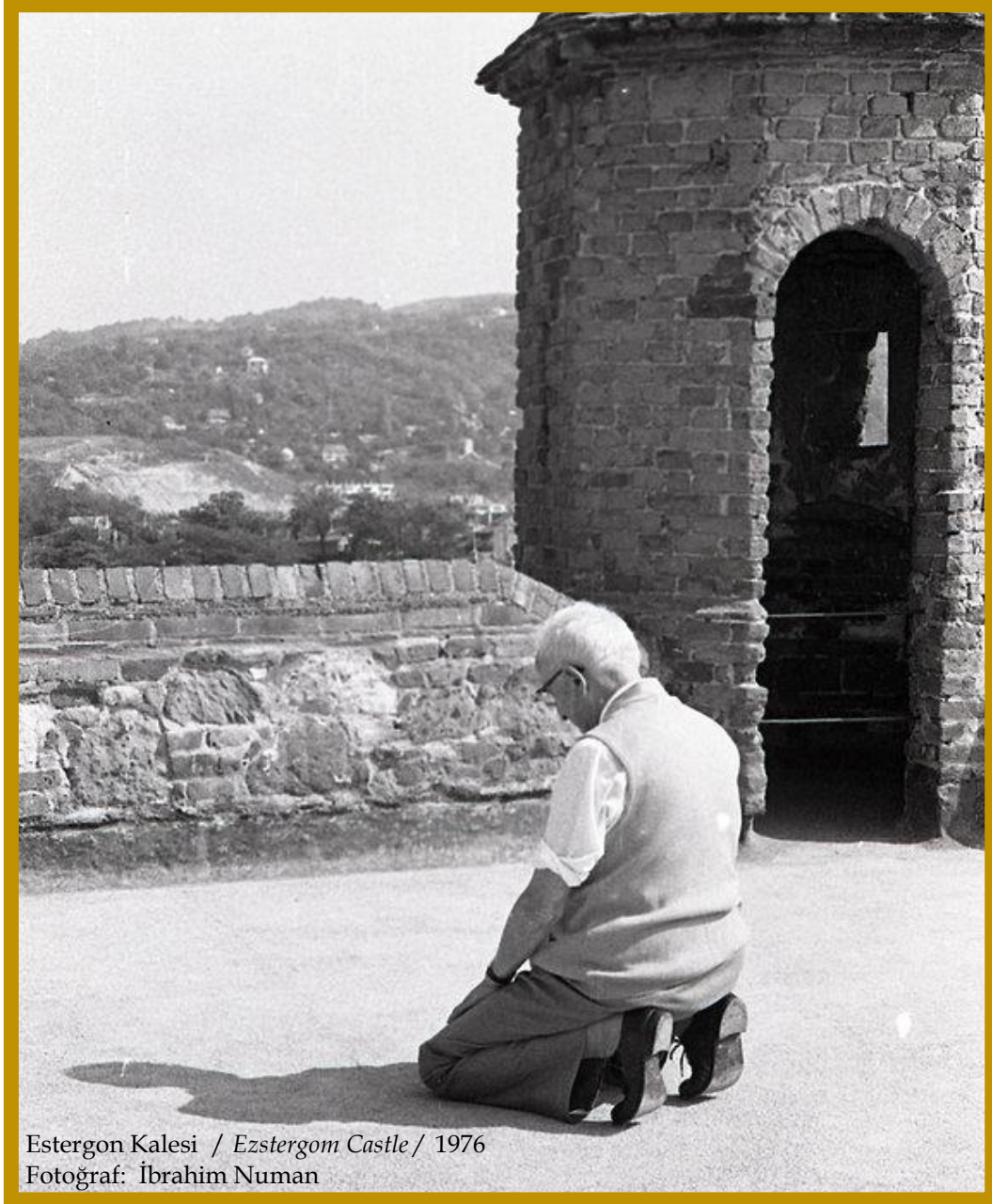
III. Cilt

Yunanistan

Volume III

Greece

Ankara - 2023

Estergon Kalesi / *Ezstergom Castle* / 1976
Fotoğraf: İbrahim Numan

*Bu alışmamı,
Ekrem Hakkı Ayverdi'nin aziz hâtrasına
rahmet ve saygıyla ithaf ediyorum.*

*I dedicate this work to the cherished
memory of Ekrem Hakkı Ayverdi
with compassion and respect.*

Takdim

Introduction

Mehmet Nuri ERSOY

T.C. Kültür ve Turizm Bakanı

Republic of Türkiye, Minister of Culture and Tourism

Balkanlar'dan Hicaz'a, Kafkasya'dan Orta Avrupa'ya, Afrika'dan Kırım'a kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve üç kıtaya kök salmış Osmanlı İmparatorluğu yalnızca Türk-İslâm tarihini değil, Avrupa'nın ve Batı düşüncesinin de kaderini etkilemiştir.

Kültür ve uygarlığı, tarih ve müktesebatıyla tarihe silinmez izler bırakan Devlet-i Aliyye, siyasî, coğrafi, iktisadî ve içtimaî zenginliğini Anadolu'da kurmuş, Rumeli'nde tahkim etmiş ve "gönül coğrafyasında" mücessem bir şekle büründürmüştür.

Dinî ve siyasî karmaşanın hüküm sürdüğü Balkanlar'a "Pax Ottomanica" (Osmanlı Barışı) ile barış, huzur ve istikrarı getiren Osmanlı, akabinde tatbik ettiği iskân ve imaret politikasıyla da birçok bölgenin bayındır duruma gelmesinde başrolü üstlenmiştir.

Osmanlı, hükmettiği toprakları tüm çeşitlilikleriyle kucaklayıp, Türk ve İslâm kültürünün müstesna hasletleriyle mayalamış ve inşâ ettiği eserlerle de farklı bölgelerin mimarî açıdan gelişip zenginleşmesini temin etmiştir.

Döneminin en estetik, en seçkin üslûbuyla binâ edilen bu eserler, Devlet-i Aliyye'nin engin medeniyet birikiminin bir yansımasını oluşturmuştur.

Ruling over a vast geography from the Balkans to the Hijaz, the Caucasus to Central Europe, Africa to the Crimea, and settling in three continents the Ottoman Empire not only affected the Turkish-Islamic history, but also sealed the fate of Europe and the Western thought.

It left an indelible mark on history with its culture and civilization, history and acquis, and establishing its political, geographical, economic and social welfare in Anatolia, the Empire fortified it in Rumelia and embodied it in its "geography of heart".

Once being a centre of religious and political turmoil the Balkans found peace, tranquility and stability thanks to the *Pax Ottomanica*, and this helped the Empire play a leading role in the development of lots of regions with the settlement and *imaret* policy implemented afterwards.

The Ottoman Turks embraced the lands they ruled with all its diversity, fermented it with the exceptional characteristics of Turkish and Islamic culture, and ensured the architectural development and enrichment of different geographies with the works erected one after another.

Having been built with the most aesthetic and distinguished style of the time those works were a true reflection of the vast civilizational accumulation of the Ottomans.

Muhtelif sebeplerden ötürü önemli bir kısmı âtil vaziyette kalan, kiliseye dönüştürülen ve günümüze ulaşamayan bu eserleri tespit etmek, mimarî envanterimize dâhil etmek ve bu zenginliği gelecek nesillere nakletmek, tarihimizin omuzlarımıza yüklediği önemli bir sorumluluktur.

Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Cezayir, Ermenistan, Güney Kıbrıs, Gürcistan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Macaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'da kiliseye çevrilen Türk eserlerini tüm yönleriyle inceleyip gün yüzüne çıkararak kayıt altına alan bu anlamlı çalışmanın, Türk-İslâm mimarî eserleri literatürü içinde bugüne kadar kaleme alınan en nitelikli ve en hacimli kaynaklardan biri olarak öne çıkacağına inancım tamdır.

Türk-İslâm mimarîsinde mündemiç kök ve kültür mirasımızı bugüne taşıyan ve alanında en esaslı başvuru kaynaklarından biri olacak "*Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri*" isimli bu değerli çalışmanın hazırlanmasında emeği geçenleri kutlar; ecdadın aziz ruhunu saygıyla yâd ederim.

It is an important task that our history has placed on our shoulders to identify these works, which have remained unnoticed due to various reasons, and have been converted into churches and some even not survived to include in our architectural inventory and hand this richness over to the generations coming.

I do believe that this very meaningful study that tries to examine all the aspects of those Turkish works converted into churches in Albania, Azerbaijan, Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Algeria, Armenia, Southern Cyprus, Georgia, Croatia, Montenegro, Kosovo, North Macedonia, Hungary, Moldova, Romania, Serbia, Turkey, Ukraine and Greece and to bring to light and get recorded, will stand out as one of the most qualified and voluminous sources in the Turkish-Islamic architectural literature.

I congratulate all who contributed to this invaluable work called "*The Turkish Monuments Converted into Churches*", which will take our inherent roots and cultural heritage in Turkish-Islamic architecture to the present and will be one of the most essential reference sources in the field, and do respectfully commemorate the cherished spirits of our forefathers.

Önsöz

Foreword

Abdullah Eren

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar (YTB) Başkanı

President of (YTB) Turks Abroad and Related Communities

Altı asır boyunca birçok alanda olduğu gibi mimarî alanda da eserler vücuda getiren Osmanlı Devleti, arkasında bir vakıf medeniyeti ve özgün bir mimarî miras bırakmıştır. Savaşlar, işgaller, göçler, nüfus mübadelesi, bilinçli tahribat ve siyasî kararlar gibi sebeplerle bu kadim mirasın ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Ayakta kalabilen az sayıda mimarî eserler dahi Türk medeniyetinin Osmanlı döneminde ulaştığı seviyeyi göstermektedir.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) olarak Osmanlı coğrafyasındaki kültürel mirasımızın belgelenmesi ve tanıtılmasına yönelik daha önce Ahıska ve Kırım'daki mimarî yapılarla ilgili hacimli kitaplar ile Sultan II. Abdülhamid'in Rumeli fotoğraflarını içeren bir prestij eser yayınlamıştık. Bu kitap da Osmanlı mimarî mirasının bizim için hüzünlü bir alanını konu almaktadır.

Elinizdeki üç ciltlik çalışmada, büyük bir kısmı Rumeli'nde olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki 19 ülkede temelden Türk eseri olup sonradan kiliseye dönüştürülen câmi, mescit, tekke,

Having created works of architecture, culture and arts for six centuries, Ottoman Empire left behind a foundation civilization and a unique heritage, especially of architecture. Only a part of this lasting heritage has survived due to various reasons such as wars, occupations, migrations, population exchange, deliberate destruction and politics. Even a small number of those that has survived show the level that the Turkish civilization reached during the times of the Empire.

As the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), we have previously published prestigious works on the architectural structures in Meskhetian and Crimea for the documentation and promotion of our cultural heritage in the Ottoman geography, and another one including the photographs of Rumeli ordered to be taken by Sultan Abdulhamid II. The latter depicts a sad part of the story of the Ottoman architectural heritage.

In this of three volumes you will find the inventory of the Turkish architectural heritage such as mosques, masjids, lodges, tombs, minarets, clock

türbe, minâre, saat kulesi gibi mimarî mirasımızın envanteri yer almaktadır.

Bu çalışma; ilk baskısı 2020 yılında İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından yapılan “*Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri*” isimli eserin, yayımından sonra tespit edilen yeni yapıların da ilâve edilerek İngilizce tercümelerinin yer aldığı genişletilmiş ikinci baskısıdır.

2018’de ebediyete irtihal eden hocalarımızdan Prof. Dr. Semavi Eyice, bu kitabın ilk baskısı için kaleme aldığı takdiminde Mehmet Emin Yılmaz’ın çalışmasının, merhûm Ekrem Hakkı Ayverdi’nin “*Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*” isimli dört ciltlik külliyyatının tamamlayıcısı olduğunu belirtmiştir.

Her iki hocamızı da rahmetle anıyor, bu eseri hazırladığı için Y. Mimar Mehmet Emin Yılmaz’a hassaten bir Balkan evladı, bir Batı Trakya Türkü olarak gönülden teşekkürlerimi sunuyorum. Bu vesileyle kitapta yayınlanan mimarî yapıların bânîlerini de rahmet ve minnetle yâd ediyorum.

towers, which were originally Turkish and were later converted into churches, in 19 countries once part of the Ottoman geography, most of which were in Rumelia.

This is the enlarged and bi-lingual second edition of the work named “*The Turkish Monuments Converted into Churches*”, and the first edition of which was published by İstanbul Fetih Cemiyeti in 2020, with the addition of new structures identified after the first edition.

In the introduction he contributed to the first edition, Prof. Dr. Semavi Eyice (d. 2018) stated that Mehmet Emin Yılmaz’s work serves as a kind of complement for the four-volume corpus called “*Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*” authored by Ekrem Hakkı Ayverdi.

I commemorate both with mercy, and would like to express my heartfelt thanks to M. Architect Mehmet Emin Yılmaz, especially as a son of the Balkans, a Western Thrace Turk, for preparing this work. Furthermore, I do remember the benefactors of all the architectural edifices mentioned in the book with mercy and gratitude.

30 Nisan 2017'de Prof. Dr. Semavi Eyice hocamıza
kitabı sunduğumuz günden kalan bir hâtrâ

*A memory from the day we presented the manuscript to
our master Prof. Dr. Semavi Eyice on 30 April 2017*

Takdim

Presentation

Prof. Dr. Semavi EYİCE
05.05.2017 - İstanbul

Bir vakitler dünya haritasında Avrupa'nın doğu ve güneydoğu kısımları ile birlikte Afrika'nın bütün kuzeyini hâkimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti, Türk medeniyetini de berâberinde oralara götürmüş ve yerleştirmiştir. Oralarda yaşayan yerli halkın arasına karışan Anadolu insanları da millî mimarîlerini veya sanatlarını yeni vatanlarında kullanmaktan kaçınmamışlardır. Türkler gittikleri yerlere bazen mimarîlerinden ve mimarî süslemelerinden hâtıraları ve izleri oralara götürürken, bazen de sonradan yerleştikleri bu toprakların yerel sanatlarından unsurları da önceki ecdad yapılarına katarak yeni bir üslûp yaratmaktan da kaçınmamışlardır. Bu durum öyle yayılmıştır ki, Fransız İhtilâlî'ne kadar Batı Avrupa'nın büyük soyluların şatolarında, kralların saraylarında *Türk modası* hâkim olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe eski gücünü kaybetmesi, bazı hususlarda yetersiz idâreciler eliyle azımsanmayacak hatalar yapılması, bu yabancı toprakların parça parça elimizden çıkmasını ve çeşitli isimler altında bunların irili ufaklı devletlere dönüşmesini mümkün kılmıştır. Buralarda yaşayan ve ana yurtları olan Anadolu'dan kopmuş gelmiş insanların bir kısmı geri dönebilmiş, bir kısmı ise yollarda perişan olarak kaybolup gitmiştir. Çok azı ise oralarda yaşayıp hayatlarını sürdürmeye çabalamışlar-

Turkish civilization was introduced and settled into the eastern and southeastern parts of Europe as well as all northern Africa on the world map at a time when these areas were dominated by the Ottoman State. The Anatolian people interacted with the indigenous people and did not refrain from using their national architecture or art in their new homelands. Sometimes the Turks would take mementoes of their architecture and architectural adornments and traces to wherever they were going and they did not shy away from creating a new style by adding local artistic elements to the prior ancestral monuments in the places where they subsequently settled. This was so widespread that until the French revolution, *Turkish fashion Turquerie* dominated the grand chateaus of the nobles and the royal palaces in Western Europe.

The progressive loss of the former power of the Ottoman State and major errors made by incompetent administrators in various issues enabled the gradual loss of these foreign territories and their transformation into states, large and small, under various names. Some of the people from Anatolia who had settled and lived there managed to return while others perished on the road and were lost. Very few endeavored to live their lives there. However, it must be pointed out that those who had brought their art with them from

dır. Fakat derhâl şunu belirtelim ki bu kalabilenler, ana yurtlarından getirdikleri sanatlarla buralarda yaşatabilecek güçte değildiler. Böylece onlar da eriyip gitmişlerdir.

Tamamen yabancılaşan topraklarda hazin bir hâtıra olarak mimarîmizin çeşitli eserleri bırakılsa da o eserler de yavaş yavaş ortadan silinip kaldırıldılar. Elimize geçen ve Avusturyalılar tarafından zapt edilen Budapeşte'nin panoraması olarak çizilen büyük bir resimde, mahalle aralarında câmi ve mescitlerin çokluğu göze çarpmaktadır. Fakat dikkat çeken acı bir husus

the homeland were not resilient enough to sustain it there. Thus they were also lost.

Even if some of our architectural works remained on these completely alienated territories as a sad memory, they were slowly eliminated. The multitude of mosques and prayer rooms leaps out in a large picture depicting a panorama of Budapest which was once entrusted to us and then captured by the Austrians. However, the bitter aspect about these places of worship is that fact that all have been burned. Thirty years ago when I visited this city I was shown a wreck totaling two

Ekrem Hakkı Ayverdi ile Semavi Eyice
1970, Tıp Târîhi Enstitüsü
(Kubbealtı Arşivi)

*Ekrem Hakkı Ayverdi and Semavi Eyice
1970, Institute of Medical History
(Kubbealtı Archive)*

vardır ki bu ibâdet yerlerinin hepsinin yakılmış olmasıdır. Otuz yıl kadar önce bu şehri ziyaret ettiğimde, bir kilisenin duvarının çatlaması dolayısıyla oluşmuş iki metre uzunluğunda bir yıkıntı gösterdiler. Hayret verici bir şey vardır ki o da bu yıkılan duvarın içerisinde, Osmanlı devrinden kalma bir câminin duvarının oluşudur. Köşedeki bu duvarın bir parçasında mihrabın yarısı, öbür parçasından pencereci bir kısmın yine yarısı meydana çıkmıştır. Macar araştırmacılar kilisenin bütününün yıkılıp câminin tamamının meydana çıkarılamayacağını açıkça ifade ettiler. Fakat tarihe saygılı bir milletten oldukları için, bu eski duvar kalıntılarını aynen koruyacaklarını ifâde ederlerken bu câminin

meters which had incurred because a church wall had cracked. The amazing fact was that the demolished wall contained a wall from a mosque from the Ottoman era. Half of the mihrab emerged from a part of this wall in the corner while the other half with the window was found in the other part. The Hungarian researchers indicated clearly that the whole church could not be demolished to reveal the whole mosque. However, they conceded that the old wall remains would be maintained as they are since they are a nation which respects history and they also informed that they had found out that this mosque was Toygun Pasha Mosque from the Ottoman era. In short, it is evident that many of our architectural

Osmanlı devrinde Toygun Paşa Câmii olduğunu teşhis ettiklerini de belirtmişlerdi. Kısacası, yabancı ülkelerde kalan birçok mimarî hâtıramızın da böyle yabancılaştırılmış yapıların içerisinde kalabildiği görülmektedir. Tabii bu, ancak târihe ve eski esere saygısı olan milletler için geçerlidir. Diğerlerinde böyle bir kaygı olmadığından, Osmanlı eseri ne olursa olsun yıkılıp kaldırılır ya da arsası yeni bir görev verilecek bir yapı için kullanılır.

Yüksek Mimar Mehmet Emin Yılmaz, bu hususta oldukça külfetli bir çalışmaya girerek bıraktığımız topraklarda kalan son izleri aramak ve bunlardan bulduklarını tanıtmak için bir eser hazırlamıştır. Rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984), hayatının son yıllarında bu yolda bir çalışmaya kendini vererek çok zor şartlar içerisinde olmasına rağmen Avrupa'daki Osmanlı eserlerini cildler içinde toplamaya ve tanıtmaya gayret etmiştir. O sıralarda henüz tek bir devlet hâlinde olan Yugoslavya'dan işe başlayarak bu bölgedeki çeşitli devletleri ziyaret ederek buralarda kalan eserleri dört cilt hâlinde hazırlamıştır. Bu zor ve oldukça zahmetli işi o yıllardaki rejimlerin gösterdiği zorlukları imkân olduğu kadar yenerek bir araya getirdi. İçinde bazı hatalar ve noksanlar olmakla beraber bu külliyyat azımsanamayacak bir gayret ürünü ve aynı derecede de Türk kültür ve sanat tarihine yardım malzemesi sağlamaktadır. Bu bakımdan hâtırası dâima şükranla anılacaktır.

Mehmet Emin Yılmaz Bey'in hazırladığı *Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri* adlı çalışma, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri* külliyyatını temel almakla beraber, bu iki eser bir bakıma da birbirini tamamlamaktadır. Ancak Türk eserlerinin adları ve aşağı yukarı yerleri tespit edildikten sonra bunların araştırılması daha faydalı olacaktır. Çünkü bazı eserler yerlerini genellikle bir kiliseye yahut herhangi bir Hristiyan yapısına vermekle birlikte temelleri veya bazı kalıntıları ancak görülebilmektedir. Bu kitabın böyle bir araştırmaya ve tamamlamaya çok uygun olduğu tesirini bırakmaktadır. Bazı hâllerde öyle eserler vardır ki adı ve yaptığı

mementoes in foreign countries have been integrated within alien monuments this way. Naturally this is valid only for nations with a respect for history and ancient monuments. Those who have no such qualms demolish and eliminate Ottoman buildings regardless of their nature or allocate their land for a building with a new purpose.

Master Architect Mehmet Emin Yılmaz has initiated a rather taxing study in this regard and prepared work comprised of his search for the last traces of our legacy on these territories and introducing those he was able to find. Regardless of his difficult circumstances the late Ekrem Hakkı Ayverdi (1899-1984) devoted the last years of his life to a study along this path and endeavored to collect the Ottoman artifacts in Europe into volumes and introduce them. He started the work in Yugoslavia which was still a single state at the time and visited the various states in this region and listed the remaining artifacts in this region in four volumes. He overcame the challenges put in his path by the regimes during those years to complete this difficult and rather laborious task. Regardless of various errors and gaps in the work, it is the product of indisputable labor and at the same time it provides ancillary material in terms of the history of Turkish culture and art. This is why his memory will be cherished always.

Though the work titled *The Turkish Monuments Converted into Churches* by Mehmet Emin Yılmaz is based on Ekrem Hakkı Ayverdi's *Ottoman Architectural Monuments in Europe*, these two complement each other in a way. However, it will be more beneficial if the Turkish artifacts are researched after their names and approximate locations have been determined. The fact is that although some of the artifacts have usually been replaced with a church or some Christian monument, their foundations or various remains are hardly visible. This gives the impression that this book is very suitable for such research and completion. In some cases there are such artifacts that although their na-

ranı bilindiği halde tamamını veya beraberinde olan ek yapıları bulmak mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan Mehmet Emin Yılmaz'ın elinizdeki eseri, böyle bir çalışmada rehber görevi görmeyi çok kolaylaştıracaktır. Bu çalışma, elden çıkmış olan bu eski topraklardaki mimarî mirasın eksiksiz bir listesi ve tamam bir târifi sayılamaz ancak kiliseye dönüştürülen Türk yapılarını tetkik eden bir kaynak eser olarak faydalı olduğu da inkâr edilemez. İleride belki aynı yazarın belki de yetişecek olan başka yazarların bu memleketlerdeki eserleri araştırmaları, kalıntıları varsa bunları tespit etmeleri herhalde çok faydalı olacaktır. Ancak şunu da belirtmeliyim ki bunların hemen hemen hepsi arazileri içerisinde. Artık oralar bizim olmaktan çıkmıştır. Bazıları ise acıklı bir şekilde akla gelmeyecek biçimlerde kullanılmaktadır. Sofya yakınında İhtiman'da Gâzi Mihaloğlu Mehmed Bey Câmii'nin çöplük hâline getirilmesi gibi. Bunun yanı sıra bizde de aynı durumda olan bazı ecdad yadigârlarının da olduğunu unutmamak gerekir.

Mehmet Emin Yılmaz'ı böyle bir çalışmayı gerçekleştirdiği için tebrik ediyor, onun bu yoldaki yeni araştırma ve çalışmalarını da beklediğimizi belirtmek istiyorum.

mes and the names of those who commissioned them are known, the complete artifact or accompanying ancillary monuments cannot be found. From this aspect the work of Mehmet Emin Yılmaz that you are holding in your hands will facilitate such a task very much as a guide. This work cannot be regarded as a complete list of the architectural heritage on these ancient relinquished territories and nor can it be considered a full description. However, since its benefits as a reference work examining Turkish monuments which have been transformed into churches, its value is indisputable. In the future it will very beneficial if perhaps the same author, or others who are progressing, research the artifacts in these countries and discover the remains, if any. However, I must point out that almost all of them are in the territories. Those territories are not ours any more. Some of them are tragically used for unthinkable purposes; such as the transformation of Gâzi Mihaloğlu Mehmed Bey Mosque in Ihtiman near Sofia into a landfill. Furthermore, it must not be forgotten that there are also various ancestral relics in the same condition here.

We support Mehmet Emin Yılmaz in his endeavors to execute such a work and await his new researches and studies on this path.

Teşekkür

Acknowledgements

Avrupa'daki Türk mimarî eserleriyle ilgili en kapsamlı çalışma, merhûm Ekrem Hakkı Ayverdi idâresinde İ. Aydın Yüksel, İbrahim Numan ve Gürbüz Ertürk'den kurulu bir heyetle dört büyük cild hâlinde 1976-1982 yılları arasında yayınlanmıştır. Çalışmamızdaki temel başvuru kaynaklarımız merhûm Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri* isimli bu 4 ciltlik külliyyatı ile Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* olmuştur. Kendilerini minnet, saygı ve rahmetle anıyorum.

İstanbul Fetih Cemiyeti'nden Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hayrû'l halefi İ. Aydın Yüksel hocama müteşekkirim. Teşvikleriyle merhûmun vefatının 30. yılında çıkartılan hâtıra kitabında çalışmamızın bir bölümü özet hâlinde, *Balkanlarda Kiliseye Çevrilen Osmanlı Eserleri Üzerine Bir Araştırma* başlığıyla yayınlandı. Sigetvar'daki Türk eserleri ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın yok olan makam türbesiyle ilgili yazılarımız ve *Gül Baba Türbesi ve Tekkesi* de ayrı kitaplar hâlinde neşre dildi.

Çalışmamız büyük ölçüde şekillenmişken heyecanla inceleyip, takdim kısmını yazma lütfunda bulunan, Türk sanatının koca çınarı, hocaların hocası Prof. Dr. Semavi Eyice'ye ve Ayşenur Erdoğan'a minnettarım. Hocamızın tabiriyle *Gurbette Kalan Türk Eserleri* konusunda 94 yaşında olduğu halde bir kitap yazması bizim için örnek alınacak bir azim olmuştur. 30 Nisan 2017'de Semavi Eyice hocamızı evinde ziyaret edip kitabın o günkü hâlini sunmuştuk, ancak kiliseye çevrildiği tespit edilen eser sayısının sürekli artması sebebiyle kitabın basımı da erte-

The most comprehensive work about Turkish architectural monuments in Europe has been published between the years 1976-1982 as four large volumes by a delegation headed by the late Ekrem Hakkı Ayverdi and comprised of İ. Aydın Yüksel, İbrahim Numan and Gürbüz Ertürk. Our basic sources of reference during our work has been this 4 volume work titled *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri (Ottoman Monuments in Europe)* by the late Ekrem Hakkı Ayverdi and Evliyâ Çelebi's *Seyahatnâme (Book of Travels)*. I commemorate them with gratitude, respect and mercy.

I am grateful to my teacher İ. Aydın Yüksel from Istanbul Fetih Society who is the successor of Ekrem Hakkı Ayverdi. The memorial book issued with his initiation on the 30th anniversary of the demise of the departed included a summary of our work published under the title of *Balkanlarda Kiliseye Çevrilen Osmanlı Eserleri Üzerine Bir Araştırma (A study on Ottoman Monuments Converted into Churches in the Balkans)*. Our studies regarding the Turkish monuments in Sigetvar and the maqam tomb of Sultan Suleiman and Gül Baba Tomb and Dervish Lodge have been published as separate books.

I am thankful to Prof. Dr. Semavi Eyice, the Great Man of Turkish art, the teacher of teachers for examining the book at the printing stage with great excitement and having the grace to write the introduction as well as Ayşenur Erdoğan. Writing a book about *Turkish Monuments left in foreign lands* in the words of our teacher, in spite of being 94 years of age manifests a determination that has been exemplary for us. We paid a visit to him on April 30, 2017 and presented the manuscript. However

lendi ve hocamız kitabı eline alamadan vefât etti. Kendisini rahmetle anıyorum.

Kitabımızın Yunanistan bölümünü inceleyip fotoğraf desteğinde bulunan kıymetli dostum Dr. İ. Alper Arısoy'a ve Prof. Dr. Heath W. Lowry'e müteşekkirim. Her biri arşiv niteliğinde olan fotoğraflarını kullanmamız için izin veren Sn. Prof. Dr. Machiel Kiel'e minnettarım. Kendilerinin yayınları ve fotoğrafları sayesinde hem eserlerin geçmiş durumlarıyla ilgili fikir sahibi olduk hem de kitabımızın resim içeriği zenginleşti.

Yunanca tercümelere yapan İbrahim Baltalı'ya, arkeolog Özcan Hüseyin Nuri'ye, meslektaşım Peny Psychogiu'ya, Mehmet Tütüncü'ye, Macarca konusunda desteğini esirgemeyen Dr. Emre Saral'a, Adnan Muftarevic'e, Kosova'daki Osmanlı eserleri hakkında çok değerli bilgilerine ve yayınlarına başvurduğum Raif Vırmiça'ya, Ertuğrul Karakuş'a, fotoğraflarını kullanmama izin veren arşiv sahiplerine, yayınlarından yaptığım alıntılarla kitabımın içeriğinin zenginleşmesini sağlayan tüm müelliflere, her aşamada fikrine danıştığım meslektaşım Hasan Fevzi Çüngen'e, yurtdışı seyahatlerini birlikte yaptığımız Fatih Aydoğmuş'a, babam Dr. Celâl Yılmaz'a ve özellikle manevî desteğiyle hep yanımda olan eşime teşekkür ederim.

due to the examinations for more *converted* buildings the edition of the book had to be delayed; and unfortunately he passed away before having the book in his hands. With much mercy I do remember him.

I am grateful to my precious friend Dr. İ. Alper Arısoy who studied the Greek part of my book and supported the work with photographs as well as to Prof. Dr. Heath W. Lowry. I am very much grateful to Prof. Machiel Kiel who generously let me use his photos, every single piece of which is an archive itself. Thanks to his works and photos we had a deeper knowledge of the buildings and they provided this very book with a rich visual content.

I would like to extend my thanks to İbrahim Baltalı who made the Greek translations and was kind enough to share his archive regarding the relevant works in Greece as well as archeologist Özcan Hüseyin Nuri, my colleague Ms. Peny Psychogiu, my precious brother Dr. Mehmet Tütüncü, my friend Dr. Emre Saral who gave his full support with the Hungarian language, Adnan Muftarevic, Raif Vırmiça whose valuable knowledge about Ottoman monuments in Kosovo and whose publications I consulted, Ertuğrul Karakuş and the archive owners who allowed me to use their photographs, all authors whose publications I cited and who enabled me to enrich the contents of my book, my colleague Hasan Fevzi Çüngen whose advice I sought at every phase, Fatih Aydoğmuş who accompanied me during my travels abroad, my father Dr. Celâl Yılmaz and especially to my wife who has been with me constantly with moral support.

İkinci Baskıya Dair

On the Second Edition

Mehmet Emin YILMAZ
29 Ekim 2023 - Ankara

Ayasofya Câmii'nin yeniden ibâdete açılacağı günlerde Anadolu Ajansı'ndan Kübra Kara Hanım ile yaptığımız "18 ülkede 329 Türk mimari eserini kiliseye çevirdiler (16 Temmuz 2020)" başlıklı haber, farklı dillerde de yayınlanmış ve bu sayede coğrafyamızın pek çok ülkesinde kiliseye çevrilen Türk eserleriyle ilgili araştırmamız duyulmuştu. Bu vesileyle Kübra Hanım'a teşekkür ederim. Anadolu Ajansı'nın haberi sonrasında aynı yılın Aralık ayında İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından kitabın ilk baskısının yayınlanmasıyla birlikte başta Yunanistan olmak üzere farklı ülkelerdeki meslektaşlarımdan çok sayıda mesaj ve e-posta ile her biri çok kıymetli değerlendirme, bilgi ve yayınlarla ilgili haberler aldım. O tarihten sonraki iki buçuk yılda mimari eserlerle ilgili yayınlanan kitap, makale ve tezler oldu. Örneğin Manana Kutateladze'nin Gürcistan'daki câmileri konu alan kitabından ilk baskıda bilgisine ulaşamadığımız dört câmiyi ilâve ettik. Gürcistan'daki câmilerin fotoğraflarını çeken Guram Kakhadze'ye ve tüm bu yayın ve fotoğrafları bize ulaştıran Nodar Davitadze'ye minnettarım.

Yine kitabın ilk baskısından sonra Selânik'teki Osmanlı eserleriyle ilgili kitaplarını peşpeşe yayınlayan Prof. Dr. Heath W. Lowry sayesinde Selânik Kışla Câmii'nin bilinmeyen kitâbesini de ekledik ve ilk baskıdaki metnimizi düzelttik.

Yeni yayınlardan istifâde ettiğimiz bir diğer kitap da Sayın Vasilis Messis'in Dırâma'daki câmileri konu alan çalışması oldu. İlk baskıda yazdığımız câmilerin yanı sıra yeni başka yapıları da bu kitaptan faydalanarak ekledik. Sayın Messis'in bize cömertçe yolladığı fotoğrafları da bu baskıda kullandık. Kendisine teşekkür ederim.

During the days when the Hagia Sophia Mosque would be reopened for worship the news we made together with Kübra Kara from Anadolu Agency titled "18 ülkede 329 Türk mimari eserini kiliseye çevirdiler" (329 Turkish monuments in 18 have been converted into churches), was also published in different languages and thus, our research on the Turkish architectural pieces converted into churches in many countries had also been heard of. I would like to take this opportunity to thank Ms. Kübra by the way. Following the news mentioned, as the first edition of the book made by İstanbul Fetih Cemiyeti in December of the same year, there was a flux of messages and e-mails from my colleagues in several countries, especially in Greece, including valuable evaluations, information and news of novel publications. There have been books, articles and theses published on architectural works in the last two and a half years since then. Thanks to Manana Kutateladze's book on mosques in Georgia, for example, we have added four mosques whose information we had not during the first edition. I am grateful to Guram Kakhadze, who took photographs of mosques in Georgia, and to Nodar Davitadze, who sent us all these publications and photographs.

Again, after the first edition of the book, we added the unknown inscription of Thessaloniki Kışla (Barracks) Mosque and corrected the text of the first edition thanks to a series of publications made by Prof. Heath W. Lowry.

Another title we benefited as a new publication was Vasilis Messis's work on the mosques in Drama. In addition to the mosques given in the first edition, we added other new structures thanks to the book mentioned. In this edition we also used the photographs that Mr. Messis generously sent. Heartfelt thanks I owe also to him.

Ukrayna ve Moldova'daki Türkolog ve arkeologlardan, Igor Bercu, Andrew Krasnozhan ve Igor Sapozhnykov'un yayınlarından Ukrayna ve Moldova'daki eserlere ilâvelerimiz oldu. Benzer şekilde Mihai Anatolii Ciobanu ve Laurentiu Rădvan'ın Rus haritalarını titizlikle inceledikleri yayınlarından Romanya İbrail'de günümüze ulaşmamış câmleri ekledik.

Bu baskıda, katalog bölümünün sonunda *Dobruca'da Haç Takılan Çeşmeler* başlığında tıpkı çan kulesine çevrilen minâreler ve saat kuleleri gibi işlevini sürdürmekle beraber *devşirilen* çeşmeleri de inceledik. Dobruca bölgesinin Bulgaristan'da kalan bölümünü geçtiğimiz yıllarda yerinde incelemiştik. Romanya'da kalan kısımdaki çeşmeleri de Serkan Kılıç ve Ştefan Manolescu'nun yayınlarından derleyerek ayrı bir başlık oluşturduk.

Türkiye Devlet Arşivleri'nde yeni tasnife giren belgelerden ve yeni erişime açılan muhtelif arşivlerden de ilâve ettiğimiz veya bilgisini güncellediğimiz eserler oldu.

Yukarıda saydığımız ilâvelerle, ilk baskıda incelediğimiz kiliseye çevrilen eser sayısı 334 iken, bu baskıda 117 artarak 451'e çıktı. İlâve ettiğimiz yapıların büyük bir kısmını günümüze ulaşmamış yapılar oluşturmaktadır. İlk baskıda yazdığımız "*Mübâdele köyleri başta olmak üzere Yunanistan'da ve Bulgaristan'da yapılacak ayrıntılı saha araştırmasıyla kiliseye çevrilen eser sayısı muhakkak artacaktır.*" cümlesinin hâlen geçerli olduğunu belirtmek isterim.

Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri kitabımızın ilâveleriyle birlikte genişletilmiş ikinci baskısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından yaptırılmıştır. Bu vesileyle başta Başkan Abdullah Eren olmak üzere Başkan Yardımcısı Murat Kazancı'ya, Zülgaip Akkuş'a, Erkan Girişit'e ve emeği geçenlere minnettarım. Kitabın İngilizce tercümelerini hızlı ve titiz bir şekilde yapan M. Enes Kondo'ya ve editör Dr. Harun Tuncer'e de teşekkür ederim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında hazırladığımız bu baskıda, mimarî eserlerini yazdığımız ecdâdımızı rahmet, minnet ve fâtiyhâlarla yâd ediyoruz.

More additions made to the works in Ukraine and Moldova from the publications of Igor Bercu, Andrew Krasnozhan and Igor Sapozhnykov, Turkologists and archaeologists in Ukraine and Moldova. Similarly, from the publications of Mihai Anatolii Ciobanu and Laurentiu Rădvan done with a meticulous examination of the Russian maps, we have included mosques in Brăila (Romania) that have not survived to the present day.

In this edition, at the end of the catalog section, under the title of *Fountains with Crosses in Dobruğa*, we have examined the *re-organised* fountains as well as the minarets turned into bell and clock towers. We have examined the part of the Dobruğa region bordered in Bulgaria on site in the past years. We created a separate title by compiling the fountains in the rest of Romania with the help of the publications by Serkan Kılıç and Ştefan Manolescu.

There were works added or updated due to the documents newly classified in the Turkish State Archives and found in various funds that have recently been opened for access.

With the additions we have listed above, the number of monuments translated into churches that we examined in the first edition was 334, while in this edition it increased by 117 to 451. Most of the monuments added are those that have not survived to this day. The note expressed in the first edition as "*With the detailed field research to be carried out in Greece and Bulgaria, especially in the exchange villages, the number of works converted into churches will definitely increase.*" does still apply, for sure.

This expanded second edition of our book titled *Turkish Monuments Converted into Churches* is commissioned by the Ministry of Culture and Tourism, Presidency for Turks Abroad and Related Communities. On this occasion, I am grateful to President Abdullah Eren, Vice President Murat Kazancı, also to Zülgaip Akkuş, Erkan Girişit and others for their generous contributions. I would also like to thank M. Enes Kondo for the quick and meticulous translation, and to the editor, Dr. Harun Tuncer.

In this edition, prepared on the 100th anniversary of the Republic of Türkiye, I do take the opportunity to commemorate our ancestors, whose architectural works we wrote about, with mercy, gratitude and prayers.

Giriş

Introduction

Merhûm Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri külliyyâtının giriş kısmında çalışmalarını nasıl bir manevî hisle yaptığını şöyle ifâde ediyor:

"...cedleri, kelle koltuğunda can ve baş vererek oralara [Rumeli'ne] insanlık, adalet, medeniyet götürmüş olan bir milletin bu asra erişmiş bir evlâdına, cedlerine karşı böbürlenmek düşmez. Bil'akis, onların ayak izlerini arayıp ortaya çıkartabilirse, mazhariyetlerin en büyüğüne nâil olmuş demektir. Onlara bunu şükranla arz ile dualarını istemek büyük millî saadettir ve hissemize böyle bir işin düşmesi bizim için mükâfatların en büyüğüdür. Hemen Cenâb-ı Hak gâzîlerin, şehidlerin şefâatine nâil eylesin ve bize de o izlerden yürüyen mîmârî gâzîsi dedirsin. Bu duamız bizim vebâlimizi de ortaya koymaktadır; teşebbüsün yükünü müdrükiz ve bu külliyyâtı, tâ'kat ve imkânlarımızın son haddini kullanarak kâbil olabildiği kadar eksiksiz, kusursuz yapmaya ve yürütiip tamamlamaya mecbûr ve mahkûm olduğumuzu müdrükiz..."

Biz de aynı şekilde Türk milletinin mimarî mirasını araştırmayı vazife bilip, mimarî gâzîsi olma yolunda kiliseye çevrilmiş, dönüştürülmüş, yok edilmiş şehit ve gâzi ecdâd yâdigârları hakkında bir araştırma yaptık. Çalışmamızın amacı, Osmanlı coğrafyasında kiliseye çevrilen Türk mimarî eserlerinin katalogunu oluşturup, yapıların mimarisinde nelerin değiştirildiğini incelemek ve farklı ülkelerdeki onarımları birbiriyle kıyaslamaktır.

The late Ekrem Hakkı Ayverdi portrays the spiritual state he executed his work in the introduction to Ottoman Monuments in Europe as follows:

"...It does not fall on the offspring of a nation which has delivered humanity, justice and civilization to Rumelia by taking their lives into their hands and losing them in the process to reach this century. On the contrary, if they can search for and reveal their footsteps, then they will achieve the greatest success. It is a great national joy to present this to those forefathers with thanksgiving and gratitude and to ask for their prayers and having this task fall upon us is our greatest reward. May Allah give us the opportunity to attain the bliss of those veterans, martyrs and refer to us as the 'architectural veterans' who walk in their footsteps. Our prayer also reveals the magnitude of the responsibility we are undertaking; We are aware of the burden of this endeavor and that we must extort our strengths and resources to the fullest and complete this work in the best and most perfect way..."

Likewise, on the path to becoming architectural veterans we have undertaken the task of studying the architecture of the Turkish nation and research the ancestral heirlooms of the veterans that have been transformed into churches and destroyed. The objective of our study is to establish a catalogue of Turkish architectural monuments in the Ottoman territory which have been transformed into churches and study the changes that have been made in terms of architecture and compare repair works in different countries.

Since most of the conquests of the early Ottoman

Osmanlı târihinin erken dönemindeki fetihlerin çoğu Rumeli’de gerçekleştiğinden dolayı Osmanlı Devleti’nin gelişimi ile Balkanlar’ın gelişimi paralellik göstermektedir. Türk hâkimiyetine giren Balkan şehirleri, Anadolu’dan getirilen Yörük-Türkmenlerle iskân edilip yeniden imar edilmiştir. Mevcut yerleşimler, Türk şehir anlayışına uygun olarak şekillendirilmiş, bazı bölgelerde külliyeler kurularak merkezî ve büyük kentlerin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Türk şehir dokusunun temelini, câmiler ve câmilerin etrafındaki sosyal, kültürel ve ticarî yapılarla çevrelenen külliyeler oluşturmaktadır. Bu külliyeler mahalleleri, mahalleler de şehirleri meydana getirmektedir. Toplumun ticaret, eğitim, din ve sosyal hayat gibi tüm ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde inşâ edilen külliyeler, hayırsever bânilerin kurdukları vakıflarla varlıklarını günümüze kadar sürdürebilmişlerdir. Türk-İslâm şehir anlayışına göre imar edilen kentlerde sivil mimarlık örneklerinin yanı sıra câmî, mescit, namazgâh, türbe, tekke gibi dinî yapılar; mektep, medrese, kütüphane gibi eğitim yapıları; köprü, çeşme, hamam, saat kulesi ve imâret gibi sosyal yapılar; kale, kışla, kule ve palanka gibi askerî yapılar inşâ edilmiştir. Bu yapıların imarı sonucunda şehirlere yeni bir hayat tarzı ve kültür anlayışı yerleşmiştir. Saraybosna, Lofça, Berat, İskeçe, Mostar, Ohri, Filibe, Prizren, Kavala, Gümölcine ve Üsküp gibi Balkan şehirlerinde Türk şehir dokusu kısmen de olsa günümüze ulaşmıştır.

Balkanlar’ın son yüzyılları hep savaşlarla geçmiştir. Üç Osmanlı-Rus Savaşı, iki Balkan savaşı, iki dünya savaşı, iç savaşlar ve siyasi iktidarlar, Türklerden kalan maddî kültür mirasında büyük tahribata sebep olmuştur. Balkanlar’da inşâ edilen vakıf eserlerinin sayısının 16.000’in üzerinde olduğu bilinmektedir. Ayakta kalabilen eser sayısının ise 1.000 civarında olduğu düşünüldüğünde tahribatın boyutu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Osmanlılar’ın fethettiği şehirlerdeki en büyük kiliseyi mihrap, minber, minâre ekleyerek *Fethiye* ismiyle câmîye çevirmesi yaygın bir âdettir.

period took place in Rumelia, the development of the Ottoman State parallels the development of the Balkans. The Balkan cities which were subject to Turkish sovereignty, were resettled and reconstructed with Yörük (Turkish nomads)-Turkmen brought from Anatolia. The existing cities were configured according to the style of Turkish cities and Ottoman social complexes were established in some of the smaller settlement areas and they were transformed into large cities.

The foundation of the texture of a Turkish city is comprised of mosques and the social complexes consisting of social, cultural and commercial structures surrounding the mosque. These social complexes form neighborhoods and the neighborhoods form cities. The social complexes which are built to counter all needs such as trade, education, religion and social life have been sustained to date with the foundations established by philanthropists. The cities which have been constructed according to the Turkish-Islam urban perception are comprised of civilian architectural examples in addition to religious structures such as mosques, prayer rooms, open-air places of worship, tombs, dervish lodges, educational structures such as schools, religious schools, libraries, social structures such as bridges, fountains, baths, watch towers and soup kitchens as well as military structures such as forts, garrisons and fortresses. As a result of the building of these structures, cities have been endowed with a new life style and culture. The texture of Turkish cities remains albeit partially in Balkan cities like Sarajevo, Lovetch, Berat, Xanthi, Mostar, Ohri, Plovdiv, Prizren, Kavala, Komotini and Skopje.

The last centuries in the Balkans have passed with warfare. Three Ottoman-Russian Wars, two Balkan wars, two world wars, civil wars and political powers caused major damage to the material cultural heritage from the Turks. It is known that the number of foundation artifacts constructed in the Balkans is more than 16.000. Considering that the number of remaining artifacts is around 1.000, the magnitude of the destruction is manifested as such.

It used to be a common practice to add a mihrab, minbar, minaret to the largest church in a city

Avrupa'da Türk döneminde pek çok kilisenin câmiye çevrildiği bilinmektedir. Osmanlıların câmiye çevirdiği kiliselerin çoğu, Türklerin Avrupa'dan çekilmesiyle birlikte tekrar aslına döndürülüp kilise hâline getirilmiştir. Bununla birlikte aslında Türk mimarî eseri olan câmi, mescit, türbe ve imâret gibi yapıların da kiliseye çevrildiği görülmektedir. Bazı kiliseler câmilerin enkazı üzerine yapılmış, bazıları da mevcut câmi ya da türbeyi tümüyle yıktırarak suretiyle üzerine inşâ edilmiştir. Türk mimarî eserlerinin bir kısmı da geçmişte kiliseye çevrilmiş olup şu anda farklı işlevlerde kullanılmaktadır.

Kiliseye çevrilen Türk mimarî eserlerinden günümüze ulaşanları yerinde incelenme imkânımız oldu. Katalog bölümünde incelediğimiz eserler, arazi çalışmasıyla birlikte, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin külliyyatı başta olmak üzere yerli ve yabancı yayımların taranması sonucu tespit edilmiştir. Ayrıca eski fotoğraflar, kartpostallar ve haritalardan bazı yapıların kiliseye çevrilmeden önceki aslı hallerine ulaşılmıştır. Mimarî çizimlerine ulaşabildiğimiz yapılardaki değişiklikler ve onarımlar kırmızı renkli taramalarla gösterilmiş, perspektif çizimlerle de ifade ederek ilk hâli bilinebilen yapıların restitüsyon önerileri hazırlanmıştır.

Bulgaristan'daki Türk eserleriyle ilgili temel başvuru kaynağımız Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri* külliyyatının 4. cildi olmuştur¹. Ayrıca, Dimana Trankova, Anthony Georgieff ve Hristo Matanov'un *A Guide to Ottoman Bulgaria* kitabı ve Machiel Kiel, Semavi Eyice, Osman Keskioglu, M. Kamil Dürüst, Ali Kılıcı, Aşkın Koyuncu ve Ahmet Cebeci'nin muhtelif makaleleri ile Bahriye Güray'ın *Bulgaristan Haskovo (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları* adlı yüksek lisans tezinden faydalandık.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri* külliyyatının 2. ve 3. cildi eski Yugoslavya ülkelerinden Bosna Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Sırbistan ve Makedonya'daki Osmanlı eserleriyle ilgilidir. Vakıflar Genel Mü-

conquered by the Ottomans to transform it into a mosque which was called *Fethiye*. It is known that many churches in Europe were converted into mosques during the Turkish era. Most of the churches which had been converted into mosques by the Ottomans were returned to their original status with the withdrawal of the Turks from Europe. However, it is also evident that Turkish monuments such as mosques, prayer rooms, tombs and *imarets* have also been converted into churches. Some churches have been built on the ruins of mosques, others have been built to replace existing mosques or tombs after being demolished. A part of Turkish architectural artifacts were converted to churches in the past and are currently used for different functions.

We had the opportunity to examine Turkish monuments on site which had been converted to churches and remained standing. The monuments we studied in the catalogue section together with the field work were determined by screening local and foreign publications, namely Evliyâ Çelebi's *Seyahatnâme* and Ekrem Hakkı Ayverdi's work. Furthermore, the original conditions of some monuments before they were converted to churches were accessed through old photographs, post cards and maps. The changes and repairs done on the buildings, the designs of which we could find, have been indicated in red shading and recommendations for the restitution of buildings to their known original state have been indicated also in perspective drawings.

Our main reference source for Turkish monuments in Bulgaria is Ekrem Hakkı Ayverdi's fourth volume of *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri (Ottoman Monuments in Europe)*¹. In addition, we have benefited from the book *A Guide to Ottoman Bulgaria* by Dimana Trankova, Anthony Georgieff, and Hristo Matanov and various articles by Machiel Kiel, Semavi Eyice, Osman Keskioglu, M. Kamil Dürüst, Ali Kılıcı, Aşkın Koyuncu and Ahmet Cebeci and the master's thesis of Bahriye Güray on Ottoman Monuments in Haskovo and its surroundings in Bulgaria.

The 2nd and 3rd volumes of Ekrem Hakkı Ayverdi's

1. Ekrem Hakkı Ayverdi'den sonra geçen 45 senede Bulgaristan'daki Türk mimarî eserleriyle ilgili tüm ülkedeki eserleri ele alan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştı. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2016 senesinde basılan iki ciltlik *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri* isimli kitap ise ilim dünyası için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Bkz: Yılmaz 2017

In the 45 years since Ekrem Hakkı Ayverdi's demise, no comprehensive study about Turkish architectural works in Bulgaria has been carried out. The book titled "Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri" (Inventory of Foundation Monuments in Bulgaria during the Ottoman Era) published by the Directorate of Religious Affairs in 2016 was a major disappointment to the world of science. See: Yılmaz 2017

dürlüğü tarafından bastırılan 5 ciltlik *Bosna Hersek Vakfiyeleri* külliyyatı Türkiye ve Bosna arşivlerinde yer alan vakfiyeleri bir araya getiren önemli bir eserdir. T. Papić ve B. Valenčić'in *Župna Crkva Svih Svetih u Đakovu* kitabında Hırvatistan'ın Yakova şehrinde kiliseye çevrilen İbrahim Paşa Câmii'nin târihçesi, restitüsyonu ve mimarî çizimleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Benzer şekilde D. Rajić ve M. Timotijević'in *Crkva Svetog Vaznesenja Hristovog U Čačk* kitabı da Sırbistan Çaçak'taki Tur Ali Bey Câmii'ni kapsamlı şekilde inceleyen yayınlardır. Ayrıca Raif Vırmiça'nın 3 ciltlik *Kosova'da Osmanlı Mîmârî Eserleri* kitabı alanındaki en yeni çalışmadır. Eski Yugoslavya ülkelerinden Makedonya'daki Türk eserleriyle ilgili faydalandığımız diğer bir yayın da Makedonya Kültür Bakanlığı'nın yayını olan, Zoran Pavlov ve Radmila Petkova'nın *Macedonian Cultural Heritage Ottoman Monuments* kitabı olmuştur.

Macaristan'daki Türk yapıları, diğer ülkelere kıyasla üzerinde en çok yayın yapılan eserlerdir. Temeşvarlı Mimar Foerk Ernő, 1917'de Budapeşte Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencileriyle beraber Macaristan'daki Türk eserlerini incelemiş ve rölöve çizimlerini 1918'de *Török Emlékek Magyarországbán* adıyla neşretmiştir. Bu kitap konumuzla ilgili ulaşabildiğimiz en eski mimarî yayındır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri* külliyyatının ilk cildiyle beraber Gerö Gyözö'nün *Turkish Monuments in Hungary* kitabı, J. Molnár'ın *Macaristan'daki Türk Anıtları: Monuments Turcs en Hongrie* kitabı, Gabor Águston'un *Gül Baba Türbeje* kitabı ile Geza Féher, A. Radomszky, Semavi Eyice ve Oktay Aslanapa'nın makaleleri temel kaynaklardır. Kitabımızın Macaristan'daki eserlerle ilgili bölümünün esasını, Celal Bayar Üniversitesi'nin 10-12 Mayıs 2012'de Manisa'da düzenlediği Balkan Harbi'nin 100. Yılı Hatırası III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu'nda sunduğunuz *Macaristan'da Kiliseye Çevrilen Türk Yapıları* başlıklı bildirimiz oluşturmaktadır. Türkolog B. Sudár'ın Yakovalı Hasan Paşa Câmii ve İdris Baba Türbesi'yle

work *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri (Ottoman Monuments in Europe)* are about the Ottoman artifacts in former Yugoslavia, mainly Bosnia Herzegovina, Montenegro, Croatia, Serbia and Macedonia. The 5 volume work *Bosna Hersek Vakfiyeleri (Bosnia Herzegovina Foundations)* published by the General Directorate of Foundations is a major work bringing together the deeds of the pious foundations in the archives of Turkey and Bosnia Herzegovina. In the book by T. Papić ve B. Valenčić *Župna Crkva Svih Svetih u Đakovu*, the history, restitution and architectural drawings of Ibrahim Pasha Mosque in Yakova city in Croatia which was converted into a church have been examined in detail. Similarly, the book by D. Rajić ve M. Timotijević *Crkva Svetog Vaznesenja Hristovog U Čačk* examines the Tur Ali Bey Mosque in Čačk Serbia in comprehensive detail. Furthermore the 3 volume work of Raif Vırmiça titled *Kosova'da Osmanlı Mîmârî Eserleri (Ottoman Monuments in Kosovo)* is one of the most contemporary works in its field. Another publication that we benefited from regarding Turkish artifacts in Macedonia, a former part of Yugoslavia was the book *Macedonian Cultural Heritage Ottoman Monuments*, a publication of the Ministry of Culture of Macedonia by Zoran Pavlov and Radmila Petkova.

The Turkish monuments in Hungary are the most published about compared to other countries. Architect Foerk Ernő from Temeşvar studied Turkish buildings in Hungary together with the students of the department of architecture of Budapest University in 1917 and published measured drawings in 1918 under the title *Török Emlékek Magyarországbán*. This book is the oldest architectural publication regarding our subject that we have been able to reach. The fundamental sources in addition to the first volume of Ekrem Hakkı Ayverdi's *Ottoman Monuments in Europe* are Gerö Gyözö's book on *Turkish Monuments in Hungary*, J. Molnár's *Turkish Monuments in Hungary: Monuments Turcs en Hongrie*, Gabor Águston's *Gül Baba Türbeje* book as well as the articles of Geza Féher, A. Radomszky, Semavi Eyice and Oktay Aslanapa. The basis of our book about the works in Hungary is the paper titled *Macaristan'da Kiliseye Çevrilen Türk Yapıları (Turkish*

ilgili kitapları (*A Pécsi Jakováli Haszan Pasa-Dzsámi*; *A Pécsi İdrisz Baba-Türbe*) ve Osmanlı Macaristanı'ndaki câmileri konu alan hacimli eseri (*Dzsámik És Mecsetek A Hódolt Magyarországon*) Macaristan'daki Osmanlı eserleriyle ilgili Ekrem Hakkı Ayverdi'den sonraki en kapsamlı çalışmadır. Bu kitap sayesinde yok olduğunu zannettiğimiz pek çok câminin kilise olarak ayakta olduğunu öğrenmiş olduk.

Ukrayna ve Kırım'daki tarihî yapılarla ilgili en kapsamlı yayın N. L. Zharykov'un 4 ciltlik *Pamyatnyky Hradostroytel'stva y Arkhytektury Ukraynskoy SSR* adlı eseridir. Bu külliyatta ülkedeki Türk yapıları da incelenmiştir. Ayrıca Oktay Aslanapa, İnci Kuyulu Ersoy ve Nicole Kançal-Ferrari'nin Kırım'daki Türk eserleriyle ilgili yayınlarından istifade ettik. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın hazırladığı Kırım'daki *Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Eserlerinin Envanteri* kitabı, bu alandaki boşluğu dolduran en yeni çalışmadır.

Yunanistan'la ilgili temel başvuru kaynağımız, İsmail Bıçakçı'nın *Yunanistan'da Türk Mîmârî Eserleri* kitabı olmuştur. Ayrıca, Yunanistan Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı *Ottoman Architecture in Greece*, N. Konuk'un *Yunanistan'da Osmanlı Mîmârîsi*, Nusret Çam'ın *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Büyükelçi Zeki Çelikkol'un *Rodos'taki Türk Eserleri ve Târihçe* ile *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Târihçe* kitapları, Hermes Balducci'nin *Rodos'ta Türk Mîmârîsi*, Sinan Balkır ve Haluk Akman'ın adalarla ilgili yayınlanmamış raporları ve Heath W. Lowry'nin *Osmanlı Döneminde Balkanlar'ın Şekillenmesi 1350-1550*, *Osmanlıların Ayak İzlerinde ve Ottoman Architecture in Greece* kitaplarından faydalandık. Şehir monografisi olarak Selânik'le ilgili V. Dimitriades'in *Topografia tis Thessalonikis daha thin epohi tis Tourkokratias (1430-1912)* kitabı, Kavala'ya ilgili de A. Stefanidou'nun *I Poli Limani Tis Kavalas Tin Periodo Tourkokratias Poleodomiki Dieveonisi (1391-1912)* adlı doktora tezinden yararlandık.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osmanlı Arşivleri'nde, incelediğimiz eserlerle ilgili tarama ya-

Monuments Converted into Churches in Hungary) which was presented at the 100th Year Memorial of the Balkan War III. International Symposium regarding the Turkish presence in the Balkans which was organized by Celal Bayar University's in Manisa between 10-12 May 2012. The books by Turcologist B. Sudár about Yakovalı Hasan Paşa Mosque and the one about İdris Baba Tomb (*A Pécsi Jakováli Haszan Pasa-Dzsámi*; *A Pécsi İdrisz Baba-Türbe*) and the voluminous work about mosques in Ottoman Hungary (*Dzsámik És Mecsetek A Hódolt Magyarországon*) are the most comprehensive works about Ottoman artifacts in Hungary following the works of Ekrem Hakkı Ayverdi. Thanks to this book we have learned that many mosques we thought had disappeared are actually standing as churches.

The most comprehensive work about historical buildings in the Ukraine and Crimea is a 4 volume work by N. L. Zharykov titled *Pamyatnyky Hradostroytel'stva y Arkhytektury Ukraynskoy SSR*. The Turkish monuments in this country have also been studied in this work. Furthermore, we benefited from the publications of Oktay Aslanapa, İnci Kuyulu Ersoy and Nicole Kançal-Ferrari about Turkish artifacts in Crimea. The most contemporary work filling the gap in this area is the book *Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Eserlerinin Envanteri (Inventory of Crimean Tatar (Turkish-Islam) Architectural Artifacts in Crimea)* prepared by the Presidency for Turks Abroad and Related Communities.

Our main reference source for Greece has been İsmail Bıçakçı's book *Yunanistan'da Türk Mîmârî Eserleri (Turkish Monuments in Greece)*. In addition, we have benefited from *Ottoman Architecture in Greece* published by the Ministry of Culture of Greece, N. Konuk's *Yunanistan'da Osmanlı Mîmârîsi*, Nusret Çam's *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ambassador Zeki Çelikkol's *Rodos'taki Türk Eserleri ve Târihçe* and *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Târihçe* books, Hermes Balducci's *Rodos'ta Türk Mîmârîsi*, unpublished reports about the islands by Sinan Balkır and Haluk Akman and Heath W. Lowry's *Shaping of the Balkans in the Ottoman Era 1350-1550*, *Ottoman Footprints and Ottoman Architecture in Greece*. We also benefited from the book about Thessalonica by V.

parak bu yapılara ait vakfiyeler, hurûfat defterleri, muhasebe kayıtları ve resmî yazışmalar gibi arşiv belgeleri tespit edilmiştir. Kiliseye çevrilen eserlerin künyesindeki arşiv kaydı kısmında yapılara ait belgelerin hangi arşivlerde olduğunu ve referans numarasını gösterdik. Bu arşiv belgelerinin, ileride yapılacak ayrıntılı çalışmalara kaynak teşkil edeceğini düşünüyoruz.

Değerlendirme bölümünde katalogda yer alan yapılardaki değişiklikler, dönüştürmeler, onarımlar incelenmiş ve ülkelere göre değişen restorasyon anlayışları karşılaştırılmıştır.

Dimitriades, *Topografia tis Thessalonikis daha thin epohi tis Tourkokratias (1430-1912)* as a city monograph and the doctoral thesis by A. Stefanidou regarding Kavala, *I Poli Limani Tis Kavalas Tin Periodo Tourkokratias Poleodomiki Dierevnisi (1391-1912)*.

We have made a research about the monuments we have studied in the archives of the Directorate General of Foundations and the Ottoman Archives and have determined archive documents such as foundation charters, foundation ledgers, accounting records and official correspondence relevant to the works. We have included information about where the documents pertaining to the buildings can be found in the archive record part of the records of the artifacts converted in churches as well as their reference numbers. We believe that these archival documents will be a reference for detailed studies to be carried out in the future.

The changes in the monuments in the catalogues, the transformations, the repairs have been examined and the restoration perceptions according to the countries have been compared in the evaluation section.

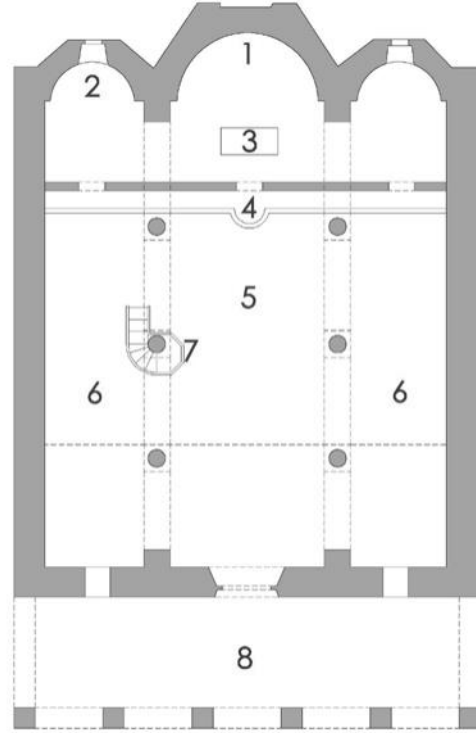
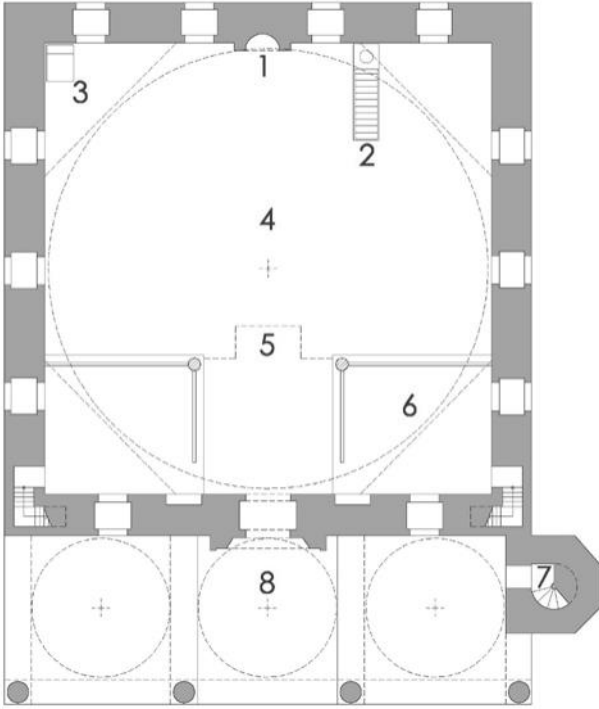
Câmi ve Kilise

Mosque & Church

Osmanlı dönemine ait klasik bir câmi ile
tipik bir Ortodoks kilisesinin planı ve mekân isimleri

Plan and place names of a typical Orthodox church

CÂMÎ

1. MİHRAP Kible duvarında bulunan, cemaatle namaz kılınırken imamın önünde durduğu girintili yer

2. MİNBER Câmi içinde genellikle mihrabın sağ tarafında bulunan, cuma ve bayram namazlarında hutbe okunan merdivenli kürsü

3. KÛRSÛ Câmilerde vâizlerin birkaç basamaklı bir merdivenle üstüne çıkıp vaaz ettikleri, oturulan yerinin önünde kitap koymaya mahsus raf bulunan yüksekçe yer

MOSQUE

1. MIHRAB is the indented place in the qibla wall, in front of which the imam stands while performing prayer service

2. The MINBAR is a rostrum equipped with stairs usually on the right side of the altar inside a Mosque from where the Friday and Eid sermons are presented from

3. ROSTRUM is an elevated area ascended with a few stairs from which an imam preaches, equipped with a shelf for placing books in front of the sitting area

4. **HARİM** Câmilerde iç kısım, ana mekân, sahnın
5. **MAHFİL** Câminin büyüklüğüne göre, hanımlar, müezzinler yahut padişah için ayrılmış yüksekçe ve parmaklıklı yer
6. **MÜEZZİN MAHFİLİ** Müezzinler için ayrılmış parmaklıklı yer, maksûre
7. **MİNÂRE** Müezzinlerin ezan okuması ve okunan ezanın çevreden rahatça duyulabilmesi için câmilerle birlikte yapılan yüksek kule
8. **SON CEMAAT YERİ** Câmilerin giriş cephesinde, üstü örtülü, etrafı açık ibâdet alanı, revak

KİLİSE

1. **APSİS** Koro yerini ve kutsal bölümü içeren, genellikle doğu yönünde bulunan, yarım daire ya da çokgen planlı yarım kubbe veya tonoz örtülü bölüm
2. **BEMA** Altarın bulunduğu, halkın giremediği kutsal bölüm
3. **ALTAR** Çoğu taştan yapılan ve takdis âyini için kullanılan masa veya yüksekçe döşeme
4. **İKONOSTASİS** Papazlara ait bema bölümünü halktan ayıran, çoğunlukla ahşaptan yapılan, ikonaların asıldığı bölme duvarı
5. **NAOS** Kiliselerde halka açık ibâdet mekânı, ana sahn
6. **NEF** Bazilika tipli kiliselerde girişle apsis arasındaki uzunlamasına ibâdet mekânı, sahn
7. **AMBON** Kiliselerde papazların üstüne çıkarak vaaz verdikleri kürsü
8. **NARTEKS** Kilisenin giriş cephesinde, sütunlu ya da kemerli dar uzun revak

4. **SANCTUARY** is the main internal venue in a mosque,
5. **MAHFEL** is an elevated area in a Mosque equipped with bars to form a separated area for ladies, the muezzins or the Sultan, the size of which depends on the size of the mosque
6. **MUEZZIN'S MAKSOORAH** is the area in a mosque which has been screened off or partitioned off for the muezzin).
7. **MINARET** is a high tower integrated with a mosque where the muezzin calls followers to prayer from where the call can be heard clearly in the vicinity
- 8 **NARTHEX** is a covered, otherwise open area of worship at the front façade of mosque entrances, a portico

CHURCH

1. **APSE**, a sacred area planned as a semi-circle or semi-domed structure covered with a vault usually on the east side reserved for the chorus
2. **BEMA** Altar is located in a sacred section, which is closed to the public
3. **ALTAR**, a table or high flooring mainly made of stone and used for belling rituals
4. **İKONOSTASİS** is a partition wall separating the bema section of priests from the public, mostly made of wood, ornamented with icons
5. **NAOS** is the place in churches, which is open for public worship, the main nave
6. **NEF**, in Basilica type churches, is the longitudinal worship area between entrance and apse, nave
7. **AMBON** is the rostrum in churches ascended by priests to deliver their sermons
8. **NARTHEX** is at the entrance facade of a church, a narrow long portico with columns or arches

Kısaltmalar

Abbreviations

AWM	Australian War Memorial <i>Avustralya Savaş Anıtı [Müzesi]</i>
BATM	Budapeşte Askerî Tarih Müzesi <i>Budapest Hadtörténeti Múzeum / Budapest Military History Institute and Museum</i>
bkz.	bakınız / <i>see</i>
BCA	Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi <i>Directorate of State Archives, Republican Archive</i>
BnF	Bibliothèque nationale de France <i>Fransa Millî Kütüphânesi</i>
BOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi <i>Directorate of State Archives, Ottoman Archives</i>
c.	cilt / <i>volume</i>
çev.	Çeviren / <i>Translator</i>
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DNLS	Digitalna Narodna Biblioteka Srbija <i>Digital NBS / Sırbistan Dijital Millî Kütüphanesi</i>
Ed.	Editör / <i>Editor</i>
Ev.K.K.	Evkâf Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
FKB	Fransa Kültür Bakanlığı <i>French Ministry of Culture</i>
GMD	Gradski Muzej Drniš / <i>Drniş Şehir Müzesi</i>
H.	Hicrî / <i>Hijri</i>
M.	Milâdî / <i>Gregorian</i>
MD	Mühimme Defteri / <i>Mühimme Records</i>
MK	Muhasebe Kaydı / <i>Muhasebe Records</i>
MKB	Milli Kütüphâne Başkanlığı / <i>National Library Presidency (Tr)</i>

MNM	Magyar Nemzeti Múzeum / <i>Macar Millî Müzesi</i> <i>Hungarian National Museum</i>
NSK	Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu <i>Zagreb Üniv. Millî Kütüphanesi</i>
OSZK	Országos Széchenyi Könyvtár <i>Macaristan Széchenyi Millî Kütüphanesi</i>
SDA	Sovyet Devlet Arşivleri <i>Soviet State Archives</i>
SGHBK	Saraybosna Gâzi Hüsrev Bey Kütüphanesi <i>Sarajevo Gazi Husrev Bey Library</i>
s.	sayfa / <i>page</i>
S.	sayı / <i>number</i>
ŞS	Şeriye Sicilleri / <i>Şeriye Records</i>
TB	Tezkire Belgesi / <i>Tezkire Records</i>
TD	Tahrir Defteri / <i>Tahrir Records</i>
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı / <i>Türkiye Diyanet Foundation</i>
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı <i>Turkish Cooperation and Coordination Agency</i>
TS.MA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi <i>Archives of Topkapı Palace Museum</i>
TSK E.H.	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Emanet Hazinesi <i>Collections of Topkapı Palace Library</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu <i>Turkish Historical Society</i>
vd.	ve diğerleri / <i>and others</i>
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü <i>Directorate General of Foundations</i>
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi <i>Archives of Directorate General of Foundations</i>

Yer İsimleri Listesi

Place Names List

Türk Dönemindeki Adı	Günümüzdeki Adı / Ülke
<i>Name in the Turkish Era</i>	<i>Modern Name / country</i>
1. Ada Köyü	<i>Livera Yunanistan / Greece</i>
2. Ahıska	<i>Akhaltsihe Gürcistan / Georgia</i>
3. Ambardere	<i>Jitnitsa Bulgaristan / Bulgaria</i>
4. Anabolu	<i>Nauplion Yunanistan / Greece</i>
5. Arhos	<i>Argos Yunanistan / Greece</i>
6. Atina	<i>Athens Yunanistan / Greece</i>
7. Avlonya	<i>Vlorë Arnavutluk / Albania</i>
8. Avrethisar	<i>Kalkis Yunanistan / Greece</i>
9. Ayvalı	<i>Asprogia Yunanistan / Greece</i>
10. Babaköy	<i>Mesia Yunanistan / Greece</i>
11. Bahçesaray	<i>Bakhchisaray Kırım / Crimea</i>
12. Balçık	<i>Balchik Bulgaristan / Bulgaria</i>
13. Balçık (Midilli)	<i>Nees Kidonies Yunanistan / Greece</i>
14. Balyabadra	<i>Patras Yunanistan / Greece</i>
15. Bilina	<i>Bijeljina Bosna Hersek / B&H</i>
16. Bogot	<i>Bogutevo Bulgaristan / Bulgaria</i>
17. Brod	<i>Makedonski Brod Makedonya / Mac.</i>
18. Budin	<i>Budapeşte Macaristan / Hungary</i>
19. Çağlayık	<i>Dipotamos Yunanistan / Greece</i>
20. Çepelli	<i>Cepelare Bulgaristan / Bulgaria</i>
21. Çepine Bana	<i>Banya Cepinska Bulgaristan / Bulgaria</i>
22. Çonrad	<i>Csongrád Macaristan / Hungary</i>
23. Çömlek	<i>Skalochori Yunanistan / Greece</i>
24. Çukur Köy	<i>Zabirdo Bulgaristan / Bulgaria</i>
25. Çuryan	<i>Curen Bulgaristan / Bulgaria</i>
26. Davutova	<i>Davidkovo Bulgaristan / Bulgaria</i>
27. Dede ağaç	<i>Alexandrupolis Yunanistan / Greece</i>
28. Demirci Ören	<i>Peristeria Yunanistan / Greece</i>
29. Demirhisar	<i>Sidirokastro Yunanistan / Greece</i>
30. Dırniş	<i>Drniş Hırvatistan / Croatia</i>
31. Dimetoka	<i>Didimoticho Yunanistan / Greece</i>
32. Dolaştr	<i>Zagrajden Bulgaristan / Bulgaria</i>
33. Dubniçe	<i>Dubnitsa Bulgaristan / Bulgaria</i>
34. Eceköy	<i>Lepti Yunanistan / Greece</i>

	Türk Dönemindeki Adı	Günümüzdeki Adı / Ülke
	<i>Name in the Turkish Era</i>	<i>Modern Name / country</i>
35.	Eğri	Eger Macaristan / Hungary
36.	Eğriboz	Khalkis Yunanistan / Greece
37.	Eğridere	Ardino Bulgaristan / Bulgaria
38.	Endred	Balatonendred Macaristan / Hungary
39.	Ereğli	Kukuryak Bulgaristan / Bulgaria
40.	Ermiye	Almiros Yunanistan / Greece
41.	Eski Cuma	Tırgovişte Bulgaristan / Bulgaria
42.	Eski Zağra	Stara Zagora Bulgaristan / Bulgaria
43.	Estergon	Esztergom Macaristan / Hungary
44.	Ferecik	Feres Yunanistan / Greece
45.	Firzovik	Ferizaj Kosova / Kosovo
46.	Gâziler	Nikites Yunanistan / Greece
47.	Gırmış	Krioneri Yunanistan / Greece
48.	Girit	Kriti Yunanistan / Greece
49.	Gornova	Vounoplagia Yunanistan / Greece
50.	Göle	Gyula Macaristan / Hungary
51.	Gördüs	Korinthos Yunanistan / Greece
52.	Gözleve	Evpatoria Kırım / Crimea
53.	Gül Tepesi	Rózsadomb Macaristan / Hungary
54.	Gümülcine	Komotini Yunanistan / Greece
55.	Gündüz Köy	Zornitsa Bulgaristan / Bulgaria
56.	Hacıköy	Mrgastan Ermenistan / Armenia
57.	Hacıoğlu Pazarcığı	Dobrich Bulgaristan / Bulgaria
58.	Hanya	Chania Yunanistan / Greece
59.	Haram / İhram	Ram Sırbistan / Serbia
60.	Hasan Paşa Palankası	Smederevska Palanka Sırbistan / Serbia
61.	Hasköy	Haskovo Bulgaristan / Bulgaria
62.	Hisarcık	Grocka Sırbistan / Serbia
63.	Hocalar	Stavrochi Yunanistan / Greece
64.	Horpeşte	Argos Orestiko Yunanistan / Greece
65.	Ilıca	Banite Bulgaristan / Bulgaria
66.	Ilıca	Loutros Yunanistan / Greece
67.	Ilıcena	Lijene Bulgaristan / Bulgaria
68.	İbrail	Braila Romanya / Romania
69.	İbyos	Ippio Yunanistan / Greece
70.	İmoçka	İmotski Hırvatistan / Croatia
71.	İnebahtı	Naupaktos Yunanistan / Greece
72.	İskeçe	Ksanhti Yunanistan / Greece
73.	İslimye	Sliven Bulgaristan / Bulgaria
74.	İsmail	Izmail Ukrayna / Ukraine
75.	İstolni Belgrad	Székesfehérvár Macaristan / Hungary
76.	İştib	Shtip K. Makedonya / N. Macedonia
77.	Kalamona	Peperagno Yunanistan / Greece

Türk Dönemindeki Adı	Günümüzdeki Adı / Ülke
<i>Name in the Turkish Era</i>	<i>Modern Name / country</i>
78. Kamanıçe	<i>Kamieniec Podolski</i> Ukrayna / Ukrain
79. Kandiye	<i>Heraklion</i> Yunanistan / Greece
80. Kanije	<i>Nagykanizsa</i> Macaristan / Hungary
81. Karacalar	<i>Zarkadia</i> Yunanistan / Greece
82. Karacaoba	<i>Elafochori</i> Yunanistan / Greece
83. Karaferye	<i>Veria</i> Yunanistan / Greece
84. Karamanlı	<i>Agios Kosmas</i> Yunanistan / Greece
85. Karlıova	<i>Karlovo</i> Bulgaristan / Bulgaria
86. Kavaklı	<i>Egiros</i> Yunanistan / Greece
87. Kayılar	<i>Ptolemaida</i> Yunanistan / Greece
88. Kefe	<i>Feodosia</i> Kırım / Crimea
89. Kelemye	<i>Keramia</i> Yunanistan / Greece
90. Keligra	<i>Kaliagra</i> Bulgaristan / Bulgaria
91. Kerevizli	<i>Selino</i> Yunanistan / Greece
92. Keşkekçiler	<i>İzvorovo</i> Bulgaristan / Bulgaria
93. Kırçova	<i>Kiçevo</i> K. Makedonya / N. Macedonia
94. Kırılıkova	<i>Mikropolis</i> Yunanistan / Greece
95. Kızanlık / Akça Kız.	<i>Kazanlak</i> Bulgaristan / Bulgaria
96. Kızbükü	<i>Drimia</i> Yunanistan / Greece
97. Kızılhisar	<i>Karistos</i> Yunanistan / Greece
98. Kilis	<i>Klis</i> Hırvatistan / Croatia
99. Kobalışte	<i>Kokkinogia</i> Yunanistan / Greece
100. Koçan	<i>Akrovounion</i> Yunanistan / Greece
101. Koçoğulları	<i>Ano Konstantinia</i> Yunanistan / Greece
102. Kolarine	<i>Kolari</i> Sırbistan / Serbia
103. Korova /Kuruova	<i>Draginovo</i> Bulgaristan / Bulgaria
104. Kozluca	<i>Oreşets</i> Bulgaristan / Bulgaria
105. Köseler	<i>Thimaria</i> Yunanistan / Greece
106. Kurtlu	<i>Likostomo</i> Yunanistan / Greece
107. Kurudere	<i>Paleos Xerias</i> Yunanistan / Greece
108. Kutlofça	<i>Montana</i> Bulgaristan / Bulgaria
109. Lakaviçe	<i>Mikroklisoura</i> Yunanistan / Greece
110. Laşid	<i>Lassithi</i> Yunanistan / Greece
111. Leftere	<i>Eleftheres</i> Yunanistan / Greece
112. Limni	<i>Limnos</i> Yunanistan / Greece
113. Lofça	<i>Lovech</i> Bulgaristan / Bulgaria
114. Malgirit	<i>Margariti</i> Yunanistan / Greece
115. Manastr	<i>Bitola</i> K. Makedonya / N. Macedonia
116. Meşeli	<i>Kallithea</i> Yunanistan / Greece
117. Murath	<i>Skopos</i> Yunanistan / Greece
118. Mustafaoğulları	<i>Stegno</i> Yunanistan / Greece
119. Naibli	<i>Polinero</i> Yunanistan / Greece
120. Narda	<i>Arta</i> Yunanistan / Greece

Türk Dönemindeki Adı	Günümüzdeki Adı / Ülke
<i>Name in the Turkish Era</i>	<i>Modern Name / country</i>
121. Navarin	<i>Pylos</i> Yunanistan / Greece
122. Nedirli	<i>Distavo</i> Yunanistan / Greece
123. Nevrekob	<i>Gotse Delçev</i> Bulgaristan / Bulgaria
124. Novigrad	<i>Nógrád</i> Macaristan / Hungary
125. Nusretli	<i>Nikiforos</i> Yunanistan / Greece
126. Ohri	<i>Ohrid</i> K. Makedonya / N. Macedonia
127. Osman Pazarı	<i>Omurtag</i> Bulgaristan / Bulgaria
128. Osmanlı	<i>Chrisokastro</i> Yunanistan / Greece
129. Ösek	<i>Osijek</i> Hırvatistan / Croatia
130. Özice	<i>Uzitse</i> Sırbistan / Serbia
131. Özü	<i>Ochakiv</i> Ukrayna / Ukrain
132. Palehor	<i>Palaiochori</i> Yunanistan / Greece
133. Peçuy	<i>Pécs</i> Macaristan / Hungaria
134. Poroy-i Bâlâ	<i>Ano Poria</i> Yunanistan / Greece
135. Pürsüçan	<i>Prosotsani</i> Yunanistan / Greece
136. Revan	<i>Yerevan</i> Ermenistan / Armenia
137. Revine	<i>Makriplagio</i> Yunanistan / Greece
138. Rupçoz	<i>Devin</i> Bulgaristan / Bulgaria
139. Sarnıç	<i>Kromniko</i> Yunanistan / Greece
140. Seçen	<i>Szécsény</i> Macaristan / Hungary
141. Selyan	<i>Filipi</i> Yunanistan / Greece
142. Tahtalı (Filibe)	<i>Topolovo (Plovdiv)</i> Bulgaristan / Bulgaria
143. Temeşvar	<i>Timisoara</i> Romanya / Romania
144. Uzuncaova	<i>Uzundzhovo</i> Bulgaristan / Bulgaria
145. Ülgün	<i>Ulcinj</i> Karadağ / Montenegro
146. Üsküp	<i>Skopje</i> K. Makedonya / N. Macedonia
147. Yakova	<i>Djakovo</i> Hırvatistan / Croatia
148. Yalıpetre	<i>İerapetra</i> Yunanistan / Greece
149. Yanbolu	<i>Yambol</i> Bulgaristan / Bulgaria
150. Yanova	<i>Ineu</i> Romanya / Romania
151. Yenice Karasu	<i>Genissea</i> Yunanistan / Greece
152. Yenice Vardar	<i>Giannitsa</i> Yunanistan / Greece
153. Yenice Zağra	<i>Nova Zagora</i> Bulgaristan / Bulgaria
154. Yenikale	<i>Enikale</i> Kırım / Crimea
155. Yenisala	<i>Novopolye</i> Kırım / Crimea
156. Yenişehir	<i>Larissa</i> Yunanistan / Greece
157. Yergöğü	<i>Giurgiu</i> Romanya / Romania
158. Yerköprü	<i>Mostovo</i> Bulgaristan / Bulgaria
159. Yukarı Cuma	<i>Blagoevgrad</i> Bulgaristan / Bulgaria

İçindekiler

Contents

I. CİLT Volume I

- 41 ARNAVUTLUK
Albania
- 45 AZERBAYCAN
Azerbaijan
- 51 BOSNA HERSEK
Bosnia and Herzegovina
- 63 BULGARİSTAN
Bulgaria
- 217 CEZÂYİR
Algeria
- 235 ERMENİSTAN
Armenia
- 243 GÜNEY KIBRIS
Southern Cyprus
- 249 GÜRCİSTAN
Georgia
- 285 HIRVATİSTAN
Croatia
- 349 KARADAĞ
Montenegro
- 353 KOSOVA
Kosovo
- 361 KUZEY MAKEDONYA
North Macedonia

II. CİLT Volume II

- 413 MACARİSTAN
Hungary
- 635 MOLDOVA
Moldova
- 645 ROMANYA
Romania
- 687 SIRBİSTAN
Serbia
- 757 TÜRKİYE
Türkiye
- 781 UKRAYNA
Ukraine

III. CİLT Volume III

- 861 YUNANİSTAN
Greece
- 1349 DOBRUCA'DA HAÇ
TAKILAN ÇEŞMELER
*Fountains with Crosses in
Dobrudja*
- 1353 DİĞER YAPILAR
Other Monuments
- 1365 DEĞERLENDİRME
Evaluation
- 1383 SONUÇ
Conclusion
- 1395 KAYNAKÇA
Bibliography
- 1413 EK:
Kiliseye Çevrilen Türk
Eserlerinin Listesi
APPENDIX:
*List of Turkish Monuments
Converted to Church*

I. CILT

VOLUME I

ARNAVUTLUK

Albania

■ Avlonya
Vlore

Avlonya, Risili Câmii

Vlore, Risili Mosque

Yeri <i>Location</i>	Arnavutluk, Avlonya, Risili <i>Albania, Vlore, Risili</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Halim Kâmil
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	19. yüzyıl (?) <i>19th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1907
Yıktırılışı <i>Demolish Date</i>	1967
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA BEO 3217 / 241239
Kaynakça <i>References</i>	BOA BEO 3217 / 241239

Risili Köyü, Adriyatik sahilindeki Avlonya (Vlorë) şehrinin 7 km kuzey batısında yer almaktadır. 28 Aralık 1907'de Avlonya'dan Yanya vilâyetine çekilen bir telgrafta, Risili Çiftliği'ndeki câmînin yıktırılarak yerine kilise yapıldığına dair bilgi verilmiştir. Bu yapı, Arnavutluk'taki komünizm döneminde (1967'de) diğer ibâdethâneler gibi yıktırılmıştır.

The village of Risili is located 7 km northwest of the city of Avlonia (Vlorë) on the Adriatic coast. On December 28, 1907, a telegram sent from Avlonia to the Province of Ioannina informed that the mosque in Risili Farm was demolished and replaced with a church. This building was demolished like other places of worship during the communist period in Albania (in 1967).

تلغراف نشانی

بجایزاش تلغراف اولیای دولت		بجایزاش تلغراف اولیای دولت		بجایزاش تلغراف اولیای دولت		بجایزاش تلغراف اولیای دولت	
وصول نومبروت	۵۸۰	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
امضالز		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸
مأمور نوشت		مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸	مأمور نوشت	۱۷۸

مذریعی جناب صدراعظمی

شهره طاعت اولویه خانیه ارم جیم کام بعد وقف اولویه
 ریس بقصدت منور اولویه نه قام باش جیستریفد و ققدن المنه
 ریبی بیون ادوز بروم ارضی موقوفی خط انجبه جوی علیا و سرف
 مدینه صلحی مژورک قبدینه الفا ابد ملک نریدینت انخاصه
 عبه ایدور حصه ریس بقصدت اسین بیکه هونجه سرف
 هدیه برینه مجدر برکلیا ان نیکک مع التا فته و کف
 ایینه اول اوقاف تکیه دنی زاره له علی جوق و فایزه ذرات
 وقفین یوزالع برارتن فالینی زبیه اوقاف می ایه نیت در قده بقوبه
 هونجی اولویه بومال درام ایکی هودولو اونیونرلی صوفی بولون
 اجرای ای باشن کیفیه نظر کاه صقدینه عرض طفیفه
 اولویه احمد
 نعل

R.1.1
 Risili Çiftliği'ndeki câminin yıktırılıp yerine kilise yapıldığını bildiren telgraf (BOA BEO 3217 / 241239)
 Telegram stating that the mosque in Risili Farm was demolished and replaced with a church (BOA BEO 3217 / 241239)

OSMANLI ARŞİVİ
 BEO
 3217 24/239 2

AZERBAIJAN

Azerbaijan

Gence, Câmi-i Kebîr (Şah Abbas Câmii)

Ganja, Grand Mosque (Shah Abbas Mosque)

Yeri <i>Location</i>	Azerbaycan, Gence <i>Azerbaijan, Ganja</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Şah Abbas
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1606
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1804-1918, Rus Kilisesi <i>1804-1918, Russian Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Şah Abbas Câmii <i>Shah Abbas Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 903, SDA Nr.63
Kaynakça <i>References</i>	Bilgili 2011: 27, Efendizâde 1996: 19, Gubaydulin 1938: 142

Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence, Osmanlı hâkimiyetinden sonra, 18. yüzyılın ortalarında yarı müstakil hanlıklardandı. 20 Kasım 1803'te Rus Generali Sisianov, Tiflis'ten Gence'ye gelip şehri kuşattı. Gence Hanı Cevad Han Rusların teslim teklifini reddederek uzun müddet mukâvemet gösterdi. 3 Ocak 1804'te Rusların eline geçen Gence, büyük bir katliama maruz kaldı. 7000'den fazla kişi öldürüldü, câmiye sığınan kadın ve çocukların hepsi Sisianov'un emriyle katledildi. Şehir, târihinin en karanlık günlerini yaşadı. Rus işgali sırasında Gence'nin en büyük câmisi olan Câmi-i Kebîr, kiliseye çevrildi. 1606 yılında Şah I. Abbas tarafından yaptırılan câmi, iç kalenin doğusunda bulunmaktadır. Câminin yanında bir medrese ve bir hamam inşa edilmişti. Şah Abbas, câmi ve medresenin giderlerini karşılamak üzere 1612'de bir vakıf kurmuş; Tûn hamamı, 15 dükkân, 3 kervansaray, Derebeglü ve Dınaraş çiftliklerinin gelirlerini buraya vakfetmişti.

Ganja, the second largest city of Azerbaijan, was one of the semi-detached khanates in the middle of the 18th century after Ottoman rule. On November 20, 1803, Russian General Sisianov came from Tbilisi to Ganja and besieged the city. Ganja's Khan, Cevad Khan, resisted for a long time rejecting the offers of the Russians to surrender. Ganja, which was captured by the Russians on January 3, 1804, was subjected to a great massacre. More than 7000 people were killed, and women and children who took refuge in the mosque were all massacred on Sisianov's orders. The city experienced the darkest days in its history. During the Russian occupation, Grand Mosque, the largest mosque in Ganja, was converted into a church. In 1606, The mosque, built by Shah Abbas I, is located to the east of the inner castle. A madrasa and a hammam had been built next to the mosque. Shah Abbas established a foundation in 1612 to cover the expenses of the mosque and madrasah; 15 shops, 3 caravanserais, Derebeglü and Dınaraş farms' incomes were donated here.

R.2.1

Rusların Gence Kalesi kuşatması (1804, Adolf Charlemagne)
Russian siege of Ganja fortress (1804, Adolf Charlemagne)

R.2.2

Gence'de C mi-i Keb r / Şah Abbas C mii

C mi-i Keb r (Grand Mosque) Shah Abbas Mosque in Ganja

R.2.3

Gence'de C mi-i Keb r / Şah Abbas C mii
C mi-i Keb r (Grand Mosque) Shah Abbas Mosque in Ganja

BOSNA HERSEK

Bosnia Herzegovina

Bilina, Kânûnî Sultan Süleyman (Atik) Câmii

Bijelina, Sultan Suleyman (Old) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bosna Hersek, Bilina (Bijeljina) <i>Bosnia Herzegovina, Bijeljina</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sultan Süleyman <i>Suleyman the Magnificent</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1520
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1718-39 Katolik Kilisesi <i>1718-39 Catholic Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Sultan Süleyman Câmii <i>Sultan Suleyman Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	Ev.K.K. 757/14; SGHBK V-115417-417
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/70, Çam-Ademi 2016: 1/57, Kreševljaković 1953: 14, Mujezinović 1998: 156

Atik Câmii olarak da bilinen Kânûnî Sultan Süleyman Câmii, Bosna Hersek'in Sırp bölgesindeki Bilina şehrinde yer almaktadır. 1520-66 yılları arasında inşa edilmiştir. Evkaf K.K.'da 757. Defter 14. sayfada kayıtlıdır.

Bilina kasabasından Hacı Salihoviç Hasan Ağa bin Hacı İbrâhim Ağa, çarşıdaki iki katlı mağazasını kirâya vererek buranın kirâ gelirini Atik Câmii yanındaki su tulumbasının bakımı ve onarımı, civarın ıslâhı ve câminin aydınlatma giderleri için vakfetmiştir (Vakfiye târihi 21 Şaban 1322 / 31 Ekim 1904). 10 x 15 m ölçülerindeki eser dikdörtgen planlıdır. Câmii girişindeki 1893 târîhli onarım kitâbesi şöyledir: *İş bu tecdîd-i câmi-i şerîf-i Sultan Süleyman / sene 1311*

Şehirdeki Türk hâkimiyetinden sonra Atik Câmii, minâresi yıkılarak Avusturyalılar tarafından kiliseye çevrilip 1718-39 yılları arasında Katolik

Kilisesi olarak kullanılmıştır. 1739'dan sonra tekrar câmii olarak kullanılan esere ahşap minâre yapılmış, 1758'de onarılmıştır. 1893'te de günümüzdeki iki şerefeli tuğla minâre inşa edilmiştir. Son olarak 2003 yılında onarılan Atik Câmii halen ibâdete açıktır.

The Sultan Suleiman the Magnificent Mosque, also known as the Old Mosque, is located in the city of Bijelina in the Serb region of Bosnia and Herzegovina. It was built between 1520-66. It is registered on the 14th page of the 757th Notebook in the Evkaf K.K.

Haji Salihovic Hasan Agha bin Haji Ibrahim Agha from the town of Bijelina rented out his two-storey store in the bazaar and donated the rental income of this place for the maintenance and

repair of the water pump next to the Old Mosque, the improvement of the area and the lighting expenses of the mosque. (Date of foundation charter 21 Shaban 1322/ 31 October 1904). The structure, measuring 10 x 15 m, has a rectangular plan. The repair inscription dated 1893 at the entrance of the mosque is as follows: "İş bu tecdîd-i câmi-i şerîf-i Sultan Süleyman / sene 1311"
After the Turkish domination in the city, Old

Mosque was turned into a church and its minarets was deconstructed by the Austrians and used as Catholic Church between 1718-39. After 1739, it was used as a mosque again, and a wooden minaret was built and repaired in 1758. In 1893, the present-day two-balcony brick minaret was built. Lastly, the Old Mosque, which was repaired in 2003, is still open for worship.

R.3.1

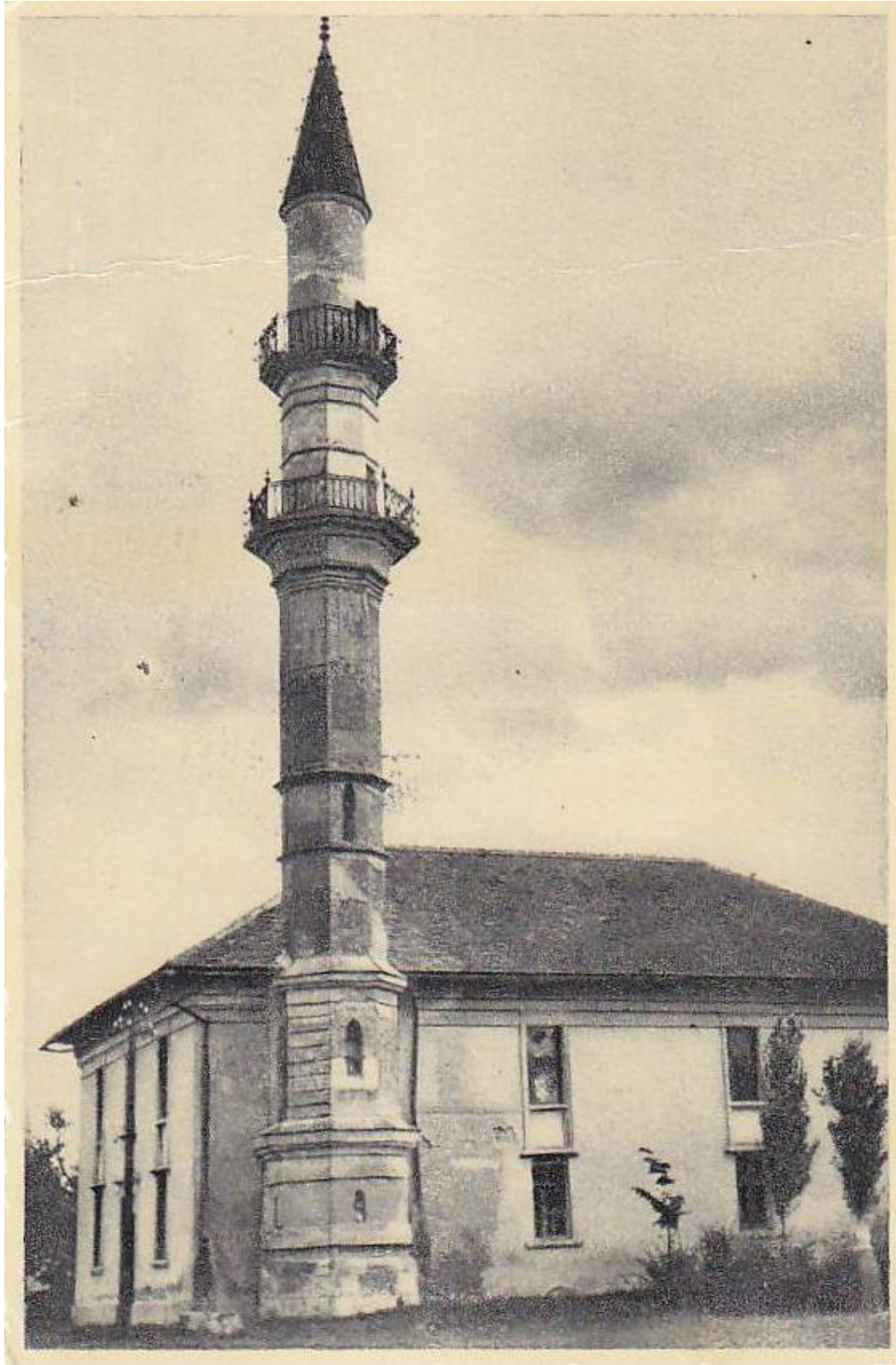
Bilina şehri ve Kânûnî Sultan Süleyman
(Atik) Câmiî (20. yy başları)

*Suleiman the Magnificent (Old) Mosque and Bili-
na (at the beginning of the 20th century)*

R.3.2

Bilina' da Kânûnî Sul-
tan Süleyman (Atik)
Câmii

*Suleiman the Magnifi-
cent (Old) Mosque in
Bilina*

R.3.3

Bilina' da Kânûnî Sultan Süleyman (Atik) Câmii

Suleiman the Magnificent (Old) Mosque in Bilina

Gabela, Fâtih Sultan Mehmet Câmii

Gabela, Fâtih Sultan Mehmet Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bosna Hersek, Gabela <i>Bosnia Herzegovina, Gabela</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Fâtih Sultan Mehmed <i>Mehmed II</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl <i>15th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1694-1715 Aziz Stefan Katolik Kilisesi <i>1697-1715 St. Stefan Catholic Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Fâtih Sultan Mehmet Câmii kalıntıları <i>Fatih Sultan Mehmet Mosque ruins</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/156, Evliyâ Çelebi 6/619

Gabela, Adriyatik sâhilinde 10 km içeride, Neretva'nın kıyısında Metkovic şehrinin yakınındadır. Evliyâ Çelebi, şehri Fâtih'in fethettiğini ve bir kale yaptığını bildirip câmiden, "Fâtih'in bir küçük câmisi vardır" cümlesiyle kısaca bahseder.

15. yüzyılda inşâ edilen Fâtih Câmii, 1694-1715 yılları arasındaki Venedik işgalinde Aziz Stefan ismiyle Katolik kilisesine çevrilmiş, daha sonra yıkılmıştır. Günümüze temelleri ulaşan câmiyi 1975'te ziyaret eden Ekrem Hakkı Ayverdi, eserden şöyle bahsetmektedir: "Kumsaldan yüksekteki yassı bir tepe üstünde bulunan Fâtih'in iç kalesinde bir taş yığmından ibâret kalmıştır. Kasabada hiç Müslüman kalmadığı hâlde, bir Hristiyan kadın bize yerini gösterdi. Çalılar örttüğünden resim dahi alınmadı."

Gabela'nun eski gravüründe Fâtih Câmii, iç kale nin üst konumunda, tek şerefeli minâreli olarak

çizilmiştir. Mevcut kalıntılardan câminin kare planlı harimi ile kuzeydoğu köşede minâresinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Gabela is located 10 km inland from the Adriatic coast near the city of Metkovic on the banks of the Neretva. Evliya Çelebi reports that Fatih himself conquered the city and built a castle and briefly mentions the mosque with the sentence "Fatih has a small mosque".

Constructed in the 15th century, Fatih Mosque was converted into a Catholic church under the name of St. Stefan during the Venetian occupation between 1694-1715 and was demolished after Ekrem Hakkı Ayverdi, who visited the mosque, the foundations of which have survived

R.3.4

Gabela Kalesi ve Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii kalıntıları (1700)

Gabela Castle and Fatih Sultan Mehmet Mosque (1700)

to the present day, in 1975, speaks about the structure as follows: “In the inner castle of Fatih, which is located on a flat hill higher than the beach, only a pile of stones remain. Though there were no Muslims left in the town, a Christian woman showed us its place. No Picture could be taken as the bushes covered it.”

In the old engraving of Gabela, the Fatih Sultan Mehmet Mosque was drawn as a minaret with a single balcony, at the upper position of the inner castle. It is understood from the existing ruins that the mosque has a square-planned harim and a minaret in the northeast corner.

R.3.5

Gabela'da Fâtih Sultan Mehmet Câmii kalıntıları

Remains of Fatih Sultan Mehmet Mosque in Gabela

R.3.6

Gabela'da Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii kalıntıları
Remains of Fatih Sultan Mehmet Mosque in Gabela

Travnik, Nâmık Ali Paşa (Tophâne) Câmii

Travnik, Namık Ali Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bosna Hersek, Travnik <i>Bosnia Herzegovina, Travnik</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bosna Vâlisi Nâmık Ali Paşa <i>Governor of Bosnia Namuk Ali Pasha</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.1245 (M.1819)
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1878
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Sjemenišna Crkva u Travniku <i>Sjemenišna Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 632/46/33
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/444, Çam-Ademi 2016: 4/1597, Mujezinović 1969: 156-157

Fâtif Sultan Mehmet tarafından fethedilen Travnik, Vezirler Şehri olarak bilinmektedir. Bosna Vâlisi Nâmık Ali Paşa H.1245 (1819) târihinde Travnik'in Tophâne semtinde bir câmi yaptırmıştır.

Bânî, câminin bakımı ve onarımı ile görevli ücretlerinin karşılanması için 3.000 kuruş vakfetmiştir. Vakfiyesi 11 Rebiulâhir 1245 târihli olup VGMA'da kayıtlıdır.

Tophâne Câmii olarak bilinen Nâmık Ali Paşa Câmii, Travnik'ten Türklerin çekilmesinden sonra 1878'de, Avusturyalılar tarafından kiliseye çevrilmiştir. 1882'de de kiliseyi çevreleyip avlu oluşturacak şekilde büyük bir manastır inşâ edilmiştir. Günümüzde Katolik Kilisesi ve lise olarak kullanılmaktadır.

Travnik Müzesi'nde muhafaza edilen câminin celi hat ile yazılmış 23x58 cm boyutlarındaki kitâbesi şöyledir:

ایلدی بنیاد علی نامق پاشا بو جامعی
قیل نماز پنجگانه هم سلامیله صلوة
لطف ایدوب نظارتنی حسبہ لله ایدہ
ذات اخلاف عظامی یعنی کیم هر بر ولایة
جوهرین تاریخ اصار اوچار کلنجه نامنه
جامع المؤمنین اولشدر زهی بیت الصلوة
۱۲۴۵ سنه
اثر خامه میر موسی کاظم

Travnik, conquered by Sultan Mehmet II, is known as the City of Viziers. Governor of Bosnia, Namik Ali Pasha built a mosque in the Top-hane district of Travnik in 1245 (1819).

The Founder has donated 3.000 kurus to cover the fees of those charged with the maintenance and repair of the mosque. Its foundation charter is dated 11 Rebiulâhir 1245 and is registered in VGMA.

Nâmik Ali Pasha Mosque, known as Tophâne Mosque, was converted into a church by the Austrians in 1878 after the Turkish withdrawal from the city. In 1882, a large monastery was built to surround the church and form a courtyard. Today it is used as the Catholic Church and High School.

The epitaph of the mosque, the size of 23x58 cm written in celi/jalî calligraphy, preserved in the Travnik museum is as follows:

ايلدى بنياد على نامق پاشا بو جامعى
قيل نماز پنجگانه هم سلاميله صلوة
لطف ايدوب نظارتنى حسبته لله ايدو
ذات اخلاف عظامى يعنى كيم هر بر ولاة
جوهرين تاريخ اصار اوچار كلنجه نامنه
جامع المؤمنين اولمشدر زهى بيت الصلوة
سنة ١٢٤٥
اثر خامه مير موسى كاظم

R.3.7

Travnik'te Nâmik Ali Paşa (Tophâne) Câmii'nin yerine yapılan kilise ve manastır
Church and monastery built on the site of Nâmik Ali Pasha (Tophane) Mosque in Travnik

BULGARİSTAN

Bulgaria

Balçık, Akyazılı Sultan Tekkesi

Balchik, Akyazılı Sultan Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Balçık, Tekke Köyü <i>Bulgaria, Balchik, Obrocishte</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Gâzi Mihaloğlu Arslan Bey
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl <i>15th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	20. yüzyıl başları <i>Early 20th century</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Akyazılı Sultan Tekkesi ve Aziz Atanas Makamı <i>Akyazılı Sultan Dervish Lodge and St. Atanas Tomb</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA - Atik Rumeli Tâmir Defteri 663/110*
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/16-17, Dürüst 1978, Engin 2014: 226, Evliyâ Çelebi 3/452-456, Eyice 1967, Koçak 2003, Mikov 2008: 47-55, Yılmaz 2020b: 217

Akyazılı Sultan Tekkesi, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Dobriç (Hacıoğlu Pazarcık) ilinin Karadeniz kenarındaki sahil kasabası olan Balçık'a bağlı Tekke (Obroçişte) köyünde yer almaktadır. Türbe; meydanevi, âsitâne ve tekke binâlarından oluşan bir külliye şeklindedir.

Türbenin mimarî üslûbundan XV. yüzyıl sonlarında veya XVI. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Erken devir Osmanlı fetihlerine katılan bir velî olan Akyazılı Sultan'ın buraya gelmesi ve burada defnedilmesi, menâkıbnâmesinde anlatılmaktadır.

Rebiyülevvel 1062'de (Şubat 1652) Silistre'den Özi'ye giderken Batova sahrasındaki bu âsitâne-de misâfir kalmış olan Evliyâ Çelebi, seyahatnâmesinde *Der sitayiş-i âsitâne-i Akyazılı* başlığı ile tekkeyi ayrıntılı biçimde anlatır. "... *Belh ve Buhara ve Horasan'da ecdad-ı izamımızdan Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevi halifelerindendir, Bu Akyazılı, Bursa'ya Hacı Bektaşî Velî ile birlikte gelüb ba'd-el feth izin ile Rum diyarında post sahibi ol-*

du..." diyerek Akyazılı Sultan hakkında bilgi verir. Evliyâ Çelebi, tekkeye bir sıtma nöbeti içinde gelmiş ve burada türbenin sandukasının yeşil örtüsü altında uyuduktan sonra sıtmadan kurtulmuştur. Bu olayı türbenin duvarına yazdığı şu beyitle kaydettiğini de bildirir:

*Hummâ elemin çektim yok zerrece dermânım
Himmat et bana şimdi Akyazılı Sultânım*

Evliyâ Çelebi, Akyazılı Sultan'ın yüz yıldan fazla yaşadığını ve Sultan II. Murad devrinde (1421-1451) öldüğünü yazmakta, tekke ve türbenin kurucusu olarak da Gâzi Mihaloğulları'ndan Arslan Bey'i göstermektedir. Ayrıca tekkeye gelen her konuğun en çok üç gün kalmaya hakkı olduğunu bildirir.

Evliyâ Çelebi'nin tekkenin mimarîsiyle ilgili tarifleri şöyledir; tekke binâsının günümüze ulaşmamış üst örtüsü kurşun kaplıdır ve sivri külâhı ile Galata Kulesi'ne benzemektedir. Meydan denilen tekke binâsının içinde zengin ve renkli nakışlar ile bezenmiş bir tavan bulunmakta ve bu

* Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, tekkenin kuruluşundan son döneme kadar 71 ayrı kayıt bulunmaktadır.

There are 71 separate records in the archive of the General Directorate of Foundations beginning from the establishment of the dervish lodge to the late period.

bir sütun dizisine değil, doğrudan doğruya çevre duvarlarına dayanmaktadır. Tavanın ortasında üç yüz kandilli bir topkandil asılı bulunmaktadır. Meydanın zemini mermer döşeli olup tam ortada bir şadırvan vardır. Sivri külâhın içinde ortada, en yukarıdaki alemden tavanın ortasına kadar inen pek büyük bir seren direği bulunmakta ve külâhın ahşap inşaatı çok girift bir bağlantı sistemi ile takviye edilmiş olmaktadır. Meydanın içinde duvar diplerinde üstleri koyun postu döşeli sekiler bulunmaktadır. En tepede yaldızlı büyük bir alem vardır. İki araba yükü odunun bir anda yakılabildiği muazzam bir ocağı vardır ve o sırada burası bir Bektâşî tekkesidir.

1828'de ise âsitânenin Ruslar tarafından yakıldığı söylenmektedir. Bundan sonra esas tekke binâsı artık ihyâ edilememiş, yalnız türbe tarafına tek katlı ahşap binâlardan yeni bir tekke yapılmıştır. 1872'de burada misâfir edilen F. Kanitz, o sırada Şeyh Halil Baba idaresinde 18 devamlı, 8 geçici dervişin barındığını yazar. Bölgenin Osmanlı idaresinden çıkmasının ardından tekke, Hristiyan azizi Athanasius'un (Aziz Atanas) makamı yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge Rumen Devleti'ne geçmiş, o sırada türbe bir Müslüman ziyaret yeri olarak korunmuş, II. Dünya Savaşı'nın arkasından da adı Obroçişte olarak değiştirilerek Bulgar topraklarına katılmıştır. 1966 yılında tekkeye giden S. Eyice, türbenin bakımlı olduğunu fakat içinde hiçbir mefruşatın bulunmadığını bildirir. Eyice, ayrıca âsitâne binâsının harap durumda olduğunu ve Aziz Atanas'ın makamı olarak tanıtıldığını ifade eder.

Bektâşîler üzerine çalışmalar yapan Hasluck, bu tekkeyle ilgili bilgi verirken 1914'te Varna'da İngiliz konsolosunun tespitlerini aktarır: "Tekkenin bulunduğu köyün papazı, Balkan Harbi sırasında tekkeyi ve türbeyi tamamen Hristiyanlaştırmak için türbenin tepesine bir haç dikmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1914-18 Harbi sırasında Rumenler tarafından Akyazılı işgal edilince yine hilâl dikilmiştir".

Türbe ve âsitâne, klasik Türk mimarîsi üslubunda düzgün kesme taştan itinalı şekilde yapılmış

binâlardır. Her ikisinin de mimarîlerinde yedi rakamının hâkim olduğu dikkati çeker. Türbenin, kemerli kapısından geçilen kubbeli bir giriş mekânı vardır. Esas türbe binâsı, yedi köşeli olarak yapılmıştır. Az ilerisinde, önünde önceleri bir giriş mekânı bulunan âsitâne veya meydan evi de yedi köşeli büyük bir yapıdır. Ekseni üzerinde uçtaki ocağın dışarı çıkıntı hâlinde olan taşkın kısmı yedi cepheli olduğu gibi üstündeki yüksek baca gövdesi de yine yedi köşelidir. 2016 yılında tâmir edilerek çatısı örtülmüştür.

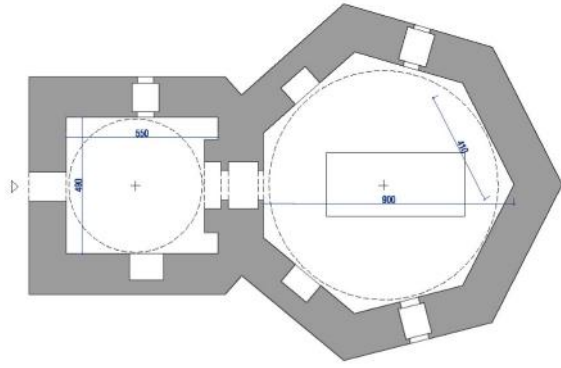
Akyazılı Sultan Türbesi, günümüzde Hristiyanlar tarafından sahiplenilmektedir. Türbenin iç mekânındaki nişler, ikonalarla döşenip Hristiyan kültürüne ait objelerle âdeta bir kilise havası verilmiştir. Rumeli'de kalan Türk hâtıralarının en değerlilerinden olan Akyazılı Sultan Âsitânesi, mimarîsi bakımından da Osmanlı tarikat yapılarının en eskilerindedir.

Akyazılı Sultan dervish lodge is located in Tekke (Obrochiste) Village of Balchik, a coastal town on the Black Sea coast of Dobrich (Hacıoğlu Pazarcık) province in northeast Bulgaria.

From the architectural style of the tomb, it is estimated that it was either built at the end of XV. century, or the beginning of XVI. century. The arrival of Akyazılı Sultan, a saint, who participated in the early Ottoman conquests, and his burial here is described in his *menakıbnâme*.

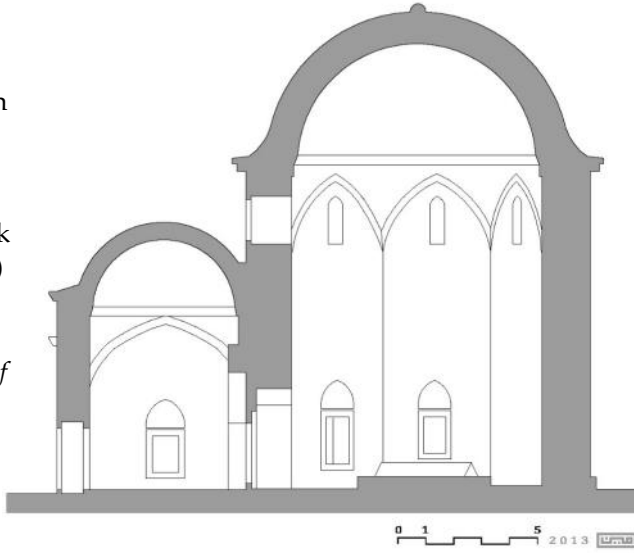
In Rabi' al-Awwal 1062 (February 1652), Evliya Çelebi, who stayed as a guest in this *asitane* (dervish lodge) in the Batova Sahara on his way from Silistra to Ochakiv, describes the dervish lodge in detail with the title *Der sitayış-i asitane-i Akyazılı* "... in Belh, Bukhara and Khorasan, one of our ancestors, Hodja Ahmed Yesevi one of our vicegerent, this Akyazılı came to Bursa with Haji Bektash Veli and gained a status in the Greek land following the conquest..." as he gives the information about Akyazılı Sultan. Evliyâ Çelebi came to the dervish lodge with a fit of malaria and recovered from malaria after sleeping under the green cover of the sarcophagus. He also states that he rec-

Balçık Akyazılı Sultan Türbesi'nin plan ve kesiti (Yapının planı S. Eyice'den, kesiti ise L.

Mikov'dan işlenerek yeniden çizilmiştir.)

Plan and section of Balchik Akyazılı Sultan Tomb (The plan of the building has been redrawn by S. Eyice, and the section by L. Mikov.)

ordered this event with the following couplet written on the wall of the tomb:

*Humma elemin çektim yok zerrece dermanım
Himmat et bana şimdi Akyazılı Sultanım
(I suffered from fever, not a speck of remedy)
Bless me now, my Akyazılı Sultan)*

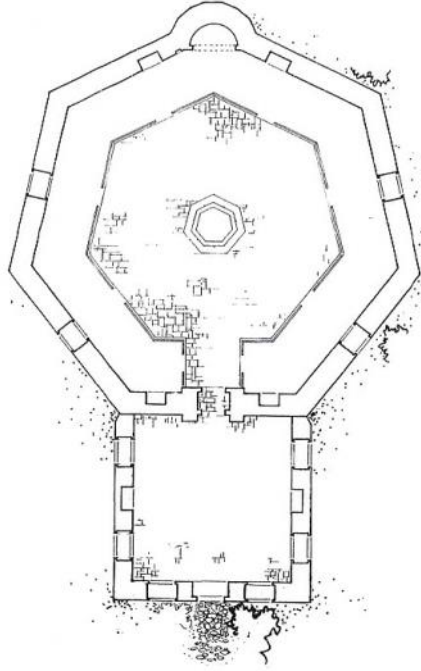
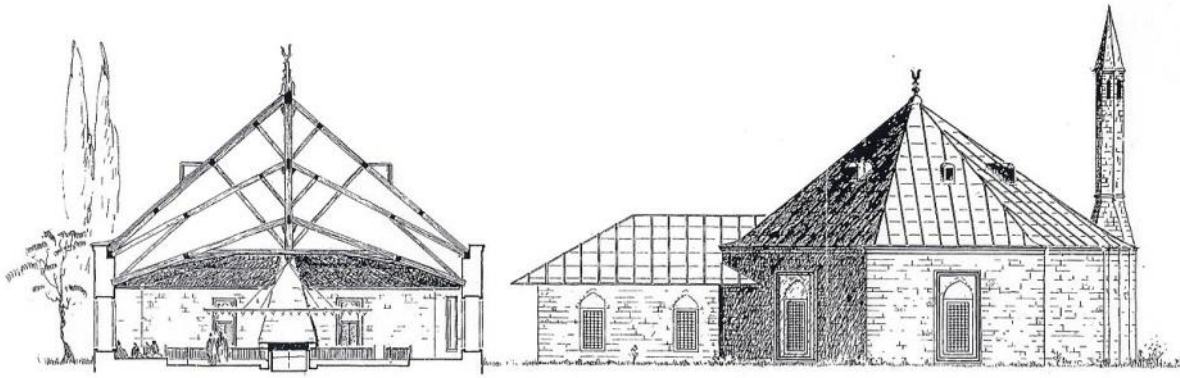
Evliyâ Çelebi states that Akyazılı Sultan lived for more than a hundred years and died during the reign of Murad II. (1421-1451), and he shows Arslan Bey from Gazi Mihaloğulları as the founder of the tomb and the dervish lodge. He also informs that every guest, who comes to the dervish lodge has the right to stay for a maximum of three days.

Evliyâ Çelebi's descriptions of the architecture of the dervish lodge are as follows; the upper cover of the dervish lodge building, which has not survived to the present day, is covered with the lead and resembles the Galata tower with its

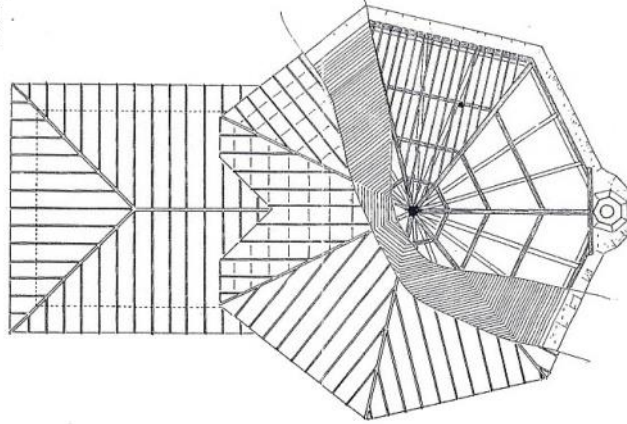
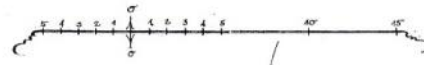
pointed cone. Inside the dervish lodge building that's called the Square, there is a ceiling decorated with rich and colourful embroidery, and it does not rest on any column array, but directly on the surrounding walls. There is a ball lamp with three hundred oil lamps hanging in the middle of the ceiling. The floor of the Square is paved with marble and there is a fountain in the middle. Inside the pointed cone, in the middle, there is a very large mast descending from the highest finial to the middle of the ceiling, and the wooden construction of the cone is reinforced with a very intricate connection system. Inside the square, there are benches covered with sheepskin at the bottom of the walls. There is a large gilded finial at the top. It has a massive fireplace where two carloads of wood can be burned at once, and at that time it was a Bektashi dervish lodge.

In 1828, it is said that asitane (dervish lodge) was burned by the Russians. After that, the main dervish lodge building could not be revived anymore, a new dervish lodge was built only on the side of the tomb from single-storey wooden buildings. F. Kanitz, who was hosted here in 1872, writes that at that time 18 permanent and 8 temporary dervishes were housed under the rule of Sheikh Halil Baba. After the region got out of Ottoman rule, the dervish lodge was turned into the Office of the Christian Saint Athanasius (Saint Atanas). After the First World War, the region passed to the Romanian State, after the Second World War, the name was changed to Obrochiste and joined the Bulgarian territory. S. Eyice, who went to the dervish lodge in 1966, reports that the tomb is well-maintained, but there is no furnishing in it. Eyice also states that the asitane building was in a dilapidated state and was introduced as the seat of Saint Atanas.

Hasluck, who studied Bektashis, gives information about this dervish lodge and cites the findings of the British consul in Varna in 1914: "During the Balkan wars, the pastor of the village, where the dervish lodge is located, placed a cross on the top of the tomb in order to completely Christianize

VARNA ile BALÇIK arasında AKYAZILI SULTAN TEKKESİ
RESTİTUSYON DENEMESİ * GAZANFER ERİM

Balçık Akyazılı Sultan Tekkesi, restitüsyon denemesi (S. Eyice'den, çizim Gazanfer Erim)
Balchik Akyazılı Sultan Lodge, Restitution attempt (From S. Eyice, drawing by Gazanfer Erim)

the dervish lodge and the tomb. However, this situation did not last long, when Akyazılı was occupied by the Romanians during the 1914-18 war, the crescent was planted again".

The tomb and *asitane* are buildings that are meticulously made of smooth-cut stone in the style of classical Turkish architecture. It is noteworthy that the number seven is dominant in both architectures. The tomb has a domed entrance area, which is passed through its arched door. The main tomb building was built with seven corners. Just ahead, *asitane* or square house, which used to have an entrance in front of it, is also a

large seven-cornered building. The protruding part of the furnace at the end protruding out on its axis is seven-sided, as well as the high chimney body on top of it is also seven-cornered. In 2016, the roof was repaired and covered.

Today, the Akyazılı Sultan tomb is owned by Christians. The niches in the interior of the tomb are furnished with icons and almost a church atmosphere is given with objects belonging to the Christian culture. *Asitane* of Akyazılı Sultan, one of the most valuable Turkish memories left in Rumelia, is one of the oldest Ottoman religious buildings in terms of its architecture.

R.4.1

Balçık Akyazılı Sultan Türbesi (2019)

Balçık Akyazılı Sultan Lodge (2019)

R.4.2

Balçık Akyazılı Sultan Türbesi (2019)

Balçık Akyazılı Sultan Lodge (2019)

R.4.3

Balçık Akyazılı Sultan Tekkesi'nin imâreti (2019)

The imaret of Balchik Akyazılı Sultan Lodge (2019)

R.4.4

Balçık Akyazılı Sultan Tekkesi'nin imâreti (2019)
The imaret of Balchik Akyazılı Sultan Lodge (2019)

R.4.5

Balçık Akyazılı Sultan Tekkesi'nin iç mekânı (2019)
Interiors of Balçık Akyazılı Sultan Tomb (2019)

R.4.6

Balçık Akyazılı Sultan Türbesi'ndeki nişe yerleştirilmiş ikonalar (2019)
Icons placed in the niche of the Balçık Akyazılı Sultan Tomb (2019)

Bansko, Saat Kulesi

Bansko, Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Yukarı Cuma, Bansko <i>Bulgaria, Blagoevgrad, Bansko</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1846
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	20. yüzyıl başları <i>Early 20th century</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Trinity Kilisesi Çan Kulesi <i>Bell Tower of Holy Trinity Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Acun 2011: 139, Yılmaz 2020b: 217

Bansko şehir merkezinde yer alan saat kulesi, 1846 tarihinde yaptırılmıştır. Kule; 5,20 x 5,20 m boyutlarında, kare planlı prizma gövdelidir. Gövde üzerinde yuvarlak kemerli geniş pencerelemlerle, baldaken planlı çan köşkü oturtulmuştur. Çan köşkünün üzerinde de sekizgen planlı, her yüzde üçgen alınlıklı, ahşap direkli küçük bir kule daha vardır. Çan köşkünün altında dört cephede de yuvarlak kadranlı saat yerleri vardır. Saat kadranlarının bulunduğu yerin alt ve üstleri silmelerle vurgulanmıştır. Kule, köşeleri kesme taştan, gövdesi moloz taştan yapılmıştır. Gövde üzerinde iç mekânı aydınlatan mazgal pencerelemleri vardır. Saat Kulesi, günümüzde Saint Trinity Kilisesi'nin çan kulesi olarak kullanılmaktadır.

The clock tower, located in the city centre of Bansko, was built in 1846. The tower is 5.20 x 5.20 m in size, with a square prism body. A baldachin-planned bell pavilion with large round-arched windows is placed on the body. There is another small tower on the bell pavilion with an octagonal plan, triangular pediment on each side, and wooden pillars. There are clock places with round dials on all four facades under the bell pavilion. The bottom and top of the place where the watch faces are located are highlighted with erasures. The corners of the tower are made of cut stone and the body is made of rubble stone. There are loophole windows on the body that illuminate the interior. The Clock Tower is currently used as the bell tower of Holy Trinity Church.

R.4.7

Bansko Saat Kulesi

Bansko Clock Tower

Dubniçe, Hızır Bey Zâviyesi

Dubnitsa, Hızır Bey Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Dubniçe (Dubnitsa) <i>Bulgaria, Dubnitsa</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Hızır Bey
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl (?) <i>15th century (?)</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1888
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Georgi Kilisesi <i>St. Georgi Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA.EV.MH 160/28, BOA.EV.THR 105/68
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/24, Koyuncu 2006: 232, Yılmaz 2020b: 218

Dubniçe'de şehir merkezinde yer alan Hızır Bey Zâviyesi, Türk hâkimiyetinden sonra, sözlü efsaneye dayanarak Aziz Georgi Manastırı üzerine inşâ edildiği iddiasıyla yıktırılmış, yerine 1888-1895 arasında yeni kilise inşâ edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde Medine-i Dunbiça'da Hızır Bey Zâviyesi Vakfı ismiyle kayıtlıdır.

Hızır Bey Dervish lodge, located in the city centre of Dubnitsa, was deconstructed after the Turkish domination, based on an oral legend, on claim that it was built on the Monastery of St. Georgi, and a new church was built in its place between 1888 and 1895. It is registered in the archives of the General Directorate of Foundations under *Medine-i Dunbiça'da Hızır Bey Zâviyesi Vakfı*.

R.4.8

Dubniçe'de Hızır Bey Zâviyesi'nin yerine inşa edilen Aziz Georgi Kilisesi
St. Georgi Church built in the place of the Hızır Bey Dervish Lodges in Dubnița

Eski Zağra, Hamza Bey Câmii

Stara Zagora, Hamza Bey Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Eski Zağra (Zağra-i Atik) <i>Bulgaria, Stara Zagora</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Hamza Bey
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.811 (1408-09)
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1877/78
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Dinlerarası Müze <i>Museum of Religions</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 280/406*
Kaynakça <i>References</i>	Aydın 1992: 212, Ayverdi 4/137-138, Evliyâ Çelebi 3/493, Eyice 1997, Hüseyin Râci 1326: 93, Kiel 1974: 636-642, Koyuncu 2006: 236, Yılmaz 2020b: 218-219

Bulgaristan'daki Türk şehirlerinin en büyüklerinden olan Eski Zağra, XIV. yüzyılın ortalarından 1877-1878'e kadar Rumeli'deki önemli bir merkez olma durumunu korumuştur. Evliyâ Çelebi'nin 1652'de burayı ziyaretinde mevcut on yedi câmi ve mescitten bugün ayakta kalabilen tek ibâdet yeri, şehrin merkezinde bulunan Hamza Bey Câmii'dir. *Câmi-i Atik* veya *Eski Câmi* de denilen bu eser, Evliyâ Çelebi tarafından kalabalık cemaate sahip büyük bir ibâdet yeri olarak tarif edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde câmiye ait 12 ayrı kayıt bulunmaktadır.

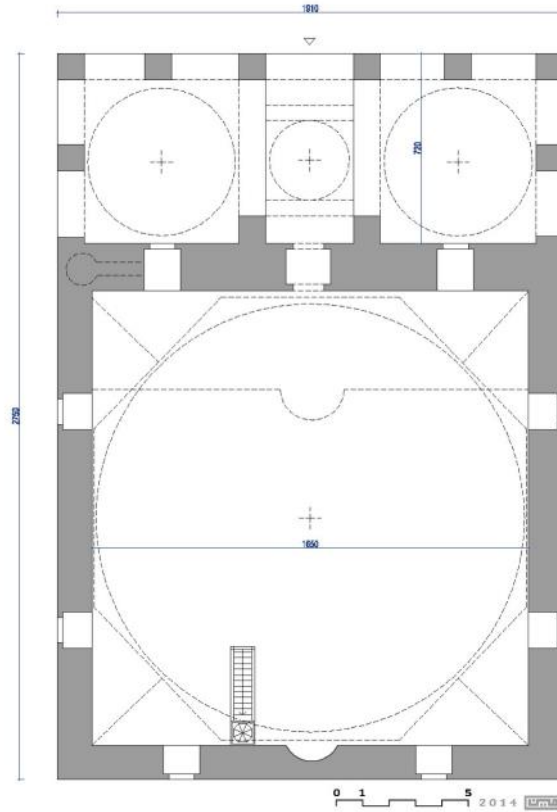
Hamza Bey Câmii, üç bölümlü son cemaat yerini takip eden kareye yakın (19,32 x 20,50 m) bir harime sahiptir. Bu mekânın üstünü örten 17,50 m çapında yüksek kasnaklı kubbesiyle mâbet, Osmanlı dönemi câimleri arasında kubbe büyüklüğü bakımından özel bir yere sahiptir. Rume- li'deki minârelerin çoğu gibi ince ve uzun gövde- li olan minâresi esas beden duvarı ile son cemaat

yeri köşesi üstünde yükselir. Merdiveni buradaki duvar kalınlığı içindedir. Büyük kubbenin kareden kasnağa geçişi geniş çaplı tromplarla sağlanmıştır.

93 Harbi sırasında minâresi Bulgarlar tarafından yıkılan Hamza Bey Câmii, münhedim minâresi üzerine haç asılarak bir ara kilise olarak kullanıldı ise de Hüseyin Râci Efendi'nin ifadesi ile bir âyin esnasında papazın *çarpılıp füc'eten fevt olma- sı* üzerine terk edildi. Daha sonra silah ve mü- himmat deposu olarak kullanılan Hamza Bey Câmii, Bâbîâlî'nin baskısı sonucu 21 Nisan 1881'de İslâm cemaatine iade edildi. Uzun yıllar kapalı kalan câmi bir süre meyhâne olarak kullanılmış, şehirdeki tek câmi olmasına rağmen bir türlü ibâdete açılmamıştı. Günümüzde câminin *Dinlerarası Müze* olarak onarılması gündemde- dir.

* Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 12 ayrı kayıt bulunmaktadır.

There are 12 separate records in the archive of the General Directorate of Foundations.

Eski Zağra'da Hamza Bey Câmii planı
(M. Kiel'den işlenerek yeniden çizilmiştir.)
*Plan of Hamza Bey Mosque in Stara Zagora
(Redrawn by processing from M. Kiel.)*

One of the biggest Turkish cities in Bulgaria, Stara Zagora, maintained its status as an important centre in Rumelia from the middle of the XIV. century until 1877-1878. When Evliya Celebi visited this place in 1652, the only place of worship that can survive today out of the seventeen existing mosques and masjids is the Hamza Bey Mosque located in the centre of the city. This structure, also called *Cami-i Atik* or *Old Mosque*, was described by Evliya Celebi as a large place of worship with a crowded congregation. There are 12 separate records in the archive of the General Directorate of Foundations.

Hamza Bey Mosque has a *harim* (19.32 x 20.50 m) close to the square following the narthex with three sections. With its 17.50 m diameter high drum dome covering this place, the temple has a special place among Ottoman mosques in terms of its dome size. Like most of the minarets in Rumelia, the minaret, which has a thin and long body, rises above the main body wall and the

corner of the narthex. Its ladder is within the thickness of the wall here. The transition of the large dome from the square to the hoop is provided by large diameter squinches.

Although the Hamza Bey Mosque, whose minaret was destroyed by the Bulgarians during the 93 War, was used as an interim church by hanging a cross on its ruined minaret, it was abandoned, as Hüseyin Râci Efendi put it, after the priest "was struck and smashed into a death" during a ritual. Hamza Bey Mosque, which was later used as a weapon and ammunition depot, was returned to the Islamic community on April 21, 1881, as a result of the pressure of the Sublime Porte. The mosque, which was closed for many years, was used as a tavern for a while, although it was the only mosque in the city, it was never opened for worship. Today, the restoration of the mosque as a Museum of Religions is on the agenda.

R.4.9

Eski Zağra'da Hamza Bey Câmii (1970)

Hamza Bey Mosque in Stara Zagora (1970)

R.4.10

Eski Zağra'da Dinlerarası Müze'ye dönüştürülen Hamza Bey Câmii
Hamza Bey Mosque, converted into a Museum of Religions in Stara Zagora

R.4.11

Eski Zağra'da Dinlerarası Müze'ye dönüştürülen Hamza Bey Câmii
Hamza Bey Mosque, converted into a Museum of Religions in Stara Zagora

R.4.12

Eski Zağra'da Dinlerarası Müze'ye dönüştürülen Hamza Bey Câmii
Hamza Bey Mosque, converted into a Museum of Religions in Stara Zagora

Filibe, Tahtalı Köyü Camii

Plovdiv, Topolovo Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Filibe, Tahtalı <i>Bulgaria, Plovdiv, Topolovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1908
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Kiril ve Metodi Kilisesi <i>Church of Saints Cyril and Methodius</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	Ev. K.K. 757/64, Ev. K.K. 758/92
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/35, BOA HH.İ. 157/14, BOA HR.SFR.04. 542/59, Primovska 2018

Tahtalı Köyü, Filibe'nin 36 km güneydoğusunda yer almaktadır. Büyük bir köy olan Tahtalı'dan, 1900 yılında kırk iki hânenin Cebel-i Bereket'e (Osmâniye) bağlı Yumurtalık nahiyesine hicret ettiği, 1903'te ise Tahtalı ve Köprülü köylerinin (hâne sayısı belirtilmeden) Müslüman ahalisinin Gümülcine'nin Orta, Nuhçalı ve Sarıyar köylerinin kışlaklarına iskân edilerek burada yeni bir köy kurulduğu Osmanlı arşivlerinde kaydedilmiştir. E. H. Ayverdi, bânîsi ve inşâ târihini bilmediğimiz Tahtalı Köyü Câmii'nin Ev. K.K.'da kayıtlı olduğunu bildirmektedir. Rodop köylerinden gelen Bulgarların 1905'te köye yerleştirilmesinden sonra Tahtalı Köyü Câmii yerel ustalar Stefan Stanchev, Yanko Krastev ve Atanas Mehandjiev tarafından 1908'de kiliseye dönüştürülmüştür. Câminin Bulgaristan Devlet Arşivleri'nde 1957'de çekilmiş iki eski resmi bulunmaktadır. Bu resimlerde, "1908/1909'da Aziz Kiril ve Metodi Ortodoks Kilisesi olarak yenilenen eski câminin fotoğrafı" notu bulunmaktadır. Kiliseye dö-

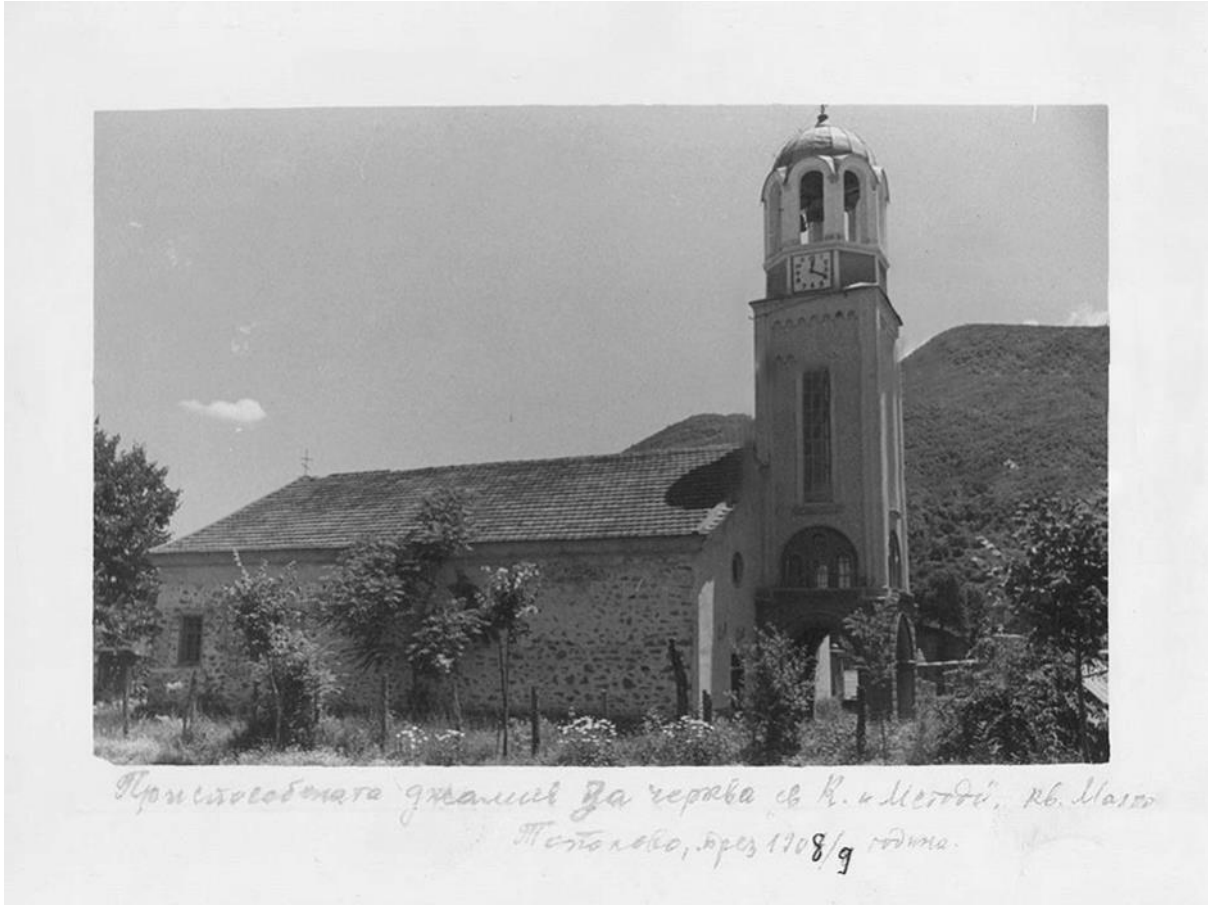
nüştürülen câminin doğu cephesine çan kulesi, batı cephesine ise yarım daire planlı apsis eklenmiştir. Dıştan yaklaşık 13 x 16 m ölçülerinde dikdörtgen plana sahip câminin eski fotoğraflarında, günümüzde sıvalı olan cephelerin ahşap hatlı taş duvar olduğu görülmektedir. Aynı fotoğraflarda pencerelerdeki özgün geçme demir parmaklıklar da bellidir. Günümüzdeki beşik çatı da 1908'de yapılmış olmalıdır.

Topovolo Village is located 36 km southeast of Plovdiv. It is recorded in the Ottoman archives that forty-two households emigrated from Topovolo, a large village, to Yumurtalık district of Cebel-i Bereket (Osmâniye) in 1900, and in 1903 the Muslim inhabitants of Topovolo and Köprülü villages (without specifying the number of households) were settled in the winter quarters of Orta, Nuhçalı and Sarıyar villages of Komotini and a new village was established here. E. H.

Ayverdi states that the Topovolo Village Mosque, whose owner and date of construction are unknown, is registered in Ev. K.K. After Bulgarians from Rhodope villages settled in the village in 1905, Topovolo Village Mosque was converted into a church in 1908 by local craftsmen Stefan Stanchev, Yanko Krastev and Atanas Mehandjiev. There are two old photographs of the mosque in the Bulgarian State Archives, taken in 1957. In these pictures there is a note: "*Photograph of the old mosque renovated in 1908/1909 as the Orthodox Church of Saints Cyril and Methodius*". A bell

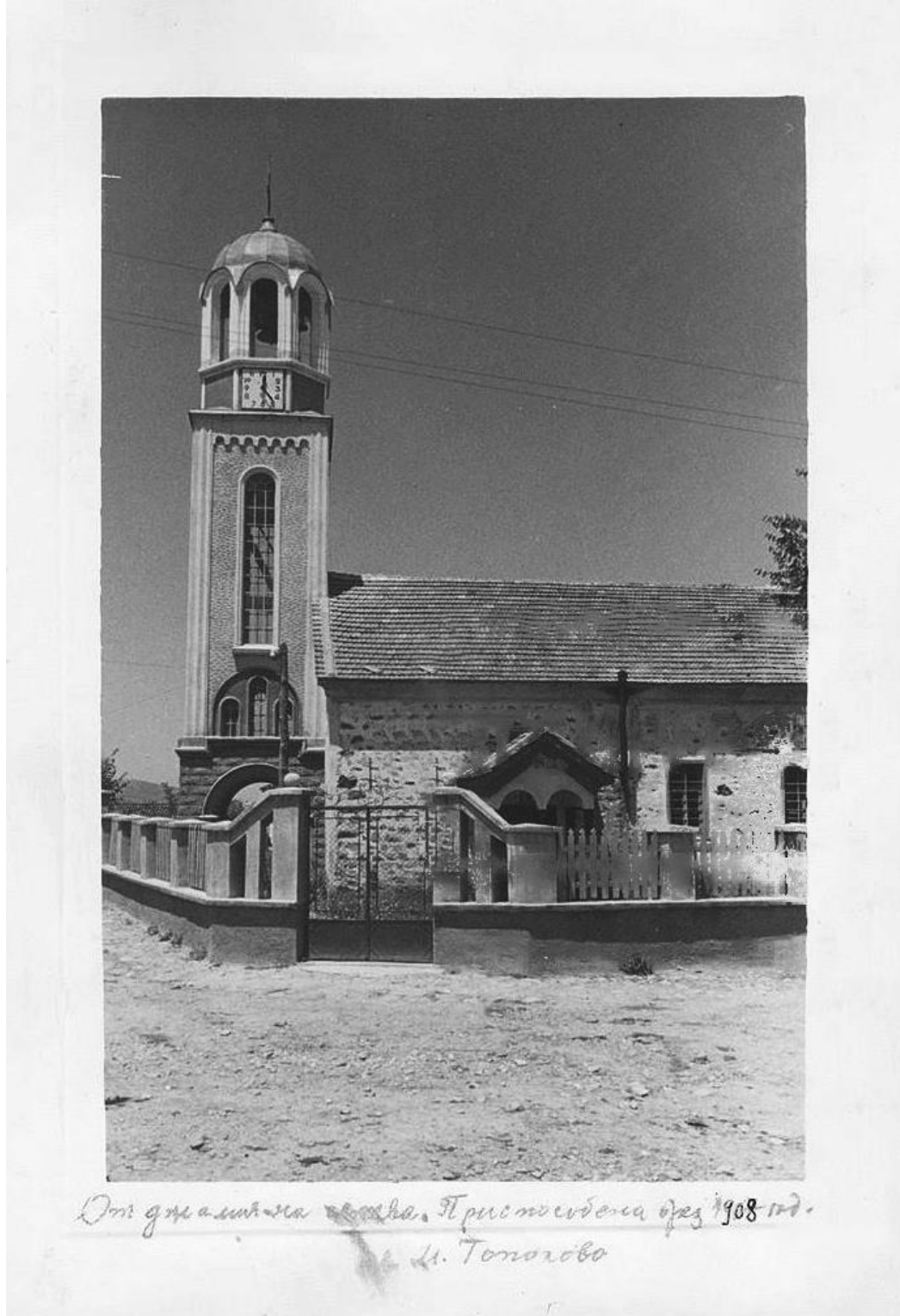
tower was added to the east façade of the mosque, which was converted into a church, and a semicircular apse was added to the west façade. In the old photographs of the mosque, which has a rectangular plan measuring approximately 13 x 16 m on the outside, it is seen that the facades, which are plastered today, are stone walls with wooden beams. In the same photographs, the original interlocking iron bars on the windows are also visible. The present gable roof must have been built in 1908.

R.4.13

Kiliseye dönüştürülen Tahtalı Köyü Câmii'nin kible yönünden görünüşü (1957)

The view of Topovolo Village Mosque, which was converted into a church, from the qibla direction (1957)

R.4.14

Kiliseye dönüştürülen Tahtalı Köyü Câmii'nin kuzeyden görünüşü (1957)

North view of the Topozolo Village Mosque converted into a church (1957)

R.4.15.1-2

Kiliseye dönüştürülen Tahtalı Köyü Câmii'nin kuzeyden görünüşü (2023)
North view of the Topovolo Village Mosque converted into a church (2023)

R.4.16.1-2

Kiliseye dönüştürülen Tahtalı Köyü Câmii'nin doğudan ve güneyden görünüşü (2023)

East and south views of the Topovolo Village Mosque converted into a church (2023)

R.4.17

Kiliseye dönüştürülen Tahtalı Köyü Câmii'ne eklenen apsis (2023)

Apse added to the Topovolo Village Mosque, which was converted into a church (2023)

R.4.18

Kilisenin kuruluşunun 110. yıl âyininde iç mekânın görünüşü (2018)

View of the interior at the 110th anniversary of the founding of the church (2018)

Hacıoğlu Pazarcığı, Kanaat Baba Tekkesi

Dobrich, Kanaat Baba Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Hacıoğlu Pazarcığı, Kapaklı Köyü <i>Bulgaria, Dobrich, Alexandria</i>
Bânisi <i>Built by</i>	Mustafa Kanaat Baba
İnşâ Târihi <i>Building Date</i>	17. yüzyıl <i>17th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	2009
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	İlyas Peygamber Manastırı <i>Prophet Elijah Monastery</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Acar 1999: 52-56, Aydın 2015: 342, Yılmaz 2020b: 217

Kanaat Baba Bektâşî Tekkesi, Kapaklı köyünden 1,5 km kuzeyde yer alıyordu. 17. yüzyılda Kanaat Baba tarafından kurulup 1950'lere kadar ziyâret edilen tekke, bu târihten sonra yıkılmıştır. Günümüze ulaşmayan tekkenin Petrov-Margos tarafından çizilen eski rölövesine göre, ahşap kütüklerden bindirme tekniğiyle yapılmış, birbirine bitişik türbe ve meydanevi ile bunları çevreleyen revaktan oluşan sade bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliğiyle Eski Cumâ'daki Kızana Tekkesi ile büyük benzerlik göstermektedir. Hristiyanlar tarafından Aziz İliya'nın mezarı olarak kabul edilen tekkenin kalıntıları, 2009 yılında onarılarak Aleksandria Manastırı olarak açılmıştır.

Kanaat Baba Bektashi Dervish lodge, was located 1.5 km North of Alexandria Village. The dervish lodge, which was founded by Kanaat Baba in the 17th century and visited until the 1950s, was demolished after this date. According to the old survey drawn by Petrov-Margos, the dervish lodge, which has not survived, is understood to be a simple structure made of wooden logs with the overlapping technique, consisting of adjacent mausoleums and squares and a portico surrounding them. With this feature, it shows a great similarity with the Kızana Dervish lodge in Eski Cuma. The ruins of the dervish lodge, which is accepted by Christians as the tomb of Prophet Ilia, were repaired in 2009 and opened as the Alexandria Monastery.

R.4.19

Kapaklı'da kiliseye çevrilen Kanaat Baba Tekkesi
Kanaat Baba Dervish lodge converted into a church in Alexandria

Hacıoğlu Pazarcığı, Sarı Saltık Tekkesi

Dobrich, Sarı Saltık Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Hacıoğlu Pazarcığı, Keligra <i>Bulgaria, Dobrich, Kaliakra</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	13. yüzyıl <i>13th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	20. yüzyıl <i>20th century</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Nikola Kilisesi <i>St. Nicolas Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 1171/62
Kaynakça <i>References</i>	Demir 2015: 148-152, Evliyâ Çelebi 2/157-159, Yılmaz 2020b: 220

Keligra Kalesi, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Karadeniz kenarında Kavarna ile Şabla arasında denize uzanan bir burun üzerindedir. Bu kale, Sarı Saltık'ın bizzat yaşadığı ve faaliyetlerde bulunduğu mekânlardan biridir. Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarına göre Keligra Kalesi'nde Sarı Saltık Baba Zâviyesi bulunmaktadır. Evliyâ Çelebi, bu tekkeyle ilgili önemli bilgiler vermektedir:

"Bu kutlu tekkenin yapılış sebebi odur ki bizzat Hacı Bektaş-ı Velî, Yesi şehrinde Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'den fakirlik cihazını kabul edip Rum (Anadolu) diyarında post sahibi olmaya izinli ve yetkili olup 370 fukara ve bu Keliğra Saltık Sultan bütün fukaralara ser-çeşme (şeyh) olup Hacı Bektaş-ı Velî ile Anadolu'da Orhan Gâzi'ye gelip Bursa fet-hinden sonra Hacı Bektaş, Keligra Sultan'ı 70 fukarasıyla Moskof, Leh (Polonya), Çek ve Dobruca diyarlarına gönderip Rum erenleri olmaya izin vermiş... Bu Keligra Sultan Tekkesi'nde, bütün Bektâşî fukaralarıyla sekiz ay, sağlığını düzelinceye kadar can sohbetleri edip kâh müezzînlik ve kâh imâmetlik ederek sağlığını düzelttik... Tekkesinde pek çok odaları, yaz

meydanı ve kış meydanlarının dört tarafında tertemiz kurban postlarıyla döşenmiş. Her post üzerinde birer marifet sahibi, ilim ve erdem ehli, âlim ve fâzıl canlar vardır. Hepsi ehl-i sünnet ve'l-cemaat mü'min ve muvahhid canlardır. Beş vakit namazlarını mescitlerinde kılar tertip sahipleridir. Yüzden fazla sadık âşiklerdir. Hatta hakirden sekiz ay Hafz kıraati üzere Kur'ân-ı Kerîm okudular. Bu tekkenin ve nur dolu türbenin pencerelerinin tamamı denize bakmaktadır. Görmeye değer, ibret verici bir Keykâvûs mutfağı vardır. Asılı bir kubbe gibi duman çeken bacası vardır. Gece ve gündüz devamlı olarak ateş üzerinde nimeti hazırdır. Gelenlere gidenlere nimeti boldur. Hayrat ve gelirleri olmayıp sadaka ve bağışlarla geçinir bir alay yoksulluk içinde kalmış erenlerdir. Aşbazlarında yalın ayak başı kabak cevallâkî, usta güçlü kuvvetli zivinleri var ki her biri ilâhî aşk ile yanıp kâl potasında hâl sahibi olmuşlar, böyle büyük bir tekke-dir."

1800'lerde bölgeye gelen Bıjşkyan, burada bir kale bulunduğunu, içinde bir manastır ve Sarı Saltık adını taşıyan bir Müslüman ziyaretgâhı yer aldığını bildirmektedir. Yaklaşık 100 yıl son-

ra gelen Hasluck ise zâviyenin tamamen harap hâle geldiğinden bahsetmektedir. Saltık Gâzi'nin buradaki tekkesinden kalan mekânlar günümüzde Aziz Nikola Kilisesi olarak kullanılmaktadır.

Kaliakra Castle is located on a promontory that stretches into the sea between Kavarna and Shabla on the Black Sea coast in northeastern Bulgaria. This castle is one of the places where Sari Saltık personally lived and carried out activities. According to the foundation records of the Ottoman period, there is a Sari Saltık baba Dervish Lodge in Keligra Castle. Evliya Celebi gives important information about this Dervish Lodge:

“The reason for the construction of this blessed Dervish Lodge is that, in the city of Haji Bektashi Veli Yesevi, he accepted the poverty instrument from Türki Türkan Ahmed Yesevi and was allowed and authorized to own a post in the Rum (Anatolia) land, and this 370 poor people and Kaliakra Saltık Sultan became serçeşme (sheikh) to all the poors, and he came to Orhan Gazi in Anatolia, and after the conquest of Bursa, Haji Bektash sent Keligra Sultan with 70 poor people to the lands of Moscow, Leh (Poland), Czech and Dobruja and allowed them to become Rum saints... In this Kaliakra Sultan Lodge, we recuperate by chatting with all Bektashi poor people, sometimes as muezzin and sometimes as imamate, for eight months until my health improved. Many rooms in his Dervish lodge are furnished with immaculate sacrificial hides on four sides of the summer square and winter squares. There are wise and virtuous souls on each post, each possessing skill, people of knowledge and virtue. All Ahl as-sunnat wa'l-jamaat are believers and muvahhid souls. They are the organizers who perform the five daily prayers in their mosques. They are more than a hundred faithful ashiks. They even recited the Qur'an on Hafz recitation for eight months. All the windows of this lodge and the luminous tomb face the sea. There is an exemplary Keykavus kitchen that is worth seeing. It has a chimney that draws smoke like a hanging dome. His food is always ready on the fire day and night. His food is plenty for those, who come and go. A regiment of saints left in poverty, who have no income, but live on chairty and donations. Their ashbaz (chefs) are bareheaded and barefooted, have such strong minds, each

R.4.20

Hacı Bektaş Velî ve Sarı Saltık (1650)
Haji Bektash Veli and Sari Saltık (1650)

of whom has been burned with divine love smelted into saints.”

Bishkyan, who came to the region in the 1800s, reports that there was a castle here, a monastery and a Muslim visitor named Sari Saltık. Hasluck, who arrived about 100 years later, mentions that the lodges have become completely dilapidated. The spaces left over from Saltık Gazi's Dervish lodge here are used as St. Nicola's Church today.

R.4.21

Keligra Kalesi (2023)

Kaliakra Castle (2023)

R.4.22

Keligra Kalesi'nde
Sarı Saltık Tekkesi /
Aziz Nikola Kilisesi
(2023)

*Sarı Saltık Dervish Lodge /
Saint Nikola
Church in Kaliakra
Castle (2023)*

R.4.23

Keligra Kalesi'nde
müze olarak kullanılan
mağara (2023)

*Cave used as a museum
in Kaliakra Castle
(2023)*

Harmanlı, Hızır Baba Türbesi

Kharmanli, Hızır Baba Tomb

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Harmanlı Tekkeköy <i>Bulgaria, Kharmanli, Bogomil</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.947/M.1540-1541
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1898-1959 Aziz Georgi Kilisesi <i>1898-1959 St. George Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Hızır Baba Türbesi <i>Hızır Baba Tomb</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA HR.SFR.04
Kaynakça <i>References</i>	Balkanlı 1986: 66-67, Güray 2009: 74-79, Mikov 2008: 179, Yılmaz 2020b: 219

Hızır Baba Türbesi, Harmanlı kasabasına bağlı Tekkeköy'de (Bogomil) yer almaktadır. Vaktiyle imâreti, misafirhâneleri, derviş hücreleri, çeşmesi, bağ ve bahçeleri bulunan külliye günümüze sağlam hâlde ulaşabilen tek yapı, köyün girişinde yer alan türbedir.

Bölgenin Osmanlı kontrolünden çıkmasının ardından, 1898 târihinde Aziz Georgi adıyla kiliseye çevrilen türbe, cemaat yetersizliği yüzünden kapatılarak 1959 târihinde eski hâline dönüştürülmüştür.

Yapının günümüze ulaşmamış Arapça inşâ kitâbesinin akıbeti tam olarak bilinmemekle birlikte, A. K. Balkanlı'nın yayınladığı fotoğraftan anlaşıldığı üzere iki bölüm hâlinde düzenlenen mermer kitâbe, kabartma harfler ile yazılmış olup metni şu şekildedir:

Lâilâhe illallah Muhammedûn Resûlüllah / Merhûm Hızır Baba tâbe hennûke. Besi fi sene seb'a ve erbain ve tis'a mie

Kitâbe metninden de anlaşıldığı üzere türbe, H.947/M.1540-1541 târihinde, Kânûnî Sultan

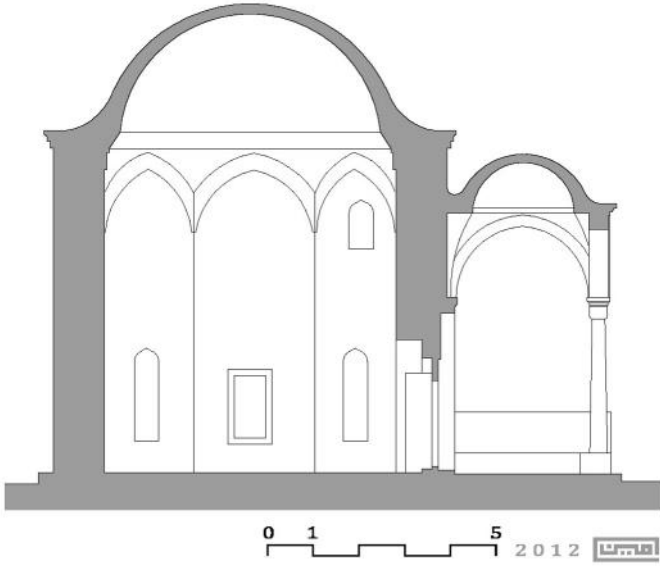
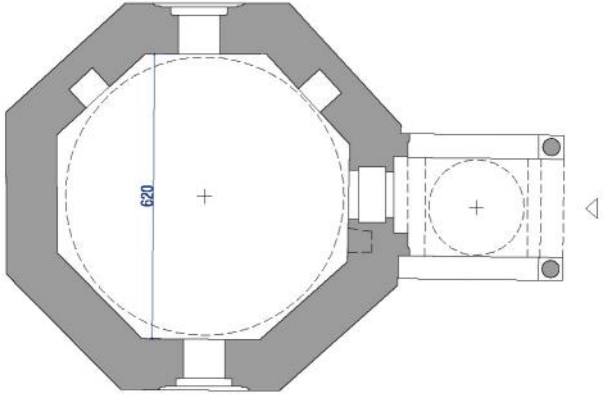
Süleyman devrinde inşâ edilmiştir. Türbe, kiliseye dönüştürülmesine rağmen kitâbe yerinde bırakılmıştır. 1940'lara kadar yerinde muhafaza edilen kitâbe, bu târihlerde bölgeden geçen askerî konvoyda görevli bir subay tarafından fark edilerek yerinden çıkartılıp parçalanmıştır. L. Mikov, bu kitâbenin Harmanlı Müzesi'nde teşhir edildiğini bildirirse de B. Güray, müze görevlilerinin "müzede böyle bir eserin bulunmadığını" bildirdiklerini aktarmaktadır.

Timurtaş oğlu Hızır Baba için inşâ edilen türbe, sekizgen planlı olup, kare planlı revaklı bir giriş bölümü bulunmaktadır. Hızır Baba Türbesi'nin içi metrük bir hâlde bulunmaktadır. Yapının kiliseye dönüştürülmesiyle türbeden çıkarılan sanduka veya lahdin izleri döşeme üzerinde fark edilebilse de Hızır Baba'ya ait mezar günümüze ulaşamamıştır.

Hızır Baba Türbesi'nin içerisinde yer alan en dikkat çekici mimarî öğelerden biri, giriş açıklığının hemen yanında, zemin ile aynı seviyede yer alan yuvarlak kemerli küçük bir niştir. Tür-

Harmanlı ve Uzuncaova'daki Osmanlı eserlerini birlikte incelediğimiz Seyit Zafer amcamızı rahmetle anıyorum.

I remember with mercy our uncle Seyit Zafer, with whom we examined the Ottoman monuments in Kharmanli and Uzunzhovo.

R.4.24

Harmanlı'da Hızır Baba Türbesi'nin yok edilen kitâbesi
Destroyed epitaph of Hızır Baba Tomb in Kharmanli

Harmanlı Hızır Baba Türbesi plan ve kesiti (B. Güray'dan düzeltilip işlenerek yeniden çizilmiştir.)

Kharmanli Hızır Baba Tomb plan and its section (Redrawn by fixing and processing from by B. Güray.)

benin kiliseye dönüştürülmesi sırasında, Hızır Baba'nın kemikleri çıkarılıp bu nişe yerleştirilmiş ve açıklık sıvayla kapatılmıştır. 1959 tâmiratı sırasında açılan niş, defineciler tarafından tahrip edilmiş ve buraya gömülen kemiklerden geriye eser dahi bırakılmamıştır.

Türbenin iç kısmında, yapının kuzey cephe alt sıra penceresi yanındaki iki yüzde sivri kemerli birer niş bulunmaktadır. Ahşap hatılların yatay olarak ikiye böldüğü bu nişler duvar ağırlığını hafifletmek maksatlı kullanıldıkları gibi dolap vazifesi de görüyor olmalıdır. Yapının kiliseye dönüştürülmesinin ardından bu nişlere oturma sıralarının yerleştirildiğine dair izler fark edilmektedir.

Giriş cephesinin iç kısmındaki sivri kemer açıklığının üzerinde, mavi renkte bir haç, kemerlerin yan yüzeylerinde de kırmızı ve mavi renklerle boyanmış bitkisel ve geometrik kompozisyonların izleri hâlen görülebilmektedir. Yapının kilise olarak kullanıldığı dönemden kalan süsleme detaylarının yanı sıra duvar yüzeylerinde buraya uğrayan kişilerin yazdığı çeşitli yazı ve grafitiler de bulunmaktadır.

Hızır Baba Türbesi'nin kiliseye dönüştürülmesinin ardından cephe düzenlemesinde bazı değişikliklerin yapıldığı, giriş bölümünün duvarla kapatılarak apsise dönüştürüldüğü, güney cephe alt sıra penceresinin genişletilerek giriş olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Eserin kesin olarak tespit edilen tek resmî onarımı, kilise olarak kullanımına son verilmesinin ardından 1959 târihinde tekrar eski hâline dönüştürülmesidir. Mimar Raşel Angelova'nın girişiyle gerçekleştirilen bu onarımda, kubbelere kurşun kaplanmış, giriş kısmını kapatan tuğla duvarlar kaldırılmış, güney pencereye açılan giriş kapatılarak eski hâline dönüştürülmüş, pencereler sağlamlaştırılıp, girişin yanındaki kapalı niş açılmış, ancak yapı duvarlarındaki kilise süslemeleri kaldırılmayarak bırakılmıştır. Günümüzde kaderine terk edilen yapı, kültür varlığı olarak kabul edilmediğinden tahribata açık halde bulunmaktadır.

The tomb of Hızır Baba is located in Tekkeköy (Bogomil), which is connected to the town of Kharmanli. The only structure that has survived intact from the complex, which once had an *imaret*, guest houses, dervish cells, a fountain, vineyards and gardens, is the tomb located at the entrance to the village.

After the region was out of Ottoman control, the tomb, which was converted into a church under the name of Saint George in 1898, was closed due to a lack of congregation and converted to its former state in 1959. Although the fate of the Arabic construction epitaph, which is absent today, is not known exactly, the marble inscription arranged in two parts, as understood from the photograph published by A. K. Balkanlı, is written in relief letters and the text is as follows:

Lâilâhe illallah Muhammedûn Resûlüllah / Merhum Hızır Baba tâbe hennüke. Besi fi sene seb'a ve erbain ve tis'a mie

As it can be understood from the text of the epitaph, the tomb was built in H.947/M.1540-1541, during the reign of Suleiman the Magnificent. Although the tomb was converted into a church, the epitaph was left in its place. The epitaph, which was preserved in its place until the 1940s, was noticed by an officer in the military convoy passing through the region at that time, and it was removed and torn apart. Although L. Mikov

states that this epitaph was exhibited in the Harmanlı Museum, B. Güray reports that the museum officials stated that "*there is no such work in the museum*".

The tomb, built for Hızır Baba, the son of Timurtaş, has an octagonal plan and there is an entrance section with a square stoa. The interior of Hızır Baba Tomb is in a derelict state. Although the traces of the chest or sarcophagus removed from the tomb with the conversion of the building into a church can be noticed on the floor, the tomb belonging to Hızır Baba has not survived to the present day.

One of the most remarkable architectural elements inside the Hızır Baba Tomb is a small circular arched niche located at the same level as the ground, right next to the entrance opening. During the conversion of the tomb into a church, the bones of Hızır Baba were removed and placed in this niche and the opening was covered with plaster. The niche, which was opened during the 1959 repair, was destroyed by treasure hunters and no traces were left of the bones buried there.

In the interior of the tomb, there are niches with pointed arches on both sides next to the north façade lower row window.

These niches, which are divided horizontally into two by wooden beams, should be used for lightening the weight of the wall, as well as serving as a cabinet. After the building was converted into a church, traces of sitting benches are noticed in these niches.

A blue cross can still be seen above the pointed arch opening in the interior of the entrance façade, and traces of vegetal and geometric compositions painted in red and blue colours can still be seen on the side surfaces of the arches. In addition to the decoration details from the period when the building was used as a church, there are also various writings and graffiti written by the people who stopped by on the wall surfaces.

It is known that after the conversion of Hızır Baba Tomb into a church, some changes were

made in the façade, the entrance section was closed with a wall and turned into an apse, and the south facade lower row window was expanded and used as an entrance.

The only official repair of the structure that has been definitively determined is when it was converted back to its former state in 1959 after it ceased to be used as a church. In this repair, carried out with the initiative of Architect Rashel Angelova, the domes were covered with lead,

the brick walls covering the entrance were removed, the entrance to the south window was closed and restored to its original state, the windows were strengthened, the closed niche next to the entrance was opened, but the church decorations on the walls of the building were not removed. The structure, which has been abandoned to its fate today, is open to destruction because it is not accepted as a cultural asset.

R.4.25

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nin genel görünüşü (2019)

General view of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.26

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nin giriş revağı (2019)

The entrance stoa of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.27

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nin girişi (2019)
Entrance of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.28

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nin iç mekânı (2019)

The interior of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.29

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nin kubbesi (2019)
The dome of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.30

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nde giriş açıklığı üzerindeki haç ve figürler (2019)

The cross and figures on the entrance opening of the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

R.4.31

Harmanlı Hızır Baba Türbesi'nde pencere üzerindeki haç (2019)

The cross on the window in the Kharmanli Hızır Baba Tomb (2019)

İslimye, Fabrika-i Hümâyûn Câmii

Sliven, Sultan's Factory Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, İslimye <i>Bulgaria, Sliven</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sultan Abdülmecid
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H. 1260 / M.1844-45
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1882 (?)
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Günümüze ulaşmamış <i>Has not survived</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA EV.MKT.CHT 539-21*
Kaynakça <i>References</i>	Aydın 1992: 212, Ayverdi 4/56, Kanitz 1882: 3/23, Kiel 2001, Koyuncu 2006: 236-237, Yılmaz 2020b: 219

İslimye'de 1834'te Osmanlı ordusu için kumaş üretmek üzere Dobri Jelyazkov'un girişimi ve Padişah II. Mahmut'un desteğinde *Fabrika-i Hümâyûn* adıyla kumaş fabrikası kurulmuştur. Bu sâyede İslimye, Balkanlar'daki ilk endüstri şehri olarak önem kazanmıştır.

Sultan Abdülmecid, fabrikanın yanına bir câmi inşâ ettirmiştir. Câmi, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, *Fabrika-i Hümâyûn derununda vaki' Câmî-i Şerif vakfı* adıyla kayıtlıdır. Eski gravürlerden, bu câminin dikdörtgen planlı, iki sıralı düzenlenmiş pencere, kiremitle örtülü, tek şerefeli minâreye sahip mütevazı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. E. H. Ayverdi, Zîver Paşa Divanı'nda 6-8 beyitlik mescid manzumelerinin târih beytini şöyle bildirmektedir:

*Kıl sebha'a cevher ile Zîver bu târihin hesab
Sultân-ı devrân hayır için etdi bu câmii (1260)*

1872'de İslimye'yi ziyâret eden Felix Philipp Kanitz, câminin ibâdete açık olduğunu ve fabrikada çalışan işçiler tarafından kullanıldığını belirtmektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra, Fabrika-i Hümâyûn Câmii'nin minâresi yıkılmış; câmi içinde gerekli düzenlemeler yapılarak önce sergi ve satış mağazası hâline getirilmiş ardından da kiliseye çevrilmiştir. Bâbîâlî'nin kendi atadığı Aleko Paşa'ya (*Aleko Bogoridi*) câminin Müslüman cemaate iâdesi ve zararın tazmîn edilmesi yönündeki baskısı durumu değiştirmemiş; vakfa ait câmi, mektep, vakıf dükkânı ve araziler bizzat İslimye Müftüsü Karamüftüzade Hüsnü Efendi tarafından Bulgarlara satılmıştır. Sonraki dönemde yapılan imar planı düzenlemesiyle birlikte câmi tümüyle yıkılmıştır. 1904-44 târihleri arasında hapishane olarak kullanılan Fabrika-i Hümâyûn ise günümüzde ise müze olarak faaliyet göstermektedir.

* BOA'da 24 ayrı kayıt bulunmaktadır.

There are 24 separate records in BOA.

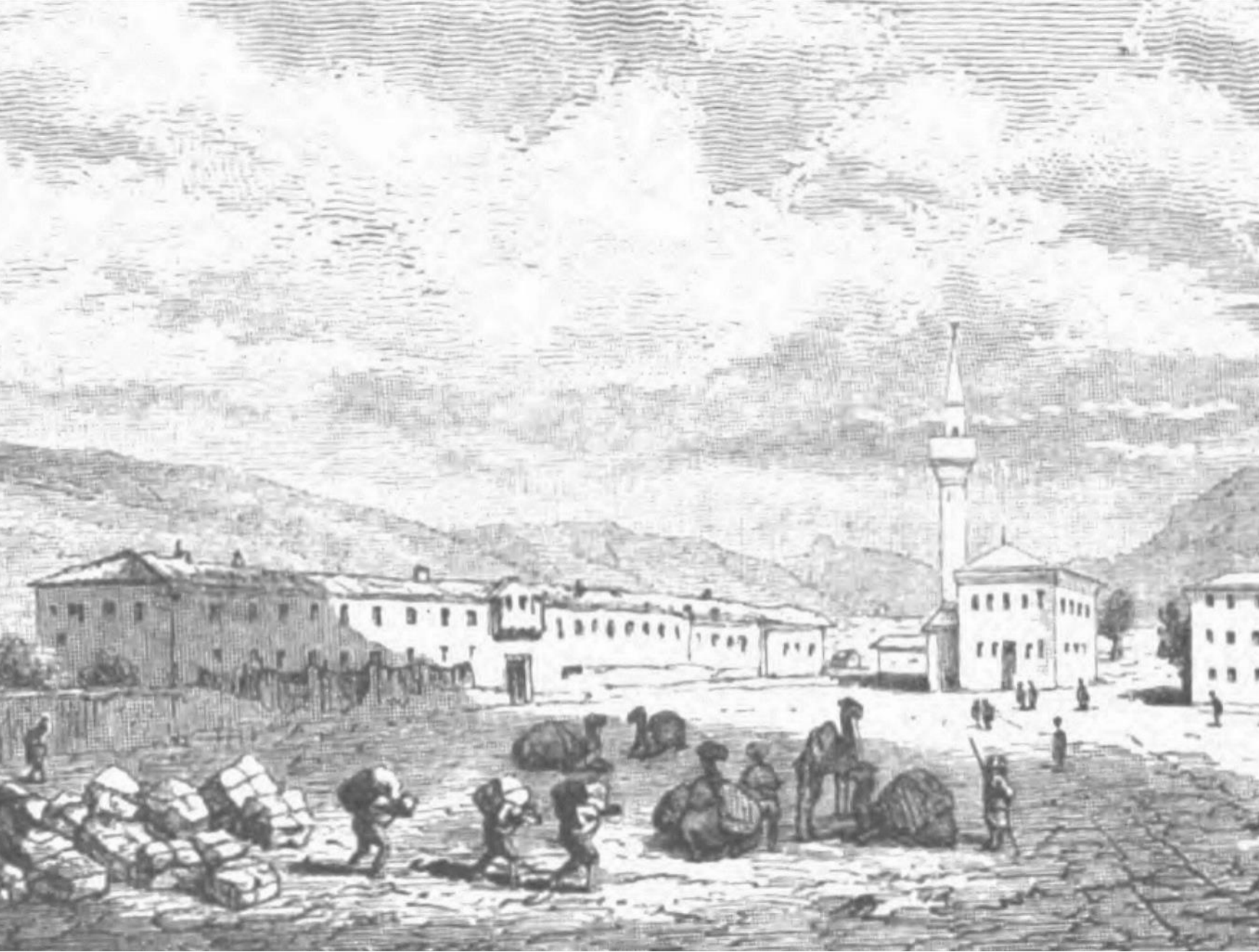
Sultan Abdulmecid Han Vakfı, İslimye Fabrika-i Hümayûn derûnunda Câmi Vakfı (BOA EV.MKT.CHT 539-21)
Sultan Abdulmecid Khan Foundation, Mosque Foundation under the Royal Factory Mosque (BOA EV.MKT.CHT 539-21)

With the support of Sultan Mahmut II and Dobri Jelyazkov's attempt to produce fabric for the Ottoman army in Sliven in 1834, a Royal Factory for fabric was established. In this way, Sliven gained importance as the first industrial city in the Balkans.

Sultan Abdulmecid had a mosque built next to the factory. It is registered in the archive of the General Directorate of Foundations under the name of *Fabrika-i Hümayun derununda vaki' Câmi-i Şerif vakfi*. It is understood from the old engravings that this mosque was a modest structure with a rectangular plan, two rows of windows, covered with tiles, and a minaret with a single balcony. E. H. Ayverdi reports the historical couplet of the 6-8 couplet masjîd poems in Ziver Pasha's *Divan* as follows:

*Kıl sebha'a cevher ile Ziver bu târihin hesab
Sultân-ı devrân hayır için etdi bu câmiî (1260)*

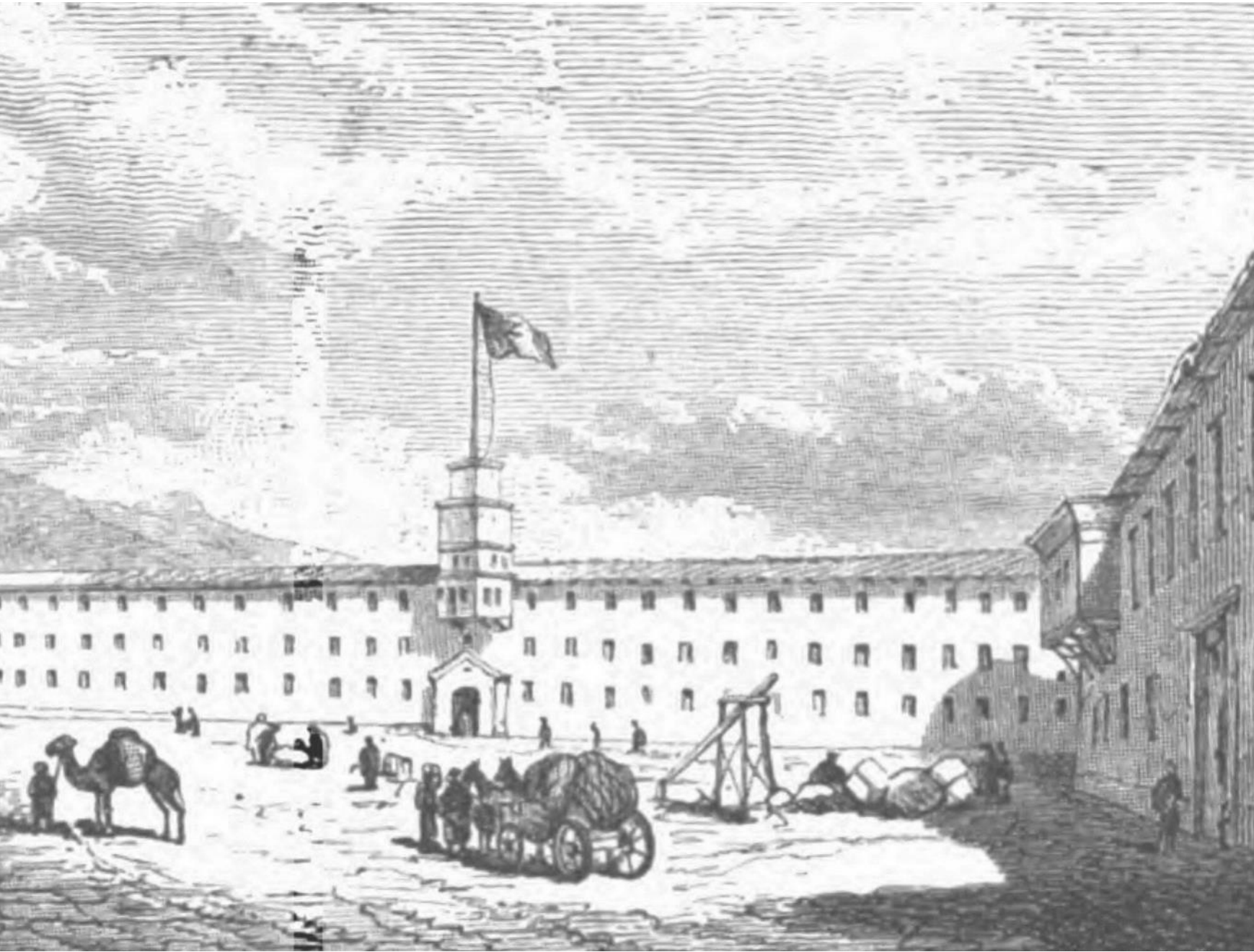
Felix Philipp Kanitz, who visited Sliven in 1872, states that the mosque was open to worship and was used by workers in the factory. After the Ottoman-Russian War of 1877-78, the minaret of the Sultan's Factory Mosque was demolished; after the necessary arrangements were made in the mosque, it was turned into an exhibition and sales store, and then it was turned into a church. The pressure of the Sublime Porte on Aleko Pasha (Aleko Bogoridi), who appointed him, to return the mosque to the Muslim community and compensate for the damage did not change the situation; the mosque, school, foundation shop and land belonging to the foundation were sold to the Bulgarians by the Mufti of İslimye, Karamuftuzade Hüsnü Efendi personally. With the zoning plan arrangement made in the following period, the mosque was completely demolished. The Royal Factory, which was used as a prison between 1904-44, operates as a museum today.

R.4.32

İslimye Fabrika-i Hümâyûn ve câmisi (1872)

Sliven, Sultan's Factory and its mosque (1872)

Karlıova, Ali Bey (Kurşun) Câmii

Karlovo, Ali Bey (Kurshum) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Karlıova <i>Bulgaria, Karlovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Karlızâde Gâzi Ali Bey
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.890 / M.1485-86
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1877/78 - 1903 (?)
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Ali Bey Câmii <i>Ali Bey Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 48/85; VGMA 2382/19
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/44-45, Eyice 1989b, Keskioglu-Özaydın 1983: 116, Kiel 2001b, Yılmaz 2020b: 220

Kurşun Câmii olarak da bilinen Ali Bey Câmii, Bulgaristan'ın Karlıova şehir merkezinde yer almaktadır. Sultan Murat Han'ın oğlu Sultan Cem'in Lalası olan Karlıoğlu Ali tarafından H.890 (1485-86) târihinde inşâ ettirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde *Filibe'ye tâbi' Karlıova'da Ali Bey Câmii* adıyla, 09.05.1090 (18.06.1679) târihli vakıf kaydı bulunmaktadır (VGMA 48-85).

1877 Osmanlı-Rus Harbi'nde tahrip edilmiş; minâresi yıkılarak kiliseye çevrilmiştir. Eser, Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra tekrar câmi hâline getirilmiş, 1903 yılında onarılmıştır. Balkan Savaşı'nda câmiye tekrar el konulmuş ve depo olarak kullanılmıştır.

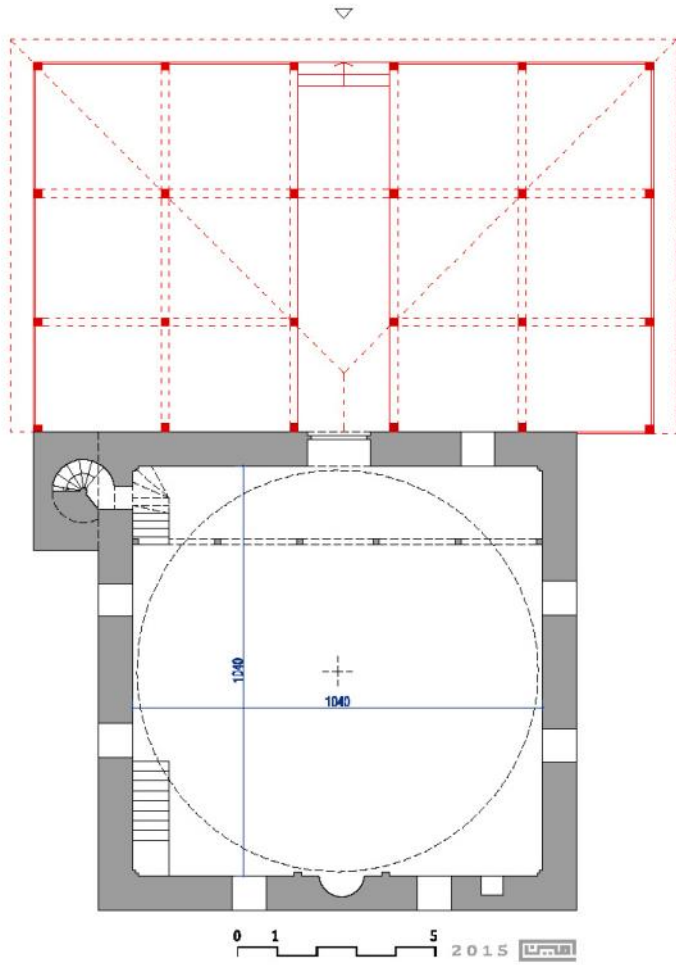
Ali Bey Câmii, kesme taş ve tuğladan alması tekniğiyle inşâ edilmiş, kare planlı kubbeye örtülü harim ile kuzeybatı köşedeki minâre kâidesinden oluşmaktadır. 10,35 x 10,35 metre ölçülerindeki harimin kuzey duvarı boyunca altı adet ahşap direk taşıyan mahfil yer almaktadır.

Mahfile çıkış, kuzeybatı köşedeki ahşap merdivenle sağlanmaktadır. Minâre girişi de bu merdivenin altındadır.

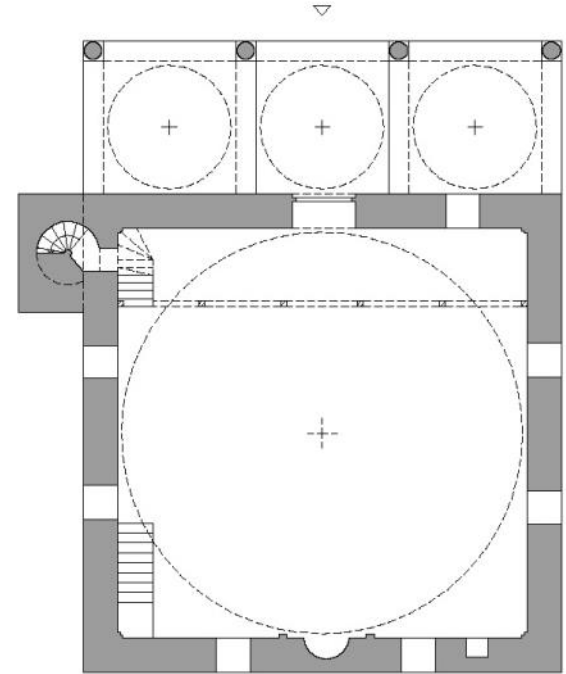
Câminin giriş cephesindeki tuğla kemer izlerinden, son cemaat yerinin ilk yapıldığında kubbeye örtülü üç bölümlü revak biçiminde klasik tarzda inşâ edildiği anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinin kiliseye çevrilme sırasında minâreyle beraber yıktırılmış olması muhtemeldir. Mevcuttaki ahşap direkli son cemaat yeri, 1903'ten sonra yapılmıştır. Câmi ibâdete kapalı olup başka bir işleyle de kullanılmamaktadır.

Ali Bey Mosque, also known as Kurshun Mosque, is located in the city centre of Karlovo, Bulgaria. It was built by Karlıoğlu Ali, the Lala of Sultan Cem, son of Sultan Murat Khan, in H.890 (1485-86). In the archives of the General Directorate of Foundations, there is a foundation record dated 09.05.1090 (18.06.1679) under the

- özgün duvarlar / original walls
- 1910 onarımı / 1910 restoration

Karlova Ali Bey Câmii rölöve ve restitüsyon önerisi
Karlovo Ali Bey Mosque survey and restitution proposal

name of *Filibe'ye tâbi' Karlova'da Ali Bey Câmii* (VGMA 48-85).

It was destroyed during the Turco-Russian War of 1877; its minaret was destroyed and turned into a church. Following the war, it was converted back into a mosque and repaired in 1903. During the Balkan War, the mosque was seized again and used as a warehouse.

Ali Bey Mosque is built of cut stone and brick with alternating techniques and consists of a square-planned dome covered with a harim and a minaret pedestal on the northwest corner. Along the north wall of the harim, which measures 10.35 x 10.35 meters, there is an enclosure

carried by six wooden poles. Exit to the mahfel is provided by a wooden staircase in the northwest corner. The entrance to the minaret is also under this staircase.

From the traces of brick arches on the entrance facade of the mosque, it is understood that the narthex was originally built in a classical style in the form of a three-section portico covered with a dome. The original narthex was likely destroyed together with the minaret during the conversion to the church. The narthex with the current wooden pillar was built after 1903. The mosque is closed for worship and is not used for any other function.

R.4.33

Karlova Ali Bey Câmii doğu görünüşü (1972)

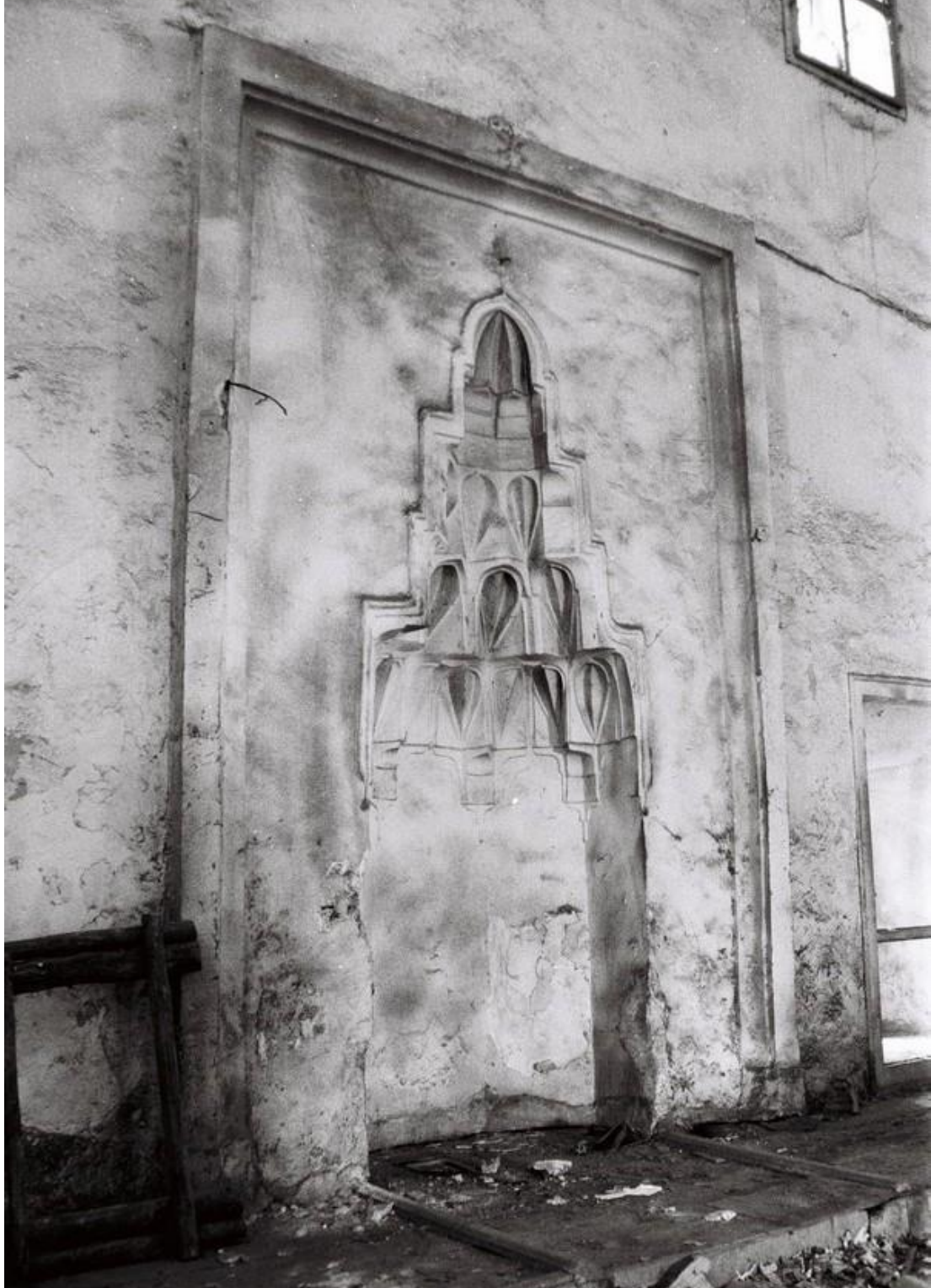
East view of Karlovo Ali Bey Mosque (1972)

R.4.34

Karlova Ali Bey Câmii güney görünüşü (1972)

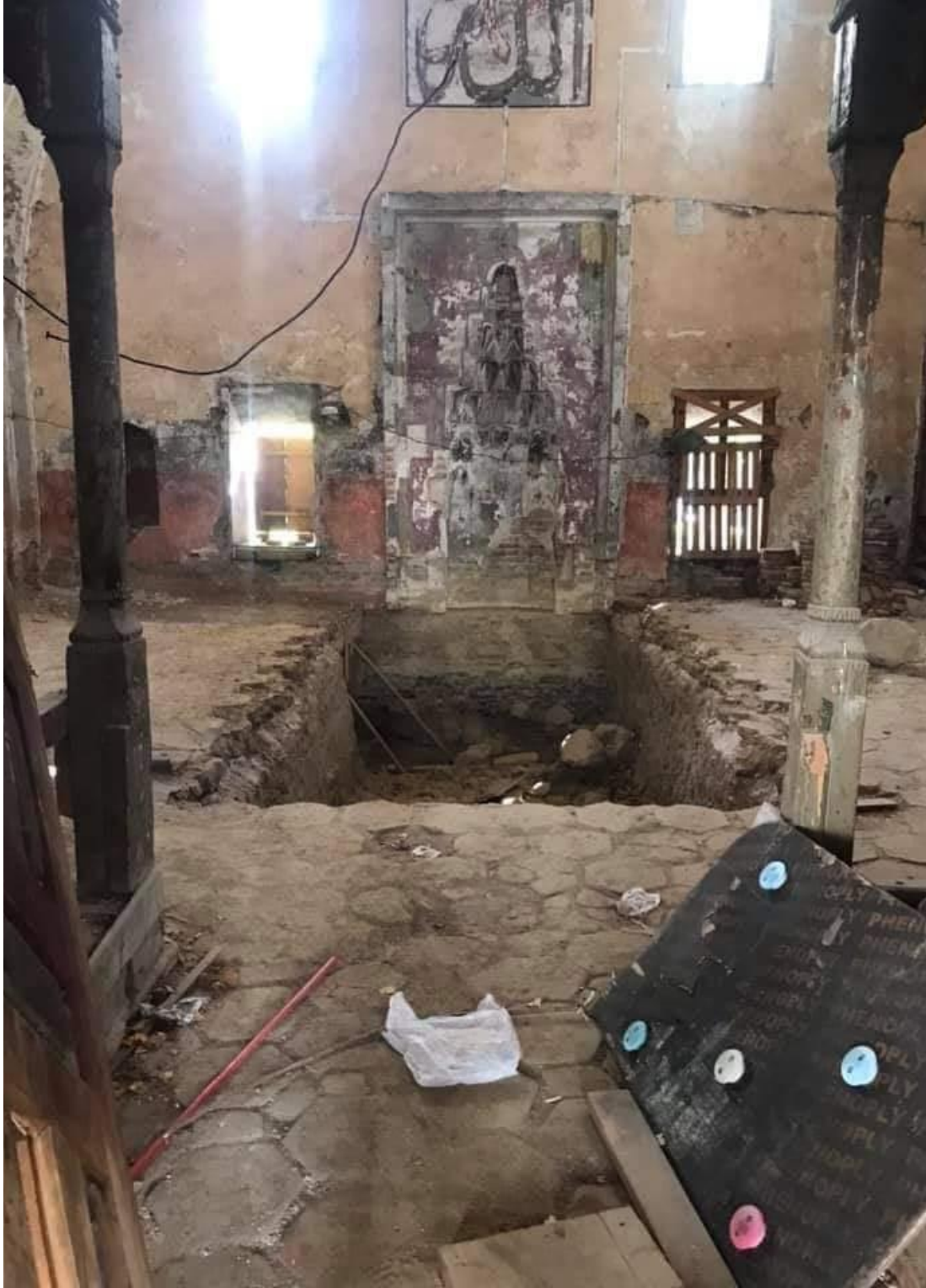
South view of Karlovo Ali Bey Mosque (1972)

R.4.35

Karlova Ali Bey Câmii'nin mihrâbı (1972)

The mihrab of Karlovo Ali Bey Mosque (1972)

R.4.36

Harimde kilise temeli aramak için yapılan kazı ve câminin perişan hâli (2021)
Excavation inside the mosque in search of a church foundation and the shabby state of the mosque (2021)

Kavarna, Câmî

Kavarna, Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Kavarna <i>Bulgaria, Kavarna</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1860
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Meryem Ana Kilisesi <i>Assumption of the Virgin Mary Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/18-19, Vasilev 1956: 114-115

Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda yer alan Kavarna kasabası, Osmanlı döneminde Karadeniz'in önemli gemi imalathânelerinden biriydi. Kasabasının merkezinde, Dobrotiç meydanında yer alan câmî, 1828'deki Türk-Rus savaşıdan sonra 1860 yılında kiliseye dönüştürülmüştür. Kavarna'da inşa edilen câmilerden; Abdülmennanoğlu Mehmed Bey Câmîi, Nasuh oğlu Hacı Sadık Ağa Câmîi, Hacı Hasan Câmîi, Hacı Mehmed bin Ali Câmîi, Kenan Çavuş Câmîi ve Mehmed Çelebi / Kadı Halilzâde Câmiilerinin isimleri kaynaklarda geçmektedir. Kiliseye dönüştürülen câminin bunlardan hangisi olduğunu bilmiyoruz. Kavarna gravürlerinde bu kilisenin olduğu tepede, tek şerefeli minâreli bir câmî görülmektedir. Kiliseyle ilgili Bulgarca yayınlarda, binanın câmî geçmişinden bahsedilmemektedir.

Mevcut kilise, doğu-batı yönünde uzanan 11,45 x 20,85 m ölçülerinde dikdörtgen planlı taş du-

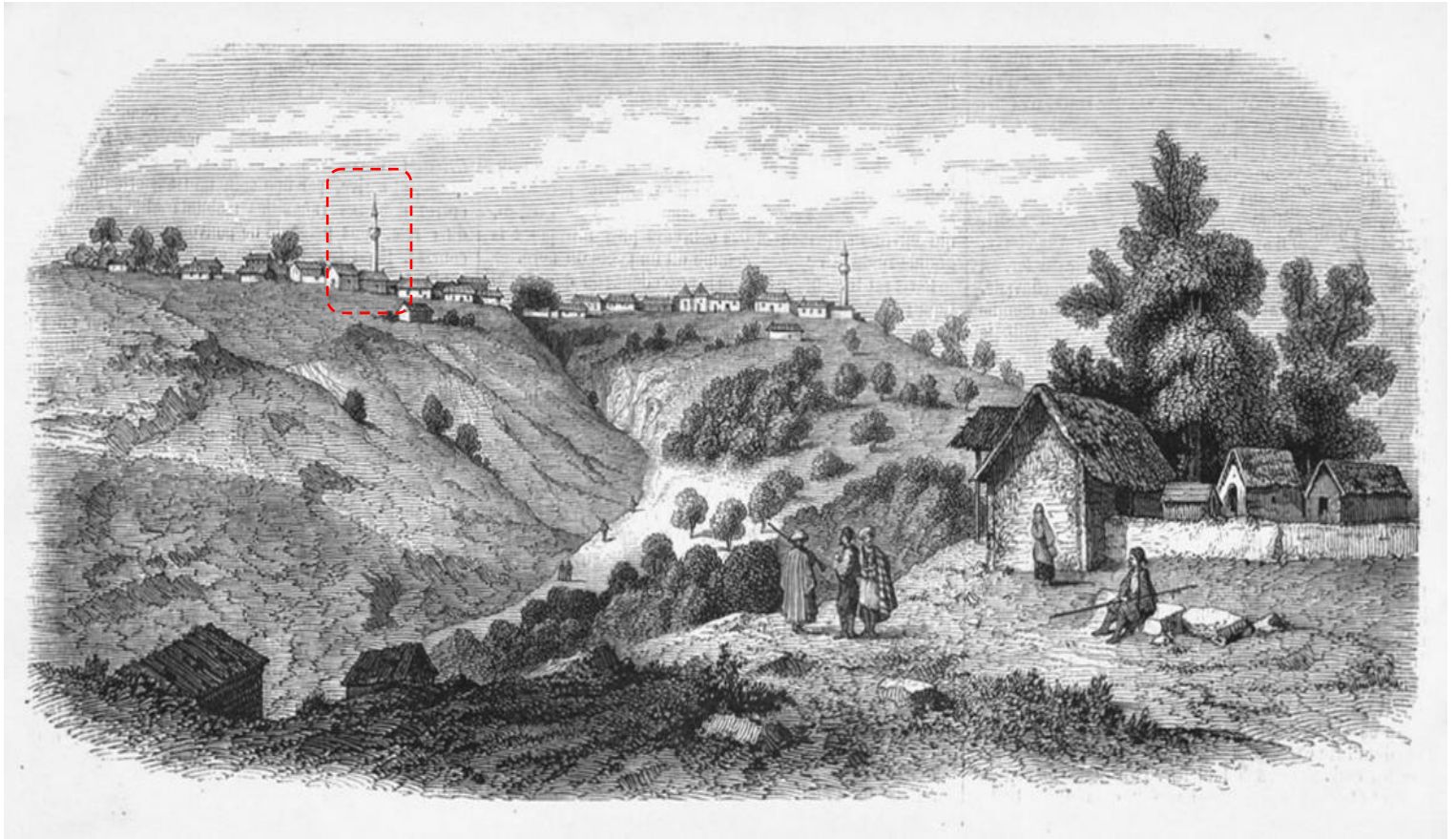
varlı bir binadır. Doğu cephede yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Câmî, kiliseye dönüştürüldüğünde doğu ve batı duvarları tümüyle yıkılarak her iki yöne de ilâve mekânlar inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde taş dizilimindeki farklılıklardan, ilave edilen duvarlar bellidir. Kible duvarında, câminin kapatılmış penceresi ile mihrap üstünde yer alan daire biçimli tepe penceresi hâlen durmaktadır. Mevcut izlere göre câminin yaklaşık 11,5x11,5 m ölçülerinde kare planlı bir bina olduğu anlaşılmaktadır.

Kiliseye dönüştürülen câmiye 300 metre mesafede müze olarak kullanılan eski bir Türk hamamı ile çeşmeler yer almaktadır.

Bu kilisenin câmiden dönüştürüldüğünü bize bildiren Kavarna Câmîi'nin imamı Reyhan Nevzat Hoca ile Gagavuz Papaz Metodi Efendi'ye teşekkür ederim.

I would like to thank Reyhan Nevzat, imam of Kavarna Mosque, and Gagavuz Pastor Metodi Effendi for informing me that this church was once a mosque converted afterwards.

Kavarna, located in northeastern Bulgaria, was one of the most important shipbuilding towns around the Black Sea during the Ottoman times. The mosque in Dobrotic square in the centre of the town was converted into a church in 1860 following the Turco-Russian war in 1828. Among the temples built in Kavarna, the names of Abdulmenanoğlu Mehmed Bey, Nasuhoğlu Hacı Sadık Ağa, Hacı Hasan, Hacı Mehmed bin Ali, Kenan Çavuş and Mehmed Çelebi/Kadı Halilzâde mosques are mentioned in the sources. We know not which of these was converted into a church. Engravings depicting Kavarna show a mosque with a single *minaret* (having a balcony) on the hill where this church is located. Bulgarian publications made on the church do not stress the fact that it was once a mosque.

The present church is a rectangular stone-walled building measuring 11.45 x 20.85 m in the east-west

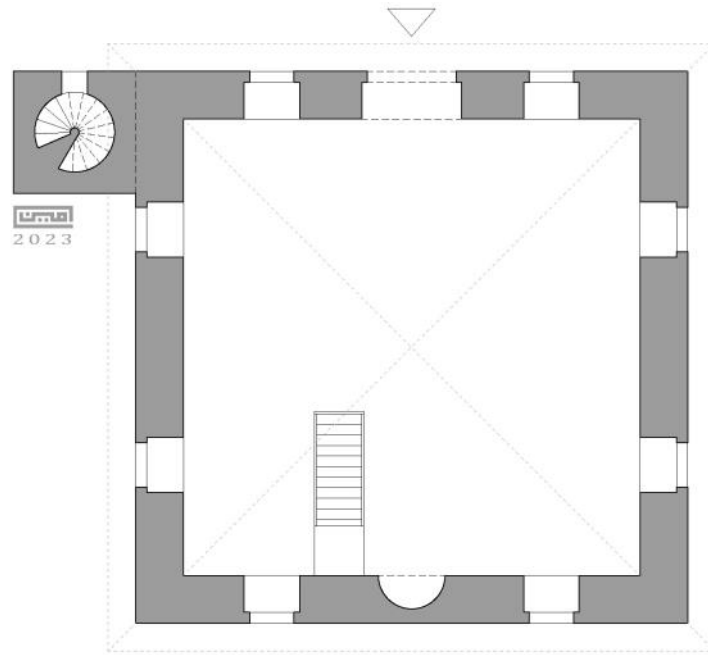
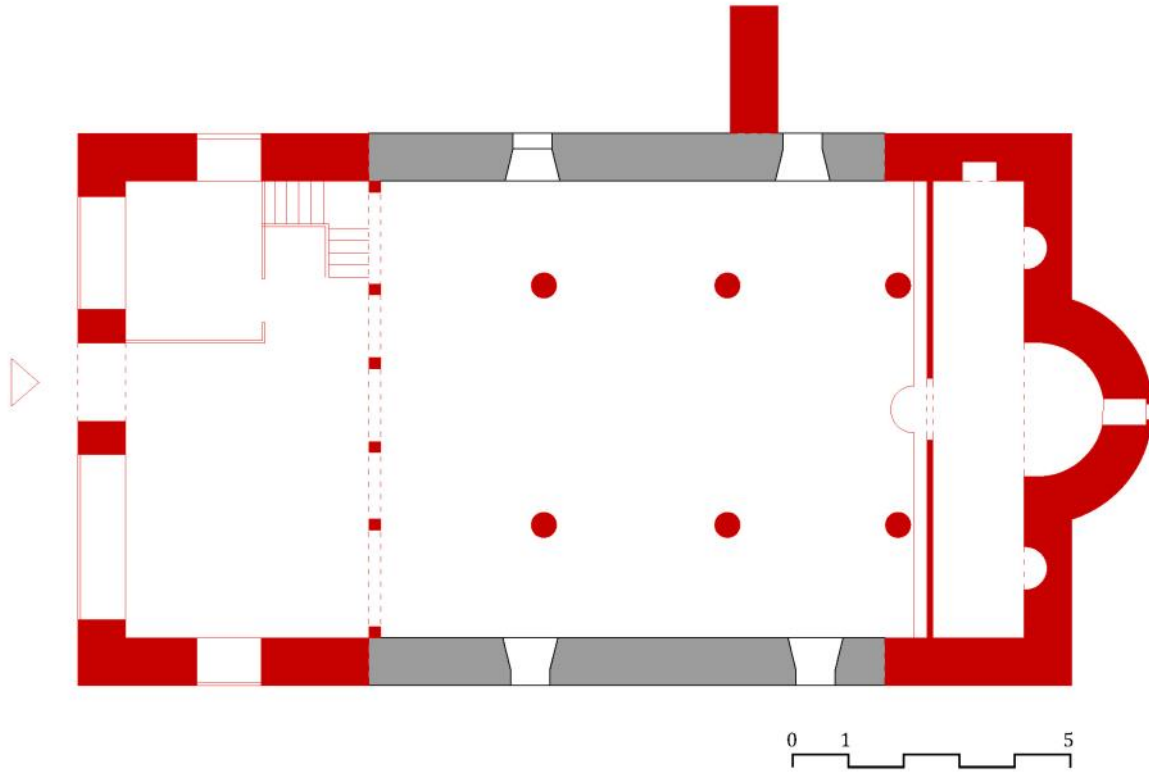
direction. There is a semicircular apse on the eastern facade. When the mosque was converted into a church, the walls on the east and west were completely demolished and additional spaces were created in both directions. Differences in the arrangement of stones in the masonry are evident. On the qibla wall, the closed window of the mosque and the circular skylight above the *mihrab* are still standing. According to the existing traces, it is understood that the mosque was a square planned building measuring approximately 11,5x11,5 m.

There is an old Turkish bath and fountains, which are used as a museum, 300 metres away from the mosque converted into a church.

R.4.36.1

Kavarna
(1854, anonim)

Kavarna
(1854, anonymous)

Kavarna'daki câminin rölöve ve
restitüsyon önerisi
*Survey and restitution proposal of the
mosque in Kavarna*

- özgün duvarlar / *original walls*
- ilâveler / *additions*

(Rölöve planı, A. Vasiliev'den işlenerek yeniden çizilmiştir.)
(*The survey plan has been redrawn from A. Vasiliev.*)

R.4.36.2-3

Kavarna'daki kilisenin batı ve kuzey cepheleri (2023)
West and north façades of church in Kavarna (2023)

R.4.36.4-5

Kavarna'daki kilisenin doğu ve gney cepheleri (2023)

East and south façades of church in Kavarna (2023)

R.4.36.6

Câminin kible (güney) cephesinde kapatılan penceresi (2023)

The closed window of the mosque on the qibla (south) facade (2023)

R.4.36.7

Kilisenin iç mekânı

Interior of church

Kızanlık, Abdülbâkî Ağa Câmii

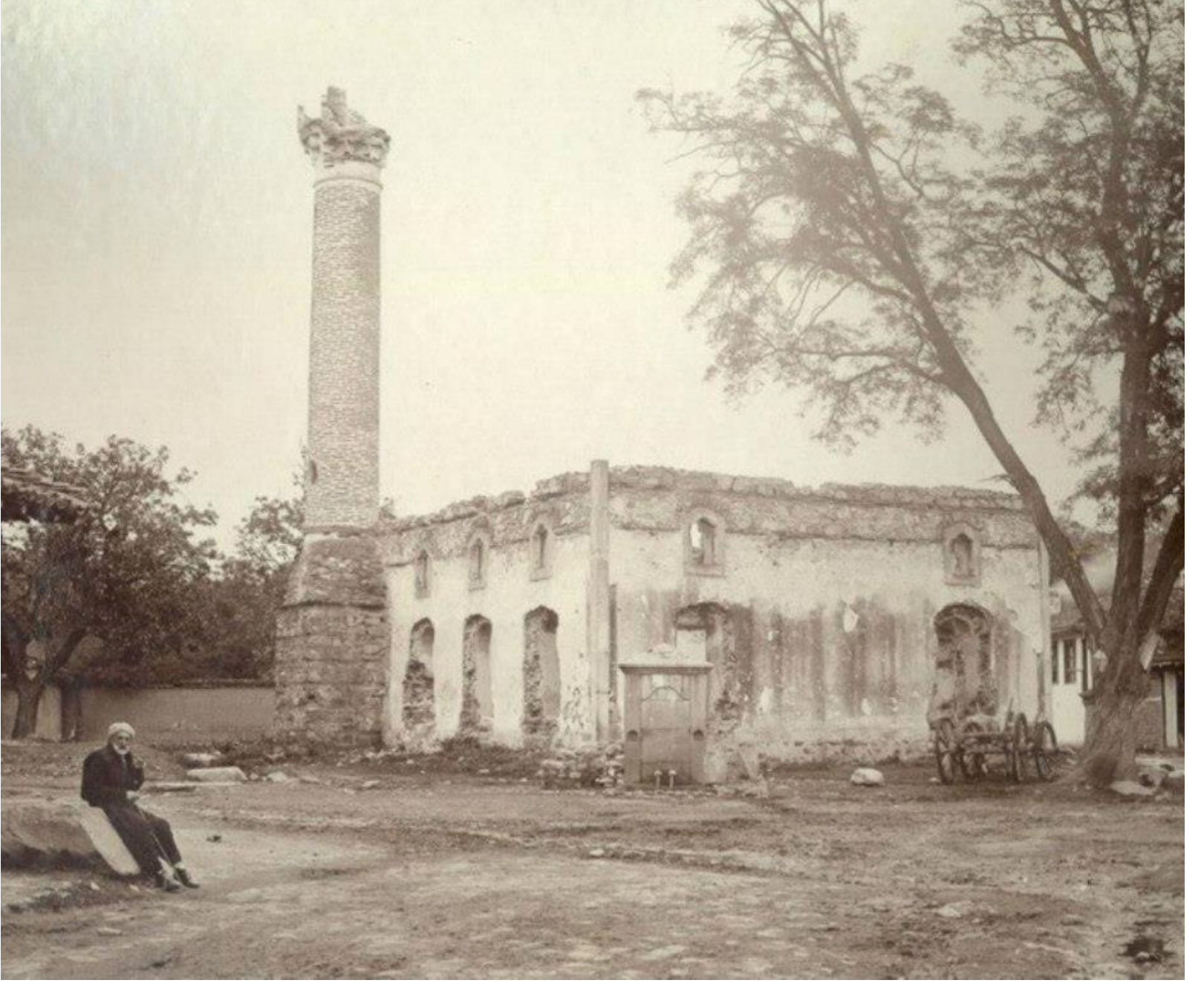
Kazanlak, Abdulbaki Aga Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Kızanlık <i>Bulgaria, Kazanlak</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Abdülbâkî Ağa
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1877-1884
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Nikola Kilisesi <i>St. Nicolas Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA EV.BKB 86-123, EV.BKB 87-3, EV.MH 1444-349
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 1/59, Yılmaz 2020b: 221

Kızanlık'taki Abdülbâkî Ağa Câmii, kendi adındaki mahallede, günümüzdeki Oreshaka Sokağı 2 numarada yer alıyordu. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, *Abdülbâkî Ağa Câmii Şerîfi Vakfı* adıyla kayıtlıdır. Osmanlı-Rus savaşının ardından câmi bir süre Protestan kilisesi olarak kullanılmış; daha sonra yıktırılarak 1884'te yerine bugünkü kilise inşâ edilmiştir. Câminin eski fotoğraflarından sıvalı dış cephelere sahip, köşelerinde düzgün kesme taşların kullanıldığı, dikdörtgen planlı, cephelerinde ikişer pencereleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Tuğladan inşâ edilmiş minâre eserin kuzeybatısında yer alıyordu. Câminin güneybatı köşesinde bir çeşme bulunuyordu.

Abdulbaki Aga Mosque in Kazanlak was located in the neighborhood of its name, on the present-day Oreshaka Street number 2. It is registered in the archive of the General Directorate of Foundations under the name of *Abdülbaki Ağa Câmii Şerîfi Vakfı*. After the Ottoman-Russian war, the mosque was used as a Protestant church for a while; then it was demolished and the present church was built in its place in 1884. From the old photographs of the mosque, it is understood that it has plastered exterior facades, smooth cut stones are used in the corners, rectangular plan, and has two windows on the facades. The brick-built minaret was located to the northwest of the building. A fountain was located in the southwestern corner of the mosque.

R.4.37

Kızanlık Abdülbâki Ağa Câmii'nin güneybatıdan görünüşü

View of the Kazanlak Abdülbaki Ağa Mosque from the southwest

R.4.38

Abdülbaki Ağa Câmii'nin kuzeydoğudan görünüşü
View of Abdülbaki Ağa Mosque from the northeast

Kutlofça, Mahalle-i Zîr (Aşağı Mahalle) Câmii

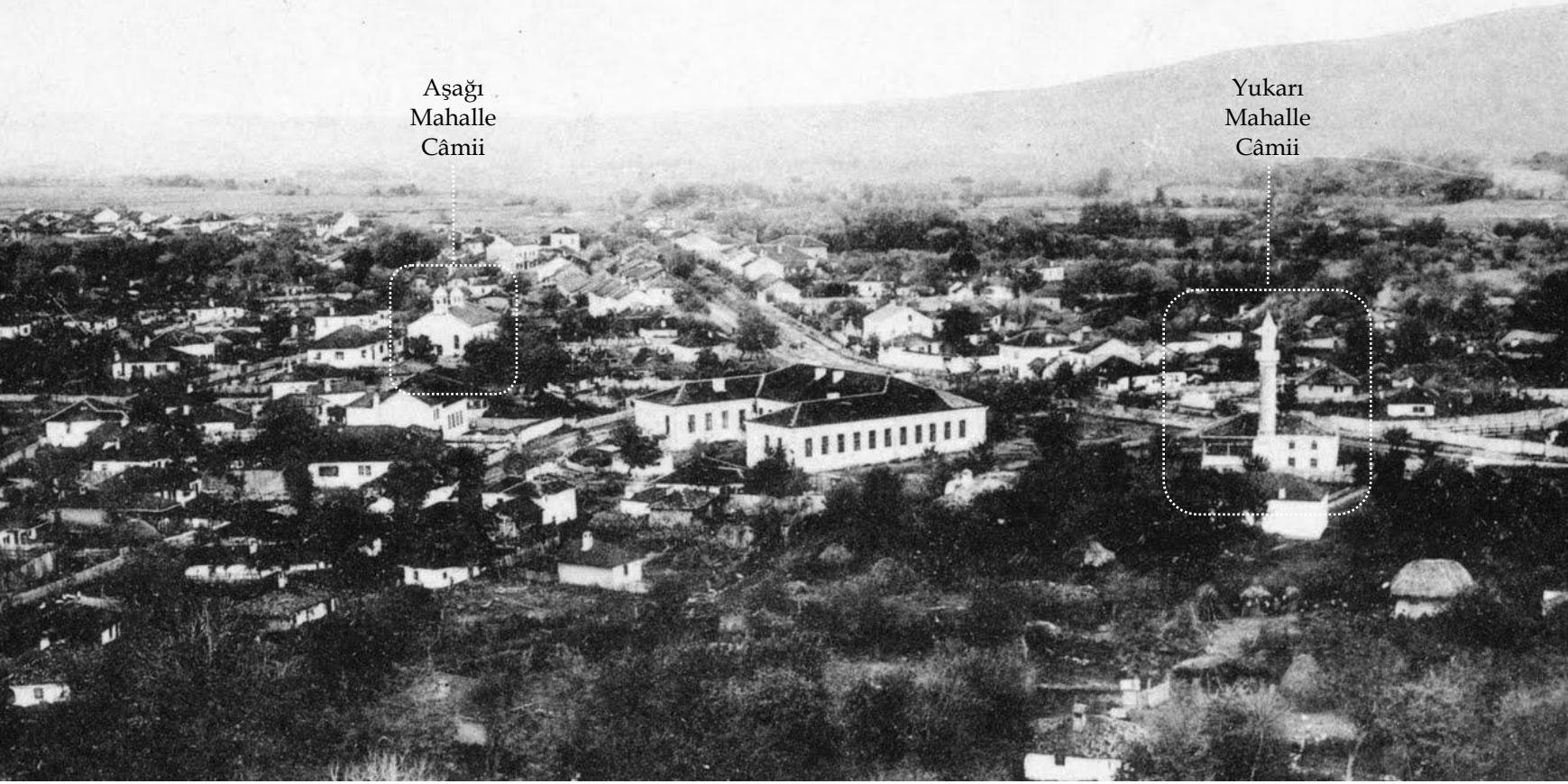
Montana, Mahalle-i Zîr (Lower Neighborhood) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Kutlofça <i>Bulgaria, Montana</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	18. yy (?) <i>18th century (?)</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1879
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Kiril ve Metodi Kilisesi <i>Church of St. Cyril and Methodius</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	BOA NFS.d. 6796, Gülyüz 2016: 256-258, Kanitz 1882: 2/283, Mikov 2012: 81, Vratsa 2018

Vidin Kalesi etrafındaki palankalardan olan Kutlofça (Kutlu Viçe / Mihailovgrad / Montana), Sofya ile Vidin'in arasında yer almaktadır. 1838 târihli nüfus defterinde, "Vidin sancağı, Polomiye (Lom Palankası) kazâsına tâbi Kutlofça Kasabası" olarak kaydedilmiş olup *mahalle-i bâlâ* ve *mahalle-i zîr* ismiyle iki mahalleden oluştuğu yazılmıştır. 1869'da bölgeyi inceleyen Felix Kanitz, Kutlofça'da iki minâre gördüğünü yazmış, câmilerin isimlerini bildirmemiştir. Birbirine olan uzaklığı yaklaşık 200 m olan iki câmiden Yukarı Mahalle'de yer alan ve günümüze harap hâlde olan Asker Câmii (Mahalle-i Bâlâ / Yukarı Mahalle Câmii), Osmanlı-Rus Savaşları sırasında bölgeden geçen askerlerin ibâdet ettiği bir mekân olmasından dolayı halk arasında bu isimle anılmıştır. Aşağı mahallede yer alan câmi ise günümüzde Cherkovna ile Verenishka sokaklarının kesişiminde yer almaktadır. Bu câmi, Mayıs 1879'da Rus vâli tarafından minâresi (Sofya'daki câmilerde olduğu gibi) bir gecede yıktırılıp ikonostasis eklenerek *Aziz Kiril ve Metodi* ismiyle

kiliseye dönüştürülmüştür. Kilise olduktan sonra ilk defa 1898'de onarılan yapının câmi hâlindeki düz ahşap çatısı kaldırılarak üçgen alınlıklı beşik çatı hâline getirilmiş, doğu cepheye apsis eklenmiş ve mimarisi tümüyle değiştirilmiştir. 14 Ekim 1898'teki âyinle yeniden açılmıştır. Çan kulesi ise 1936'da yapının güneybatı köşesine eklenmiştir. 1959'da tekrar onarılan kilise batı yönüne yapılan ilâvelerle genişletilmiştir. Bu onarımdan sonra freskler, 1960'larda Profesör İliya Pefev tarafından yapılmıştır. Günümüzde de kilise olarak faaliyet gösteren yapı, eski câmînin beden duvarları kullanılarak dönüştürüldüğü için kible yönündedir. Kilisenin kuzey cephesindeki pencere boyutları ve yerleşimine bakarak, eski yapı ile sonradan eklenen bölümler ayırt edilmektedir. Buna göre; kiliseye dönüştürülen câmînin hariminin yaklaşık 13 x 13 m ölçülerinde kare planlı bir yapı olduğunu tahmin ediyoruz. Mevcut kilise ise dıştan yaklaşık 13 x 22 m boyutlarında dikdörtgen planlı bir binâ olup ana girişi batı yönündendir.

R.4.39

20. yy başlarında Kutlofça panoraması ve câmiler Early 20th century panorama of Kutlofça and mosques

Kutlofça (Kutlu Viçe / Mihailovgrad / Montana), one of the palazzas around Vidin Castle, is located between Sofia and Vidin. In the 1838 population book, it is recorded as "*Vidin sancağı, Polomiye (Lom Palankası) kazâsına tâbi Kutlofça Kasabası*" and it is written that it consists of two neighborhoods, Mahalle-i bâlâ and Mahalle-i zîr. Felix Kanitz, who explored the region in 1869, wrote that he saw two minarets in Kutlofça, but did not give the names of the mosques. Of the two mosques, Asker Mosque (Mahalle-i Bâlâ / Yukarı Mahalle Mosque), which is located in the Upper Quarter and is in ruins today, was known by this name among the people because it was a place of worship for the soldiers passing through the region during the Ottoman-Russian Wars. The mosque in the lower neighborhood is located at the intersection of Cherkovna and Vere-nishka streets. In May 1879, the minaret was demolished overnight by the Russian governor (as was the case with the mosques in Sofia), the iconostasis was added and the mosque was converted into a church under the name of St. Cyril and Metodi. The flat wooden roof of the building,

which was repaired for the first time in 1898 after it became a church, was removed and turned into a gable roof with a triangular pediment, an apse was added to the eastern façade and its architecture was completely changed. It was reopened on October 14, 1898. The bell tower was added to the southwest corner of the building in 1936. The church was repaired again in 1959 and expanded with additions to the west. After this restoration, the frescoes were painted by Professor Iliya Pefev in the 1960s. The building, which still functions as a church today, is on the *qibla* direction since it was converted using the body walls of the old mosque. The size and placement of the windows on the north façade of the church distinguish the old building from the later additions. Accordingly; we estimate that the *harim* of the mosque converted into a church was a square planned building measuring approximately 13 x 13 meters. The existing church, on the other hand, is a rectangular building measuring approximately 13 x 22 m on the exterior and its main entrance is from the west.

R.4.40

Kilisenin batı cephesine ilâve yapılmadan önceki hâli

The church before the addition to the west facade

R.4.41

Kutlofça'da kiliseye dönüştürülen Mahalle-i Zîr Câmii'nin kible yönünden görünüşü
The view of the Mahalle-i Zîr Mosque, which was converted into a church in Kutlofça, from the qibla direction

R.4.42

Kutlofça' da kiliseye dönüştürülen Mahalle-i Zîr Câmii' nin kuzeydoğudan görünüşü
Northeast view of the Mahalle-i Zîr Mosque, which was converted into a church in Kutlofça

R.4.43

Kutlofça'da kiliseye dönüştürülen Mahalle-i Zîr Câmii'nin kuzey cephesi
The northern facade of the Mahalle-i Zîr Mosque, which was converted into a church in Kutlofça

Osman Pazarı, Hacı Hasan Efendi Câmii

Omurtag, Hacı Hasan Efendi Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Osman Pazarı, Keşkekçiler Köyü <i>Bulgaria, Omurtag, İzvorovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Hacı Hasan Efendi
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1837'den önce <i>before 1837</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1899
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aya Yorgi Kilisesi <i>St. George Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA HAT 1603/71, Ev.K.K. 757/60, Ev. K.K. 758/63
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/74, BOA HAT 1603/71, Nedelcheva 2017: 249

Keşkekçiler (İzvorovo) köyü, Eski Cuma (Tirgovişte) ilinin Osman Pazarı (Omurtag) ilçesine bağlı olup, Osman Pazarı'nın 15 km batısında yer almaktadır. 18. yüzyılın ortalarında tamamı Türklerden oluşan Keşkekçiler ahalisi, 93 Harbi'nden sonra (1877-1878) köyü terk etmek zorunda kalmıştır. Müslüman nüfusu kalmayan köyün yeni sakinleri tarafından 1899'da Hacı Hasan Efendi Câmii yıktırılıp yerine bugünkü Aya Yorgi Kilisesi inşâ edilmiştir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Hacı Hasan Câmii'nin Ev.K.K. 757/60 ve Ev. K.K. 758/63'te kayıtlı olduğunu bildirmektedir. Osmanlı arşivlerinde 1837 tarihli bir belgede ise, köydeki Hacı Hasan Efendi Mescidi'nin câmiye çevrilip hatiplik vazifesinin Hacı Mustafa oğlu Seyyid Ali'ye tevcih edildiği kaydedilmiştir.

Keşkekçiler (Izvorovo) village is located in Osman Pazarı (Omurtag) district of Eski Cuma (Targoviste) province, 15 km west of Osman Pazarı. In the mid-18th century, the inhabitants of Keşkekçiler, who were all Turks, had to leave the village after the War of 93 (1877-1878). The new inhabitants of the village, which had no Muslim population left, demolished the Hacı Hasan Efendi Mosque in 1899 and built today's St. George Church in its place.

Ekrem Hakkı Ayverdi states that Hacı Hasan Câmii is recorded in Ev.K.K. 757/60 and Ev.K.K. 758/63. In a document dated 1837 in the Ottoman archives, it is recorded that the Hacı Hasan Efendi Masjid in the village was converted into a mosque and the duty of *khitaba* (ritual sermon) was assigned to Seyyid Ali, son of Hacı Mustafa.

R.4.44

Keşkekçiler köyünde Hacı Hasan Efendi Câmii'nin yerine yapılan kilise
Church built on the site of Hacı Hasan Efendi Mosque in Izvorovo

Sofya, Derviş Mehmet Paşa (İmâret / Kara) Câmii

Sofia, Dervish Mehmet Pasha (Imaret / Black) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Sofya <i>Bulgaria, Sofia</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bosnalı Derviş Sofu Mehmet Paşa
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.954 – M.1547-48
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1901
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Yedi Azizler Kilisesi <i>Sveti Sedmochislenitsi Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA Atik Küçük Evkaf Rumeli Defteri 691/102 VGMA, Müceddet Rumeli Vakıfları Defteri, nr. 988, s. 51-64
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/99, Cambazov 2001: 197-198, Eren 1968, Evliyâ Çelebi 3/517, Eyice 1992, Keskiöglü 1969: 314-315, Khristodorov 1965: 185, Kılıcı 1998: 53, Kostova 2001: 427-438, Koyuncu 2006: 223, Koyuncu 2010, Sâi Mustafa Çelebi 2002: 180, Yılmaz 2020b: 221-222

Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da eski İmâret Mahallesi'nde bulunan eser*, Sûfi veya Sofu lakaplarıyla da anılan Bosnalı Derviş Mehmet Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Mehmet Paşa, Rumeli Beylerbeyliği'nde bulunduktan sonra Mustafa Paşa'nın yerine 1547 yılında ikinci vezirliğe getirilmiş, ardından Bağdat, Bosna ve Budin Beylerbeyi olmuş, Peçuylu İbrâhim'e göre bu son vazifesi sırasında bir Yahudi hekimin verdiği ilaçla zehirlenerek öldürülmüştür. Mehmet Paşa'nın Sofya'daki câmi, medrese ve imâretinden başka İstanbul Yenikapı, Saraybosna ve Travnik'te de başka hayır eserleri de bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerde Bosnalı Mehmet Paşa Câmii adıyla zikredilen eser, Mimar Sinan'ın Bulgaristan'daki tek câmisidir.

1652 yılında Sofya'ya gelen Evliyâ Çelebi buradaki câmileri sayarken yapıdan Koca Derviş Mehmet Paşa Câmii adıyla bahsederek hakkında etraflı bilgi verir: "Bu câmiyi yaptıran Süleyman Han vezirlerindedir. Buna "İmâret Câmii" de derler, aydınlık bir ibâdethânedir. Padişah câmileri gibi yüksek bir kubbesi vardır. İçi ve dışı gayet sanatludur. Çok geniş avlusu olup, hepsi direk üzerinde olan ibretli kubbeleri mavi kurşunla kaplıdır. Amma uzun minâresi epeyce yüksek ölçülüdür. Bu nurlu câminin mîmarı Koca Mîmar Sinan'dır ki, vezir câmilerinden olan bu ibâdethâne o mimarın sanat kudreti apaçaktır."

954 Zilhiccesi ortalarında (Ocak 1548 sonları) tasdik edilen vakfiyesine göre, Sofya'daki bu câmi; medrese, kütüphâne, imâret, bîmarhâne, hamam ve kervansaraydan meydana gelen bir

külliye olarak düzenlenmiştir. VGMA'da, *Sofî Mehmed Paşa Câmî-i Şerîfi Medresesi ve İmâreti Vakfı* kayıtlıdır. Câmî, Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye'de de "*Bosnevî Muhammed Paşa Câmîi*" olarak yazılmıştır.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması ve Sofya'nın Türk idaresinden 1878'de çıkmasının ardından Mehmet Paşa Câmîi, Bulgarlar tarafından bir süre depo ve cephanelik olarak kullanılmıştır. Bu yüzden halk arasında buraya Kara Câmî denildiği ileri sürülürse de Osmanlı döneminde câmînin bulunduğu bölge Kara Danişment Mahallesi olarak bilindiği için mahallenin isminden mühlhem olarak *Kara Câmî* adını aldığı düşünülür.

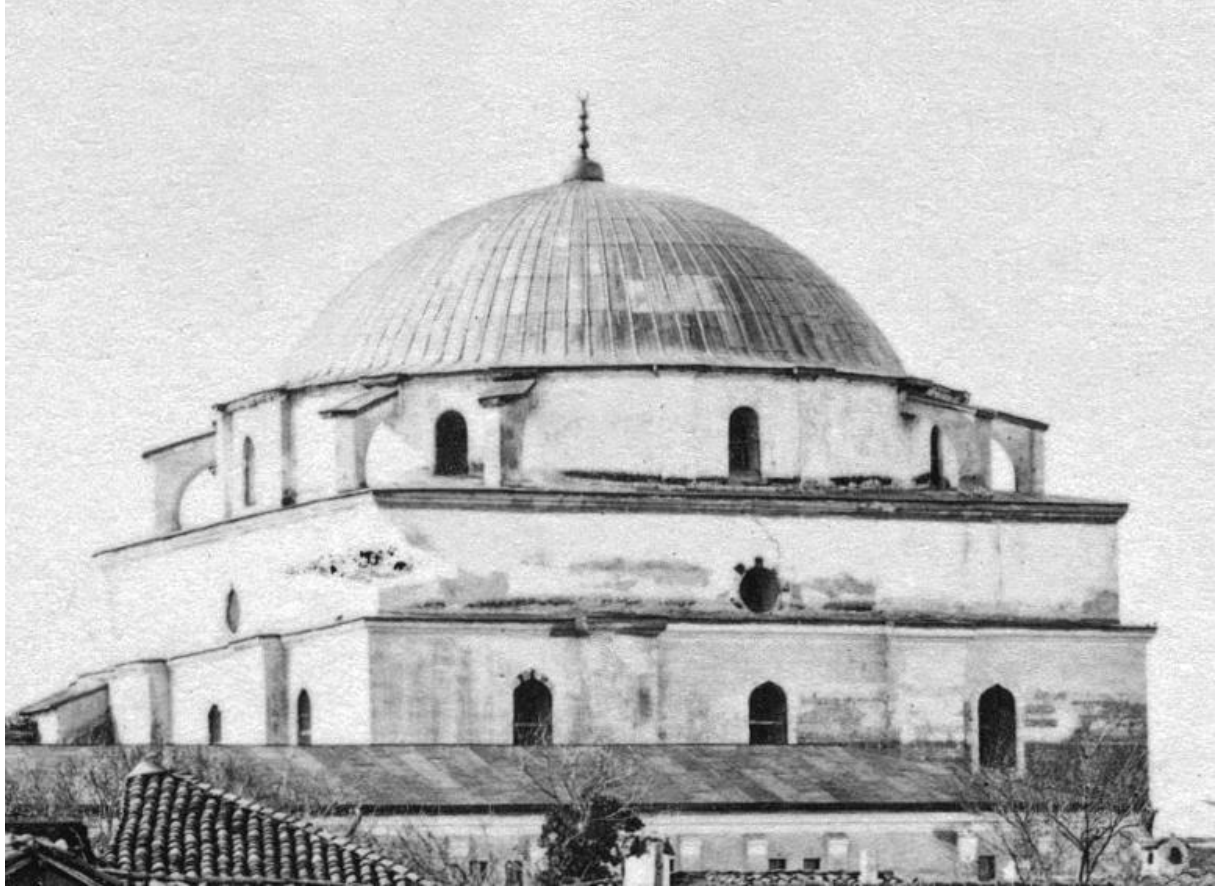
Sultan II. Abdülhamid'in câmîye dokunulmaması hususundaki uyarısına rağmen Bulgarlarca 1901'de dış mimarîsi tamamen değiştirilmiştir. Câmî âdeta bir kılıf içine alınmak suretiyle yeni

bir biçime sokulmuş, Sveti Sedmoçislenitsi adıyla bütün azizlere ithaf edilen bir kiliseye çevrilmiş ve 27 Temmuz 1903'te kullanıma açılmıştır¹.

Kilise kapısının yanındaki Bulgarca kitâbede şunlar yazılmıştır: "*Kara Câmî, I. Sultan Süleyman'ın havalesi üzerine Şiroka Likalı (Bulgaristan'ın Rodoplar havalisinde bir köy) bir yeniçeri olan Koca Sinan tarafından kurulmuştur. Kuruluştan sonra Başbakan Petro Karavelov burasını, etrafta yaşayan Hristiyanların isteği üzerine kiliseye çevirmiştir. Kilisenin planlarını, "Aleksandır Nevski" (Sofya'nın ortasında Osmanlı-Rus Savaşı şerefine yapılan anıt kilise) Kilisesi'nin mimarı Rus A. N. Pomerantsev hazırlamıştır. Restore işleri Bulgar mimarları Yordan Milinov ile Petko Momçilov tarafından yürütülmüştür. Üç yıl hummalı bir çalışmadan sonra kilise 27 Temmuz 1903 yılında açılmıştır. Kilise, mimarî bakımından Balkan yarımadasında tek mâbettir. İvan Vazov'un dediği gibi "sırrını zamanımızın çözemediği bir kuruculuk mucizesidir"*

R.4.45

Sofya (1896)
Sofya (1896)

R.4.46

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin orijinal mimarisinin bozulmadan önceki hâli (1890)

Sofia Sofu Mehmet Paşa Mosque's original architecture before it was destroyed (1890)

Câmi, kiliseye çevrilirken etrafındaki külliyeyle ait diğer binâlar ise 1878'den sonra ortadan kaldırılmış, yalnız medresesi 1928'de yıktırılıncaya kadar hapishâne olarak kullanılmıştır. Bu çevrilme sırasında son cemaat yeri ortadan kaldırılmış ve binânın dış cepheleri, taş ve tuğladan değişik üslûpta bir kılıf içine alınmıştır. Bu yüzden, dıştan bakıldığında Osmanlı devri Türk eseri olduğunu anlamak imkânsızdır. Ancak içeride kare mekân üzerine, geçişi tromplar ile sağlanmış muhteşem, büyük kubbesinde Türk mimarîsi kendisini belli eder. Bulgar mimarlar Yordan Milinov ile Petko Momçilov'un yaptığı bu onarımda, inşâ kitâbesi yerinden sökülerek Sofya Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır. Ebced hesabıyla H.954 - M.1547-48 târihi düşülen beş satırlık kitâbenin okunuşu şöyledir:

1. satır: *Bismillahirrahmanirrahim el-hamdü li'l-lâhi rabbil âlemin ves'salatu ves'selâmu alâ seyyidel mürselîn Muhammed'ul emin salevat e lillâhi*

2. satır: *Aleyhi ve âlihi ve sahbîhi ecmaîn, badehu*

Sultan-i Azâm hakan-ı muazzam hazreti Süleyman Şah bin Selim Şah Han'ın

3. satır : *Halleda el-lâhu mülkehu zaman-ı saltanatında düstûr-ü mükerrerem ve müşir-i mufahham asaf el-zaman Muhammed Paşa bin Abdülmümin dâme ikbâlehu*

4. satır : *Bu câmi-i şerifi hasbeten lillâhi tealâ ve taleben li merdatihi ibda ve inşâ eyledü; hak subhanehu ve tealâ hasenatını kabul eyleye*

5. satır: *Şefaât resulullâh ile müstehâd ve makbul ola târih-i sal-i itmami Beytullâh el-câmi' el-kayyum el-bâki kelamiyle muvakkadır*

Câmi, kare planlı bir binâ olup ibâdet mekânını 22 metre yüksekliğinde bir kubbe örter. Kareden kubbe yuvarlağına köşelerdeki tromplarla geçilmiştir. Evliyâ Çelebi'nin yüksekliğine işaret ettiği ince minâre, Rus Ordusu Başkumandanı Prens Alexander Dondukov tarafından Sofya'nın diğer minâreleriyle birlikte dinamitlenerek yıktırılmıştır. Sofya'nın eski fotoğraflarında Mehmet Paşa Câmii, heybetli orijinal yapısı ve kubbesiyle minâresiz olarak görülür.

Bugün dış cepheleri taş ve tuğladan duvarlarla kaplanmış, kubbe kasnağında Bizans mimarisini andıran dalgalı bir saçak hattı altına bir dizi pencere açılmıştır. Binâya yabancı bir görünüş veren ağırlık kuleleri, ağır tesirli bir çan kulesi, yan cephelerdeki kemerler ve pencerelerle Mimar Sinan'ın eseri tanınmaz bir biçime sokulmuştur.

Located in the old Imaret District of Sofia, the capital of Bulgaria, the building was erected by Bosnian Dervish Mehmet Pasha, also known as Sufi or Sofu. After holding the position as the Beylerbeg of Rumelia, Mehmet Pasha was replaced by Mustafa Pasha as the second vizier in 1547, then became the beglerbeg of Baghdad, Bosnia and Budin, according to Ibrahim of Pechuy, he was poisoned and killed with the medicine given by a Jewish physician during his last mission. In addition to the mosque, madrasah and imaret of Mehmet Pasha in Sofia, there are other charity works in Istanbul Yenikapi, Sarajevo and Travnik. The work mentioned by the name of the Bosnian Mehmet Pasha Mosque in the collection of biographies that list the works of

Mimar Sinan is the only mosque of Mimar Sinan in Bulgaria.

Evliyâ Çelebi, who came to Sofia in 1652, while counting the mosques here, mentions the building as the Koca Dervish Mehmet Pasha Mosque and gives detailed information about it:

"He is one of the viziers of Suleiman Khan who built this mosque. They call it 'Imaret Mosque', it is a bright place of worship. It has a high dome like the Sultan's mosques. It is very artistic inside and out. It has a very large courtyard and its exemplary domes, all of which are on poles, are covered with blue lead. Its very long minaret is quite high. The architect of this luminous mosque is the Great Architect Sinan, whose artistic power is evident in this place of worship, which is one of the vizier mosques."

According to its founder charter, which was approved in the middle of Dhu'l-Hijja of 954 (end of January 1548), this mosque in Sofia was arranged as a complex consisting of a madrasah, library, imaret, lunatic asylum, bath and caravanserai. *Sofî Mehmet Paşa Câmî-i Şerîfî Medresesi ve İmâreti Vakfı* are registered in VGMA. The mosque is also inscribed as "Bosnevî Muhammed

R.4.47

Sofya'da Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin J. Oberbauer tarafından yapılan resmi (1892) *Painting of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia by J. Oberbauer (1892)*

R.4.48

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin orijinal mimarisinin bozulmadan önceki hâli (1891)

Sofya Sofu Mehmet Paşa Mosque's original architecture before it was destroyed (1891)

Paşa Câmii" in Tezkiretü'l-Bunyan and Tezkiretü'l-Ebniye.

After the separation of Bulgaria from the Ottoman Empire and the exit of Sofia from the Turkish administration in 1878, the Mehmet Pasha Mosque was used by the Bulgarians as a warehouse and arsenal for a while. Although it is suggested that it is called Kara Mosque among the people for this reason, we think that it has taken the name Kara Mosque as an addition to the name of the neighborhood because the area where the mosque is located was known as Kara Danişment Neighborhood during the Ottoman period.

Despite Sultan Abdülhamid II's warning about not to touch the mosque, its external architecture was completely changed by the Bulgarians in 1901. The mosque was put into a new form almost like being enclosed in a sheath, and it turned into a church dedicated to all saints under the name of Sveti Sedmoçislenitsi and opened for use on July 27, 1903¹.

The inscription in Bulgarian next to the church door reads: "The Black Mosque was founded by Koca Sinan, a janissary from Shiroka Likali (a village in the Rhodopes region of Bulgaria) upon the referral of Sultan Suleiman I. After the establishment, Prime Minister Petro Karavelov converted this place into a church at the request of the Christians living around. The architect of the church, Russian A.N. Pomerantsev, prepared the plans for the church *Aleksandır Nevski* (the memorial church built in honor of the Ottoman-Russian War in the middle of Sofia). The restoration works were carried out by Bulgarian architects Yordan Milinov and Petko Momchilov. After three years of feverish work, the church was opened on July 27, 1903. The church is the only temple in the Balkan peninsula in terms of its architecture. As Ivan Vazov said, "it is a miracle of founding, the secret of which our time cannot solve."

While the mosque was being converted into a church, the other buildings belonging to the

complex around it were eliminated after 1878, and only the madrasa was used as a prison until it was demolished in 1928. During this conversion, the narthex was eliminated and the exterior facades of the building were enclosed in a sheath of stone and brick in a different style. Therefore, when viewed from the outside, it is impossible to understand that it is a Turkish work of the Ottoman period. However, the Turkish architecture reveals itself in its magnificent large dome, the transition of which is provided with squinches, on a square space inside. In this repair by the Bulgarian architects Yordan Milinov and Petko Momchilov, the construction epitaph was removed from its place and removed to the Archaeological Museum of Sofia.

The reading of the five-line inscription with the date of H.954 – M.1547-48 by gematria is as follows:

1th line: Bismillahirrahmanirrahim el-hamdü li'l-lâhi rabbil âlemin ves'salatu ves'selâmu alâ seyyidi'l-mürselîn Muhammedü'l-emin salevat e lillâhi

2th line: Aleyhi ve âlihi ve sahibihi ecmaîn, badehu Sultan-i Azâm hakan-ı muazzam hazreti Süleyman Şah bin Selim Şah Han'ın

3th line: Halledallâhu mülkehu zaman-ı saltanatında düstâr-ı mükerrerrem ve müşir-i mufahham asafü'z-zaman Muhammed Paşa bin Abdülmümin dâme ikbâlehu

4th line: Bu câmi-i şerifi hasbeten-lillâhi tealâ ve tâliben li-merzâtihi ibda ve inşâ eyledü; hak subhanehu ve tealâ hasenatını kabul eyleye

R.4.49

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin minâresi yıktırıldıktan sonraki hâli (1887)

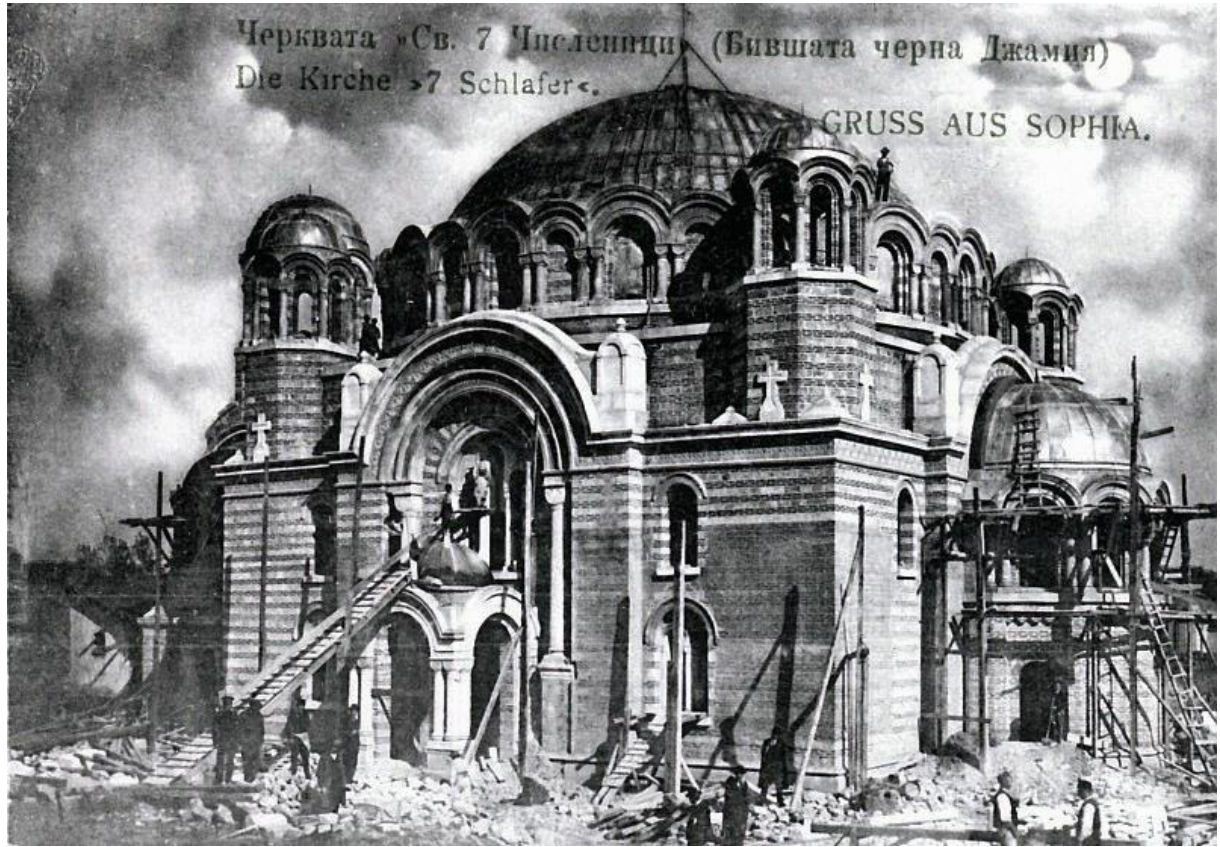
The state of Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque after its minaret was destroyed (1887)

5th line: *Şefaat-i resulullâh ile müstehâd ve makbul ola târih-i sal-i itmami Beytullâh el-câmi' el-kayyum el-bâki kelamiyle muvakkadır*

The mosque is a square-planned building and a 22 meter-high dome covers the place of worship. It was passed from square to round dome with squinches in the corners. The slender minaret, which Evliya Celebi pointed to its height, was dynamited and destroyed along with other minarets of Sofia by the commander-in-chief of the Russian army, Prince Alexander Dondukov. In old photos of Sofia, the Mehmet Pasha Mosque

is seen without minarets with its imposing original structure and dome.

Today, the exterior is covered with stone and brick walls, and a series of windows are opened on the dome drum under a wavy eaves line reminiscent of Byzantine architecture. The work of Mimar Sinan has been transformed into an unrecognizable form with the weight towers that give the building a foreign appearance, a heavily influenced bell tower, arches and windows on the side facades.

R.4.50

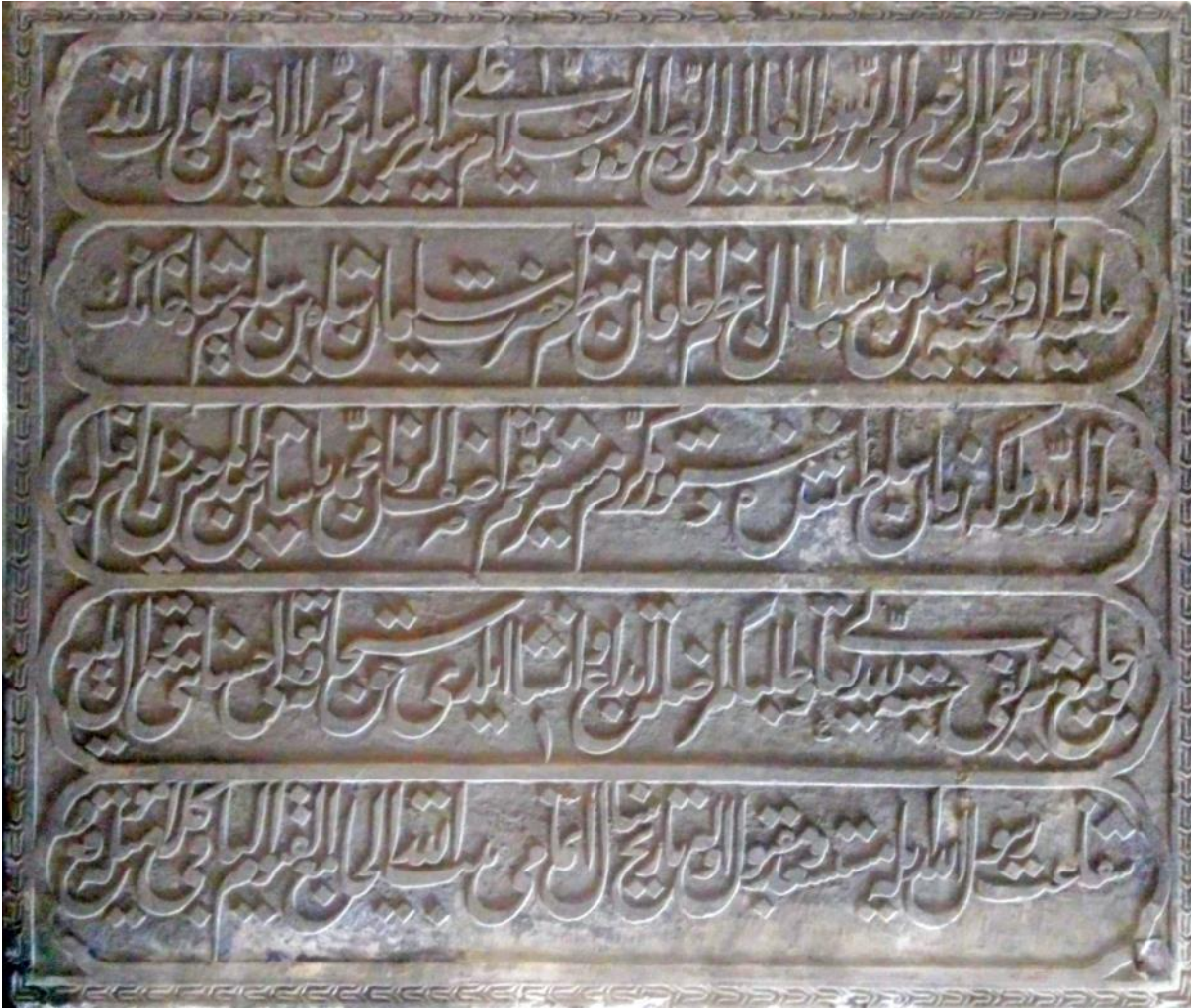
Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin kiliseye çevrilmesi sırasında (1901)

During the conversion of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia into a church (1901)

الباقى	القيوم	الجامع	بيتالله	
ا 1	ا 1	ا 1	ب 2	
ل 30	ل 30	ل 30	ى 10	
ب 2	ق 100	ج 3	ت 400	
ا 1	ي 10	ا 1	ا 1	
ق 100	و 6	م 40	ل 30	
ى 10	م 40	ع 70	ل 30	
			هـ 5	toplam
144	+ 187	+ 145	+ 478	= 954

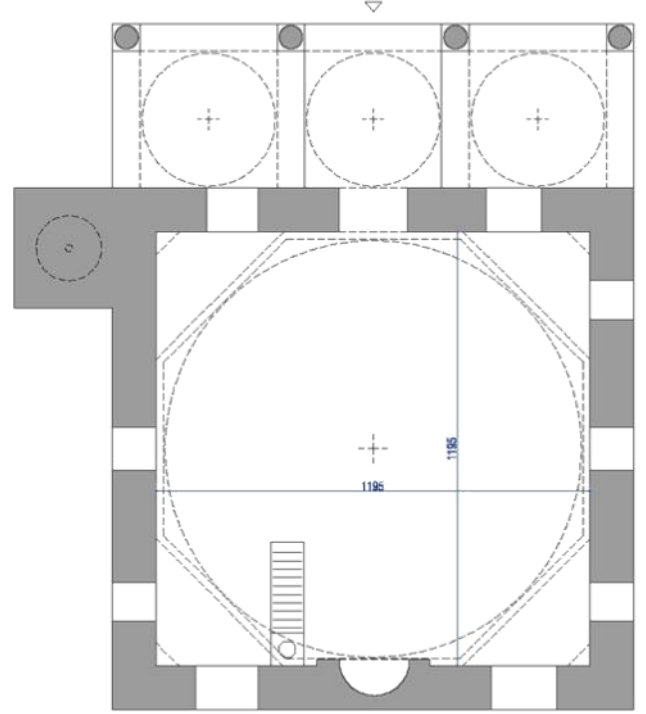
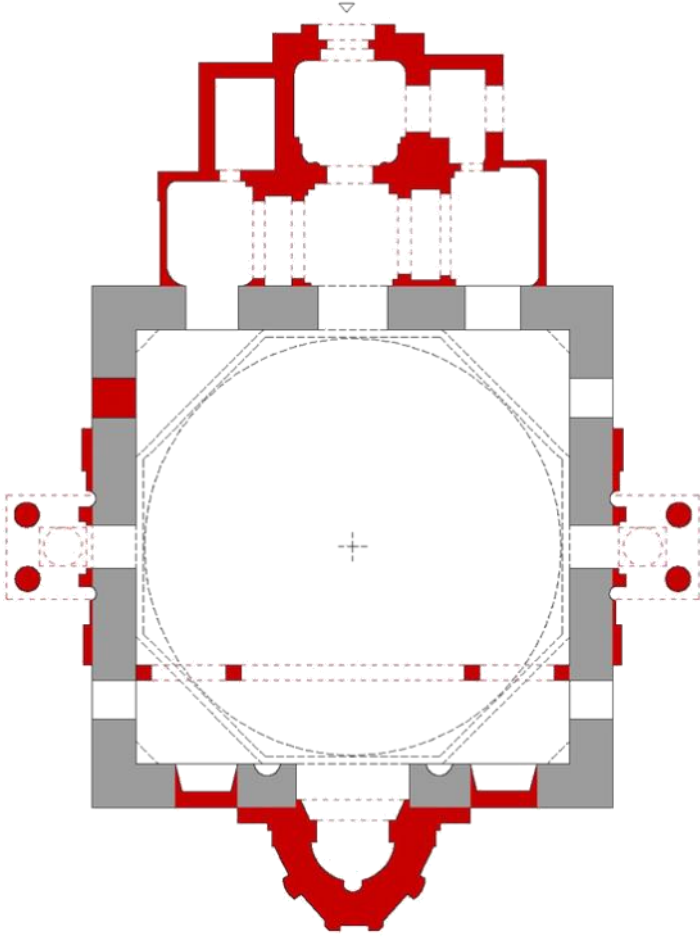
Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii kitâbesi-nin ebced ile târîh hesâbı

Gematria and history calculations of Sofia Sofu Mehmet Pasha epitaph

R.4.51

Mehmet Paşa Câmii'nin Sofya Arkeoloji Müzesi'nin deposunda saklanan kitâbesi (2019)
The epitaph of the Mehmet Pasha Mosque which is kept in the warehouse of the Sofia Archeology Museum (2019)

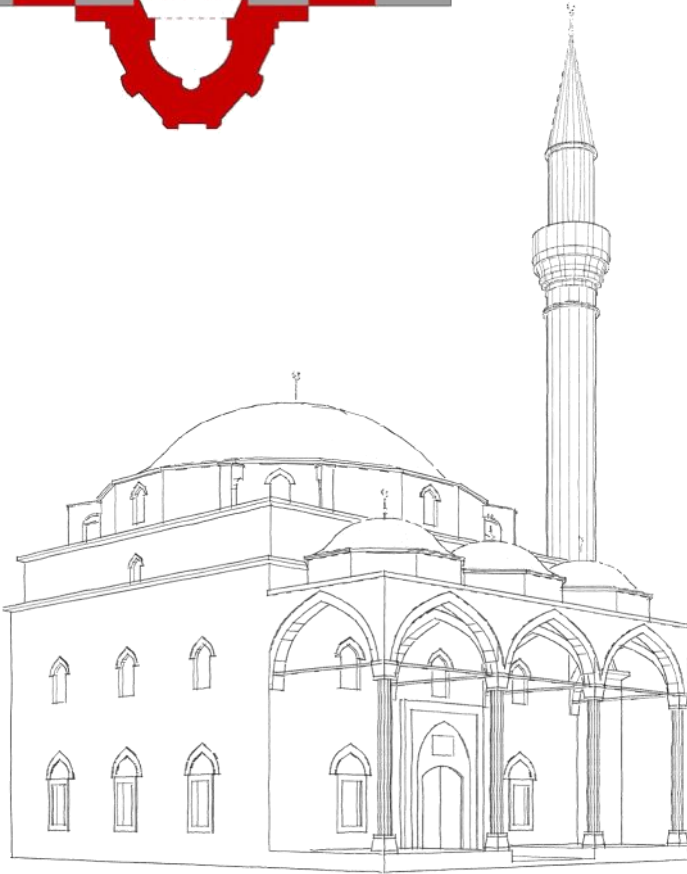

0 1 5 2010

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii Rölöve ve Restitüsyon Önerisi

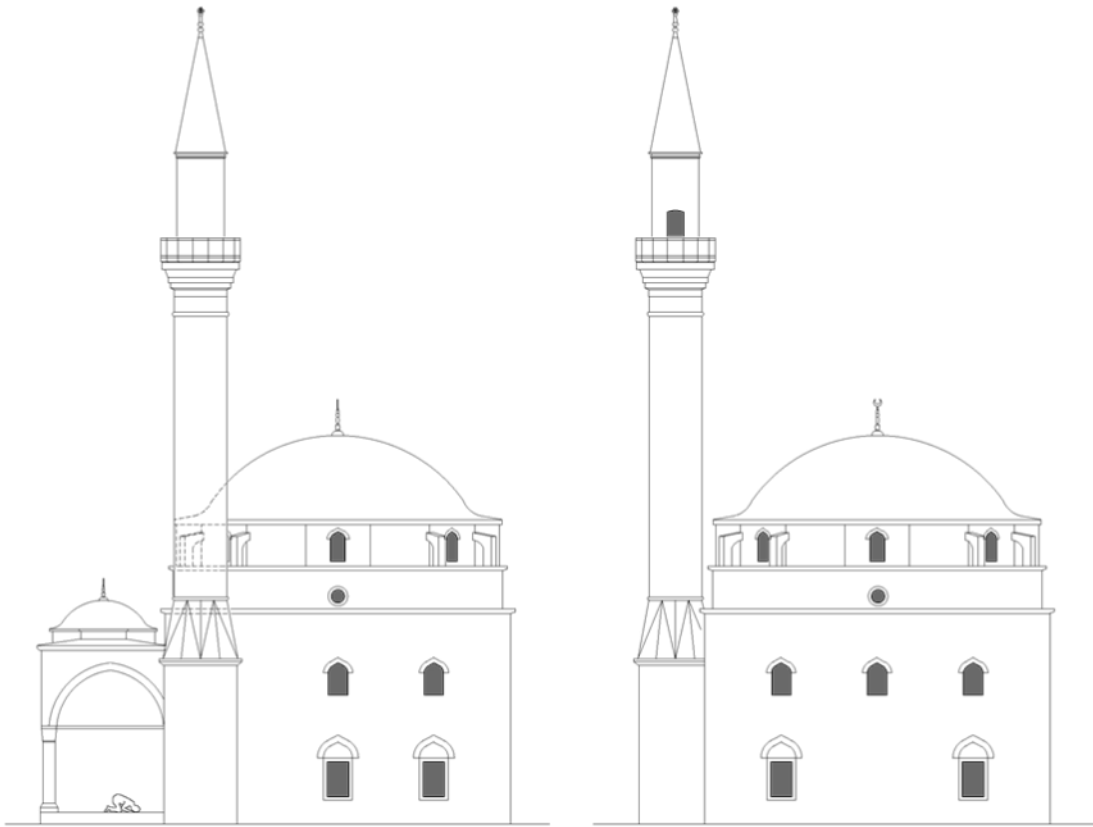
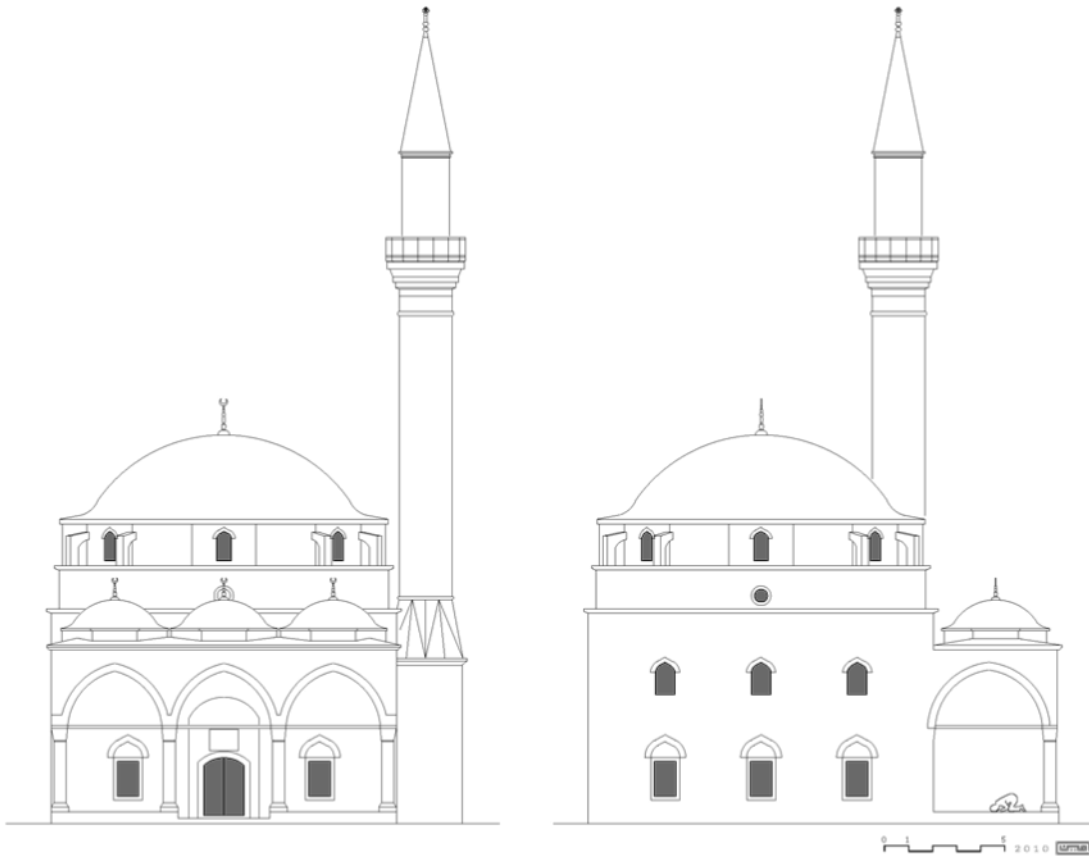
Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque Survey and Restitution Proposal

- özgün duvarlar / original walls
- ilâveler / additions

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii Restitüsyon Önerisi

Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque Restitution Proposal

Sofya Sofu Mehmet
Paşa Câmii
Restitüsyon Önerisi
*Sofia Sofu Mehmet
Pasha Mosque
restitution proposal*

R.4.52

Sofya Sofu Mehmet PaŖa Câmii genel g r n Ŗ  (2019)

General view of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.53

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii genel görünüşü (2019)
General view of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.54

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii genel g r n f  (2019)

General view of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.55

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii genel görünüşü (2019)
General view of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.56

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii doğu cephesi (2019)

East façade of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.57

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii'nin kible cephesine eklenen apsis (2019)
The apse added to the qibla façade of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.58

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii iç mekânı, kible duvarı (2019)

Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque interior, qibla wall (2019)

R.4.59

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii iç mekânı, kible duvarı (2019)
Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque interior, north wall (2019)

R.4.60

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii iç mekânı, kuzey duvarı (2019)
Sofia Sofu Mehmet Pasha Mosque interior, north wall (2019)

R.4.61

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii iç mekânında Mimar Sinan'ın
Bulgar asıllı yeniçeri olduğunun yazdığı kısım (2019)

The part written by Mimar Sinan as a Bulgarian janissary in the interior of Sofu Mehmet Pasha Mosque in Sofia (2019)

R.4.62

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii kubbe geçişi (1972)

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii kubbe geçişi (1972)

R.4.63

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii kubbe geçişi (2019)

Sofya Sofu Mehmet Paşa Câmii kubbe geçişi (2019)

Sofya, Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi

Sofia, Sheikh Bâlî Efendi Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Sofya, Salihye <i>Bulgaria, Sofia, Knyazhevo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sofya Kadısı Alikuşçuzâde Abdurrahman Efendi <i>Alikuşçuzade Abdurrahman Effendi, Qadi of Sofia</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.960 / M.1553
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1893
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	İlyas Peygamber Kilisesi - Şeyh Bâlî Efendi Türbesi <i>Prophet Elijah Church - Sheikh Bâlî Efendi Tomb</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 992/45
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/100-101, Cambazov 2001: 198-199, Engin 2014: 357, Evliyâ Çelebi 3/540, Gündüz 2010: 204, Kara 1992: 20-21, Keskiöglü 1969: 315-316, Koyuncu 2005: 260, Mikov 2008: 209, Trankova vd. 2011: 97-98, Venedikova 2017: 100-104, Yılmaz 2020b: 222

Sofya'nın Pernik yolu üzerindeki Sâlihiye'de (Knyazhevo) câmi, tekke, imâret ve türbeden oluşan Şeyh Bâlî Efendi Zâviyesi bulunmaktaydı. 16. yüzyılda inşâ edilen tekleden günümüze yalnızca türbe ulaşmıştır. Bu yapıların bânîsi, Sofya Kadısı Alikuşçuzâde Abdurrahman Efendi'dir. VGMA'da, *Kutbü'l Ârifin Şeyh Bâlî Efendi Zâviyesi Vakfı* VGM.defter 992/45'te kayıtlıdır.

Evliyâ Çelebi tekkeyi şöyle anlatmaktadır: “Allah sırlarını aziz etsin, Bayramiye tarikatındandır. Pâk toprak olan Sofya'dan doğup güneş gibi âlemi aydınlatarak 70.000 müride ışık vermiş Yörük kabilesinden ârif-i billah ulu sultandır. Adı geçen korusunun içinde göklere baş çekmiş nur dolu kârgir bir kubbe içinde yatmaktadır. Temiz ırktan (Ehl-i Beyt'ten) olduğundan mübarek başlarında yeşil sarığı vardır. Mübarek kabrinin sandukası yeşil renkli sof ile örtülü olup dört tarafı nice yüz adet hüsn-i hath Kelâmullah ile süslüdür. Başka türden avize ve işaretler yoktur. Zira aziz

evlâdı Mustafa Ağa hayatta olduğundan nazırı odur. Mübarek kabrine başka bidatler koymaya izin vermezler. Yüksek kubbesinin dört tarafında olan pencereler İrem Bağlarına bakmaktadır. Kutlu kapısının üzerinde târihi böyle yazılıdır:

*Mâte şeyhü'l-kül kutbu'l-ârifin
Tâliben bi'r-rûğbeti sebbûhahû
Revehallahu bi-rûhu sırrihî
Sabbere fi'l-cenneti habbûhahû
Elhemallahu lenâ târihahû
Kaddesallahu Te'âlâ rûhahû.
Sene 960/1553*

Rumeli'de yetişen büyük velilerden olan Bâlî Efendi, Kânûnî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine katılarak orduya manevî destek sağlamıştır. Evliyâ Çelebi; Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Sigetvar seferi esnasında Bâlî Efendi'yi ziyâret maksadıyla gelip korusunda konakladığına, bu esnâda askerlerin koruya büyük ölçüde zarar verdiğine, Bâlî Efendi'nin de bu duruma içerleyerek kuru-

R.4.64

Onarım öncesinde
Şeyh Bâlî Efendi Tür-
besi

*Before restoration
Sheikh Bâlî Efendi Tomb*

yu terk ettiğine, Sultan'ın, çok istemesine rağmen Bâlî Efendi ile görüşmesinin mümkün olmadığına dair bir rivâyet nakletmektedir. Evliyâ Çelebi'ye göre Kânûnî Sultan Süleyman, Ebusuud Efendi'yi Şeyh'in yanına göndermiş, o da Ebusuud Efendi'ye hem Sigetvar'ın fethini müjdelemiş, hem de Sultan'ın vefât edeceğine dair bazı deliller göstermiştir.

Şeyh Bâlî Efendi Zâviyesi'nin imâret, tekke ve câmisi 1879'da yıktırılmış; 1893'te câminin yerine bugünkü Aziz İliya Kilisesi inşâ edilmiştir. Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği kubbeli türbe de günümüze ulaşmamıştır. Mevcut türbe; taş duvarlı, çatılı, mimarî özelliği bulunmayan sade bir yapıdır. Evliyâ Çelebi'nin naklettiği kitâbe de günümüze ulaşmamıştır. Şeyh Bâlî Efendi Türbesi 1897 ve 1901'de onarılmış ve düzenlenen resmî törenle açılmıştır. 1943'te Sofya'da bulunan Abdülhamit Han'ın oğlu Abdülkadir Efendi tarafından onarılmış ve giriş kapısı yenilenmiştir. 1994'te yanan türbe tekrar onarılmış ve bugünkü hâlini almıştır. Şeyh Bâlî Efendi Türbesi, Müslümanlar tarafından olduğu kadar Hristiyanlar

tarafından da kutsal kabul edilip ziyâret edilen bir mekândır.

In Salihiye (Knyazhevo) on Sofia's Pernik road, there used to be Sheikh Bâlî Efendi Zaviye, which consisted of a mosque, dervish lodge, imaret and a tomb. Only the tomb has survived from the dervish lodge that was built in the 16th century. The Founder of these structures is Sofia's Kadi Alikuşçuzade Abdurrahman Efendi. *Kutbü'l-Ârifin Şeyh Bâlî Efendi Zaviyesi Vakfı in VGMA* is registered in VGM.defter 992/45.

Evliyâ Çelebi describes the dervish lodge as follows: "May Allah cherish his secrets, he is from the Bayramiye sect. Arif-i billah from the Yörük tribe is the great sultan, who was born from the pure land of Sofia and illuminated the world like the sun and gave light to 70,000 disciples. It lies in a masonry dome full of light, which has risen to the skies in the aforementioned grove. Since he is from the Ahl-i Bayt, he has a green turban on his blessed head. The sarcophagus of his blessed grave is covered with a green wool-

R.4.65

Sofya'da Şeyh Bâlî Efendi'nin mezar taşı parçası

Part of Sheikh Bâlî Efendi's gravestone in Sofia

len cloth and is decorated with hundreds of good-natured kalamullah on all four sides. There are no other types of chandeliers and signs. Because his holy son Mustafa Aga is alive, he is the minister. They do not allow anyone to put other bid'ahs in his blessed grave. The windows on the four sides of the high dome overlook the Vineyards of Eden. This is how the date is written on the holy door:

Mâte şeyhü'l-kül kutbu'l-ârifin
Tâliben bi'r-rûğbeti sebbûhahû
Revvehallahu bi-rûhu sırrihû
Sabbere fi'l-cenneti habbûhahû
Elhemallahu lenâ târihahû
Kaddesallahu Te'âlâ rûhahû.
Sene 960/1553

Bâlî Efendi, one of the great saints who grew up in Rumelia, tried to provide moral support to the army by participating in some expeditions of Suleiman the Magnificent. Evliya Celebi reports a rumour that Suleiman the Magnificent came to visit Bâlî Efendi during the Sigetvar expedition and stayed in his grove, while the soldiers greatly damaged the grove, Bâlî Efendi left the grove resenting this situation, and it was not possible for the Sultan to meet with Bâlî Efendi, despite

his great desire. According to Evliya Celebi, Suleiman the Magnificent sent Ebussuud Efendi to the Sheikh, and he gave Ebussuud Efendi the good news of the conquest of Sigetvar, and also showed some evidence that the Sultan would die.

The imaret, dervish lodge and mosque of Sheikh Bâlî Efendi Zaviye were demolished in 1879; today's St. Iliya Prophet Elijah Church was built in place of the mosque in 1893. The domed tomb reported by Evliya Celebi has also not survived to the present day. The current tomb is a simple building with stone walls, a roof, and no architectural features. The epitaph conveyed by Evliyâ Çelebi has not reached the present day either. Sheikh Bâlî Efendi tomb was repaired in 1897 and 1901 and opened with an official ceremony. It was repaired by Abdülkadir Efendi, son of Abdülhamit Han, in Sofia in 1943, and the entrance door was renewed. The tomb, burned down in 1994, was repaired again and took its present form. Sheikh Bâlî Efendi tomb is a place that is considered sacred and visited by Christians as well as Muslims.

R.4.66

Sofya Şeyh Bâli Efendi Türbesi ve câminin yerine inşa edilen kilise (2019)
Sofia Sheikh Bâli Efendi Tomb and the church built on the site of the mosque (2019)

R.4.67

Sofya Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi'ndeki câminin yerine inşa edilen kilise (2019)

The church built on the site of the mosque in the Sheikh Bâlî Efendi Lodge in Sofia (2019)

R.4.68

Sofya Şeyh Bâlî Efendi Tekkesi'ndeki câminin yerine inşa edilen kilise (2019)
The church built on the site of the mosque in the Sheikh Bâlî Efendi Lodge in Sofia (2019)

R.4.69

Sofya Şeyh Bâlî Efendi'nin sandukası (2019)

The sarcophagus of Sofia Sheikh Bâlî Efendi (2019)

R.4.70

Sofya Şeyh Bâli Efendi Türbesi'nin penceresindeki mezar taşı parçaları (2019)
Tombstone fragments in the window of Sheikh Bâli Efendi Tomb in Sofia (2019)

Teteven Saat Kulesi

Teteven Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Lofça, Teteven <i>Bulgaria, Lovech, Teteven</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	19. yüzyıl başları <i>Early 19th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1893
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Vseh Svetih Kilisesi Çan Kulesi ve Saat Kulesi <i>All Saints Church and Clock Tower</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Argatski 2004: 79, Yılmaz 2020b: 223

Saat kulesi, Teteven şehir merkezinde yer almaktadır. Kulenin inşâ târihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kule; kare planlı, prizma gövdeli ve kesme taştan inşâ edilmiş bir yapıdır. Dört yüzünde de yuvarlak saat kadranları bulunmaktadır. Kulenin köşk katı kare baldaken planlı olup kubbeyle örtülüdür. Kulenin yanına 1846 yılında büyük bir kilise inşâ edilmiş; kubbenin üzerine de bir haç yerleştirilmiştir. Günümüzde hem saat kulesi hem de kilisenin çan kulesi olarak kullanılmaktadır.

The clock tower is located in downtown Teteven. There is no information about the construction date of the tower. The tower is a square-planned structure with a prism body and cut stone. There are round clock dials on all four faces. The mansion floor of the tower has a square baldachin plan and is covered with a dome. A large church was built next to the tower in 1846; a cross was also placed on the dome. Today it is used both as a clock tower and as a bell tower of the church.

R.4.71

Teteven Saat Kulesi
Teteven Clock Tower

Tirnova, Feyzullah Ağa Medresesi

Veliko Tirново, Feyzullah Aga Madrasa

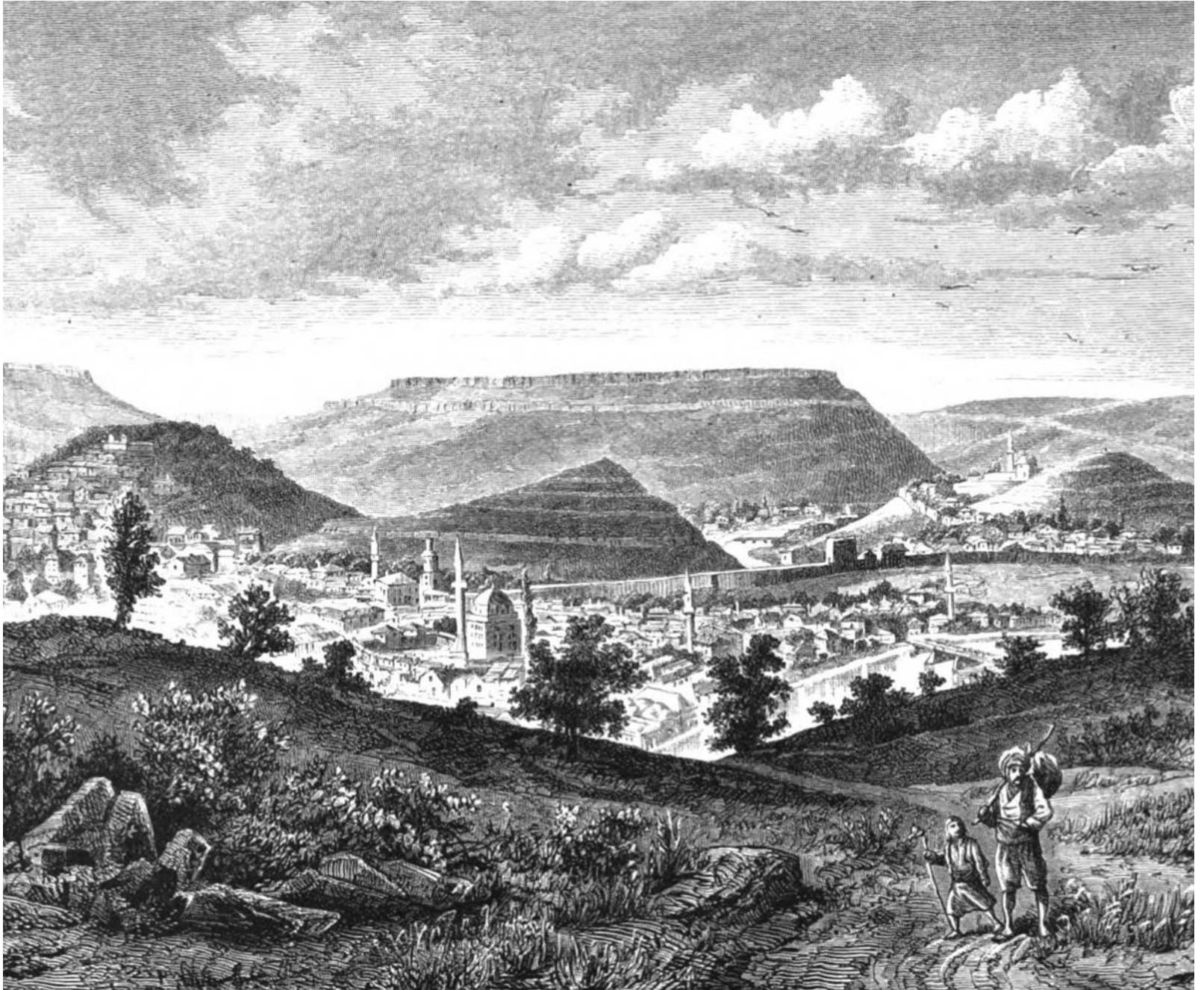
Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Tirnova <i>Bulgaria, Veliko Tirново</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Tirnova Voyvodası Hacı Feyzullah Ağa bin Hacı Hasan <i>Hadji Feyzullah Agha ibn Hadji Hasan, Voivode of Tirново</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1877/78' den sonra <i>After 1877/78</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Günümüze ulaşmamış <i>Has not survived</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA EV.MH. 435-24
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/117, Koyuncu 2006: 230, Yılmaz 2020b: 223

Tirnova'da Çeşme Başı köyünde Feyzullah Ağa'nın bânîsi olduğu câmî, medrese ve sebil bulunuyordu. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde *Tirnova'da Şehre Küstü'de Çeşme Başı nam karyede Feyzullah Ağa ibn el-Hacc Hasan Câmî-i Şerif ve Medresesi Vakfı* kayıtlıdır.

93 Harbi'nden sonra şehirde Rusların yaptığı büyük yıkımda İmâret, Boyalı, Kayaaltı, Orta, Komalak medreseleri yıkılmış; Feyzi (Feyzullah) Ağa Medresesi kiliseye, Kavak Baba Medresesi ise hana tahvil edilmişti.

In the village of Çeşme Başı in Veliko Tirново, there was a mosque, a madrasa and a public fountain, of which Feyzullah Ağa was the founder of. In the archives of the General Directorate of Foundations, *Tirnova'da Şehre Küstü'de Çeşme başı nam karyede Feyzullah Ağa ibn el-Hacc Hasan Cami-i Şerif ve Medresesi Vakfi* is registered.

After the 93 War, the Imaret, Boyalı, Kayaaltı, Orta and Komalak madrasas were demolished in the great destruction done by the Russians in the city; Feyzi (Feyzullah) Ağa Madrasa was converted into a church and Kavak Baba Madrasa was converted into an inn.

R.4.72

Tirnova

Veliko Tırnovo

Uzuncaova, Sinan Paşa Câmii

Uzundzhovo, Sinan Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Hasköy, Uzuncaova <i>Bulgaria, Haskovo, Uzundzhovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Yemen Fâtihi Gâzi Sinan Paşa <i>Ghazi Sinan Pasha, conqueror of Yemen</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.1004 / M.1596
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1906
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Uzuncaova Kilisesi <i>Uzundzhovo Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 570/47/22
Kaynakça <i>References</i>	Antonov 1999, Ayverdi 4/46, Bayram 1999: 163 Güray 2009 55-62, Yazıcı 2011: 439, Yılmaz 2020b: 223-224

Sinan Paşa Câmii, Sultan III. Murad ve III. Mehmet devri sadrâzamlarından Yemen Fâtihi olarak bilinen Gâzi Sinan Paşa tarafından, Hasköy şehir merkezine 10 km kadar uzaklıktaki Uzuncaova'da; medrese, hamam, imâret ve iki handan oluşan bir külliyeinin merkezi olarak yaptırılmıştır¹.

VGMA'da *Fâtihi-i Yemen, Vezir, Gâzi Sinan Paşa bin Ali Bey Vakfı* defter no: 570, sayfa no:47, sıra no:22'de kayıtlıdır². Sinan Paşa'nın vakfiyesinde, külliyeiyi oluşturan tüm yapılarla birlikte adı geçen câminin XVI. yüzyılın sonlarında, Mimar Sinan'ın öğrencilerinden biri tarafından inşa edildiğine dair görüşler bulunmaktadır. Sinan Paşa, Hasköy'den başka, İstanbul, Yenişehir, Malatya, Malkara, Şam, Kahire, Akka, Üsküp ve Selânik'te de pek çok hayır eseri inşa ettirmiştir.

Sinan Paşa Câmii'nin kitâbesi günümüzde mevcut olmayıp, taçkapı alınlığı üzerinde yer alan yazı kuşağının kitâbe şeklinde düzenlenmiş olması muhtemeldir.

Uzuncaova'yı Hasköy'e bağlayan yolun kenarın-

da bulunan Sinan Paşa Câmii, geniş bir arazinin merkezinde yer almaktadır. Yapının güneybatısında kervansaraydan kalan duvar kalıntıları ile bir kuyu, batısında yeni düzenlenmiş bir dinlenme alanı, kuzeybatısında çan kulesi ile tuvalet olarak kullanılan mekânlar, kuzeyinde ise bir çeşme bulunmaktadır.

1,5 metre duvar kalınlığına sahip olan câmi, tümüyle kesme taştan inşa edilmiştir. Kare planlı ve tek kubbeye örtülen harim ile kuzeydeki üç kubbeli son cemaat yerinden oluşan eser, bu özelliğiyle klasik dönem Osmanlı câmi mimarisinin tipik bir örneğidir. Günümüze ulaşmayan minârenin ise câminin kuzeydoğu köşesinde olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Uzuncaova panayırını tasvir eden bir gravürde câminin minâresi, saat kulesi ve kervansaray görülmektedir.

1906 yılında *Assumption Crkva* adıyla kiliseye çevrilen Sinan Paşa Câmii, son olarak da 2007 yılında onarılarak günümüzdeki hâlini almıştır.

Harmanlı ve Uzuncaova'daki Osmanlı eserlerini birlikte incelediğimiz Seyit Zafer amcamızı rahmetle anıyorum.

I remember with mercy our uncle Seyit Zafer, with whom we examined the Ottoman monuments in Kharmanli and Uzundzhovo.

1. Edirne'de kurulan vakfın tanzim târihi H. 10.05.1004 / M.

11.01.1596, tescil târihi ise H. 23.12.1286 / M.

26.03.1870'tir. Arapça vakfiyenin Türkçesi defter no: 1766, sayfa no: 245, sıra no: 55'te mevcuttur.

R.4.73

Uzuncaova panayırını tasvir eden bir gravürde görülen saat kulesi, Sinan Paşa Câmii, şadırvan ve kervansaray

An engraving depicting the Uzundzhovo fair clock tower, Sinan Pasha Mosque, shadirvan and caravanserai

Câminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından değiştirilen üst örtüsü, karelere bölünmüş plakalardan oluşan kurşun levhalarla kaplanmıştır. Kubbenin ortasında yer alan üç dilimli lale formu alem sökülerek müzeye kaldırılmış ve yerine bir haç yerleştirilmiştir.

Câminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından, doğu cephenin kuzeybatı kenarındaki alt sıra penceresi genişletilerek buraya sivri kemerli bir giriş açılarak çift kanatlı ahşap bir kapı yerleştirilmiştir. Kiliseye dönüştürülmeden önceki orijinal hâl ve düzenlemesini bilemediğimiz yapının kible cephesine, mihrap kaldırılmak suretiyle dikdörtgen planlı bema bölümü ve ortasına da dışarıya çıkıntılı, yarım daire planlı bir apsis yerleştirilmiştir. Yapı ile aynı malzemedan inşa edildiği görülen bu ilâve kısmın yapımında, minârenin yıkım sonrasında elde edilen taş malzemenin kullanıldığı bilinmektedir.

Câminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından, üst örtüde de bazı değişiklikler yapılmış, kubbenin dört tarafına beşik tonozlar ilâve edilerek yapıya haçvari bir üst örtü sistemi kazandırılmıştır.

Câminin kuzey cephesinde özgün süsleme öge-

lerinden, mührü Süleyman, lale ve çiçek motifleri ile yazı kuşağı günümüze gelebilmiştir. Neredeyse tamamen silinmiş olan yazı kuşağı, yatay bir bordür ile iki bölüme ayrılmış olup, alt kısmın da kendi içinde üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Buradaki Bulgaristan'da nadir görülen Farsça kitâbe metni şöyledir:

*mübarek bad in farhünde penad
hamiše mecmei sahebdelelan bad
cehan ey berader nemanad nahts
delander cehan aferin ...*

Yuvarlak kemerli açıklıktan harime girildiğinde, girişin tam karşısına boydan boya yerleştirilen ve çeşitli ikonaların konulduğu ahşap ikonostasis, güneyde Hz. İsa'nın sembolik tahtı, batı ve kuzey cephelerde ise kilise sıraları ile çeşitli âyin ve kilise eşyası karşımıza çıkmaktadır.

Câminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından, pencerelere içten vitray süslemeler eklenmiş; bu sûretle yapının için ışık alamayan loş bir mekân hâlini almıştır.

Tamamen bir Hristiyan mâbedinin iç mekân düzenlemesine tâbi tutulan yapı, orijinal iç mekân görünümünü yitirmiştir. Yapının kubbesinde

R.4.74

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin batı cephesi (2019)

West façade of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

1. The establishment date of the foundation established in Edirne is H. 10.05.1004 / M. 11.01.1596, and the registration date is H. 23.12.1286 / M. 26.03.1870. The Turkish version of the Arabic foundation certificate is available in book no: 1766, page no: 245, serial no: 55.

madalyon içerisinde Hz. İsa tasviri, onun da etrafında melekler resmedilmiştir. Son cemaat yerinin duvar yüzeylerinde, motif veya yazılara ait, silinmiş boya izlerinden başka, taç kapı çerçevesi ile alt sıra penceresi arasında, kırmızı ile boyandıkları anlaşılan birbirine bakan iki çifte vavın musanna izleri hâlâ fark edilebilmektedir.

Sinan Paşa Câmii'nin, mihrap, minber ve minâresi günümüze ulaşmamıştır. Kiliseye çevrilmiş olduğu hâlde, kare planlı tek kubbeli harimi ve üç kubbeli son cemaat yerinden oluşan eser, bu özelliğiyle klasik dönem Osmanlı câmi mimarîsinin tipik bir örneği olarak Hasköy ve civardaki en ihtişamlı Türk mimarî eseri olarak ayaktadır.

Sinan Pasha Mosque was built by Gazi Sinan Pasha, known as the Conqueror of Yemen, one

of the Grand Viziers of the reign of Sultan Murad the III. and Mehmet the III., as the centre of a complex consisting of a madrasa, bath, imaret and two inns in Uzundzhovo, about 10 km from the city centre of Haskovo¹.

Registered in VGMA as Fatih-i Yemen, Vezir, Gâzi Sinan Paşa bin Ali Bey Vakfı at book no: 570, page no: 47, line no: 222. There are opinions that the mentioned mosque, together with all the structures that make up the complex in Sinan Pasha's foundation charter, is built by one of the students of Mimar Sinan at the end of the XVI century. In addition to Haskovo, Sinan Pasha has built many charity works in Istanbul, Yenışehir, Malatya, Malkara, Damascus, Cairo, Akka, Skopje and Thessaloniki.

The epitaph of the Sinan Pasha Mosque does not exist today, and it is likely that the writing belt

on the pediment of the crown door was arranged in the form of an epitaph.

Sinan Pasha Mosque, located on the side of the road connecting Uzundzhovo to Haskovo, is located in the centre of a large area. There is a well with the remains of the walls left from the caravanserai to the southwest of the building, a newly arranged recreation area to the west, a bell tower to the north-west and places used as toilets, and a fountain to the north.

The mosque, which has a wall thickness of 1.5 meters, is built entirely of cut stone. The structure, consisting of the harim, which is covered with a square plan and a single dome, and the narthex with three domes in the north, is a typical example of Ottoman mosque architecture of the classical period with this feature. It is understood from the existing traces that the minaret,

which has not survived to the present day, is in the northeast corner of the mosque. The minaret of the mosque, the clock tower and the caravanserai are seen in an engraving depicting the Uzundzhovo fair.

Sinan Pasha Mosque, which was converted into a church in 1906 under the name of Assumption Crkva, was finally restored in 2007 and took its present form. The upper cover of the mosque, which was changed after it was converted into a church, is covered with lead plates made of squared plates. The tulip-shaped sphere with three slices in the middle of the dome was removed and taken to the museum, and a cross was placed in its place.

After the mosque was converted into a church, the lower row window on the northwest side of the east façade was expanded and a pointed

R.4.75

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin genel görünüşü (2019)
General view of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.76

Uzuncaova Sinan Pa-
şa Câmii'nin son ce-
maat yeri (2019)

*Narthex of Uzundzhovo
Sinan Pasha Mosque
(2019)*

arched entrance was opened and a double-wing wooden door was placed. On the Qibla façade of the building, whose original state and arrangement we do not know before it was converted into a church, the mihrab was removed and a rectangular plan bema section and a semicircular apse protruding outwards were placed in the middle. It is known that the stone material obtained after the demolition of the minaret was used in the construction of this additional part, which appears to have been built from the same material as the building.

After the mosque was converted into a church, some changes were made to the upper cover, cradle vaults were added to the four sides of the dome and a cross-like cover system was added to the structure.

On the northern façade of the mosque, one of the

original ornamental elements, Mühr-i Süleyman, tulip and flower motifs and the epitaph have survived to the present day. The almost completely erased writing belt is divided into two parts by a horizontal border, and it is seen that the lower part is divided into three parts within itself. Here is the only Persian epitaph of Bulgaria:

*mübarek bad in farhüde penad
hamışe mecmei sahebdehan bad
cehan ey berader nemanad nahs
delander cehan aferin ...*

When entering the harim through the round-arched opening, the wooden iconostasis (paravent-wall) placed across the entrance and various icons are placed, the symbolic throne of Jesus on the south, and church pews on the west and various ritual and church items are seen on the north facades.

After the mosque was converted into a church, interior stained glass decorations were added to the windows; in this way, it has become a dim space that cannot receive light for the building.

The building, which was completely subjected to the interior arrangement of a Christian temple, lost its original interior appearance. On the dome of the building, a depiction of Jesus is seen in a medallion and angels around it. On the wall surfaces of the congregation place, besides the erased paint traces belonging to motifs or writings, two ۞ (double vav) musanna traces, which seem to be painted red, can still be noticed between the crown door frame and the lower row window.

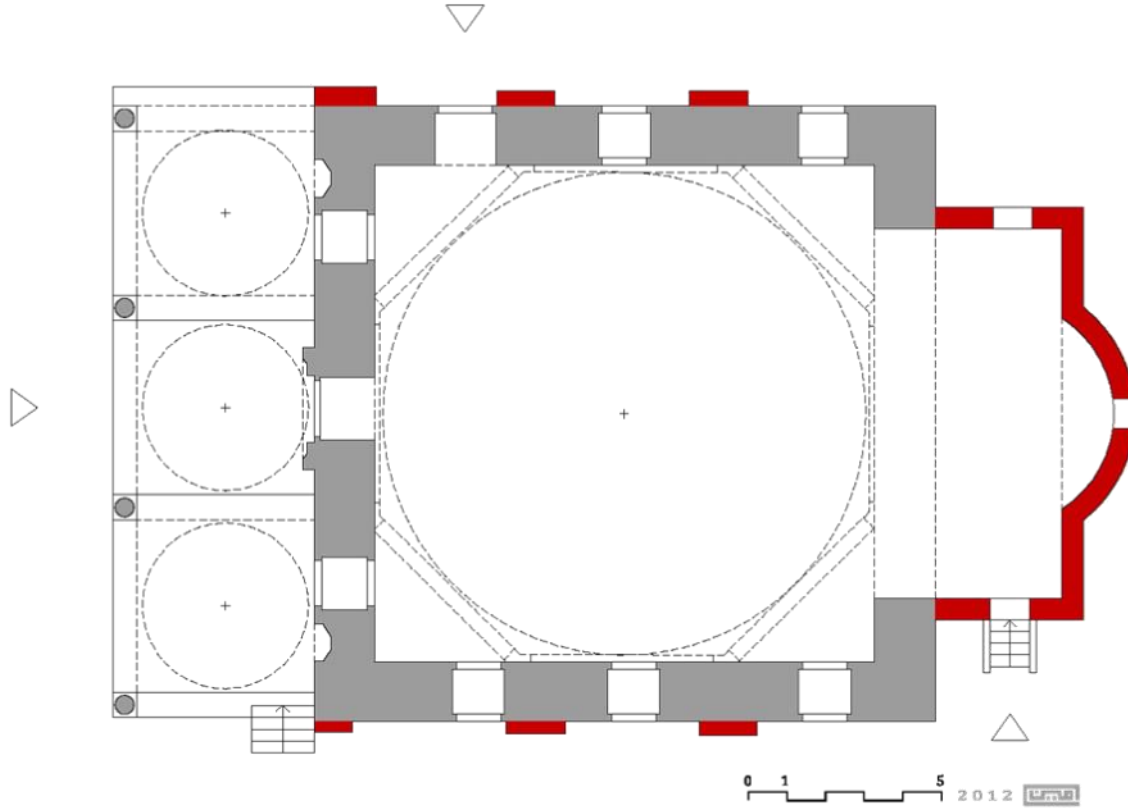
The mihrab, minbar and minaret of the Sinan Pasha Mosque have not survived. Although it was converted into a church, the work consisting

of a square-planned single-domed harim and a three-domed congregation place is still standing as the most magnificent Turkish architectural work in Haskovo and the surrounding area, as a typical example of the classical period Ottoman mosque architecture.

R.4.77

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin son cemaat yeri (2019)

Narthex of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

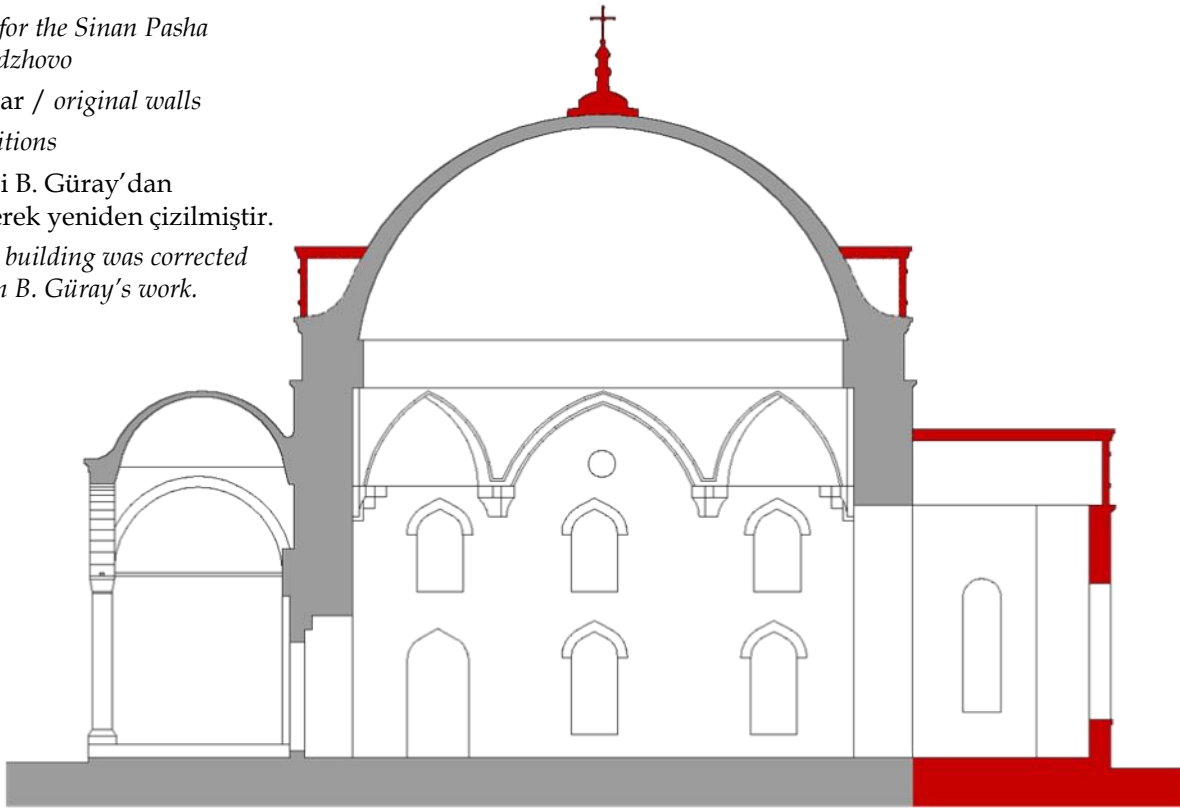
Uzuncaova'da Sinan Paşa Câmii rölöve analizi

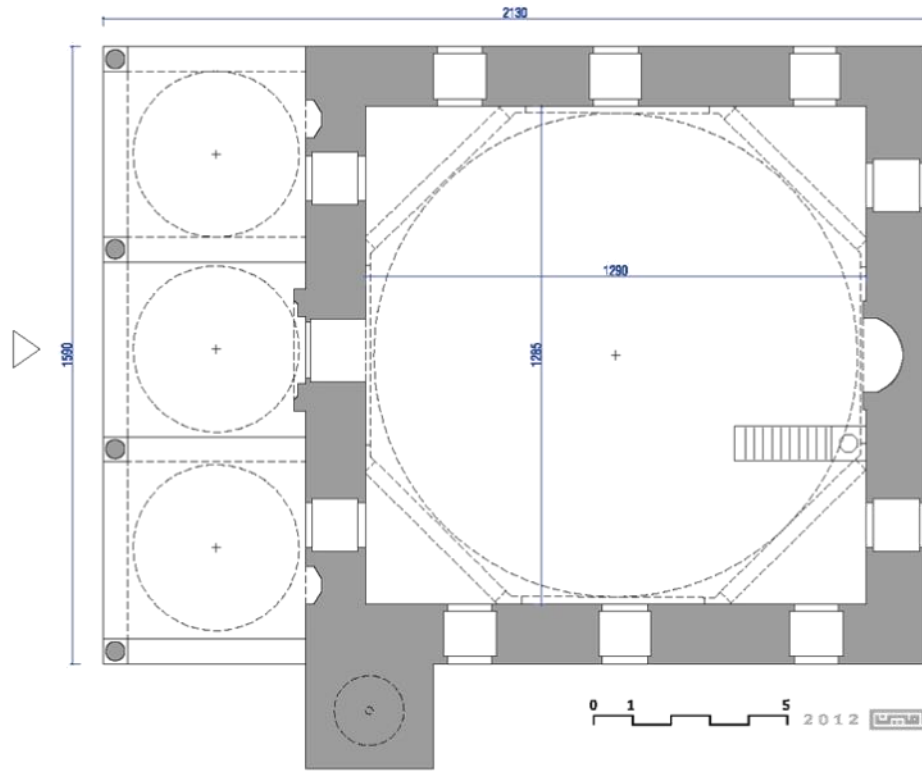
Survey analysis for the Sinan Pasha Mosque in Uzundzhovo

- özgün duvarlar / original walls
- ilâveler / additions

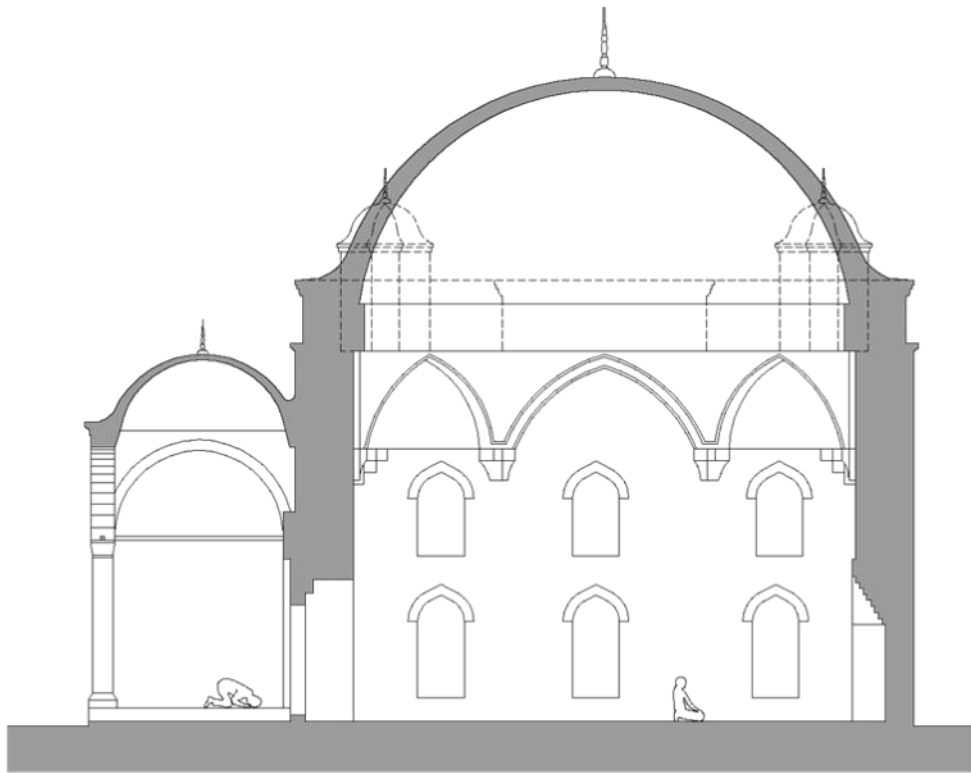
Yapının rölövesi B. Güray'dan düzeltilip işlenerek yeniden çizilmiştir.

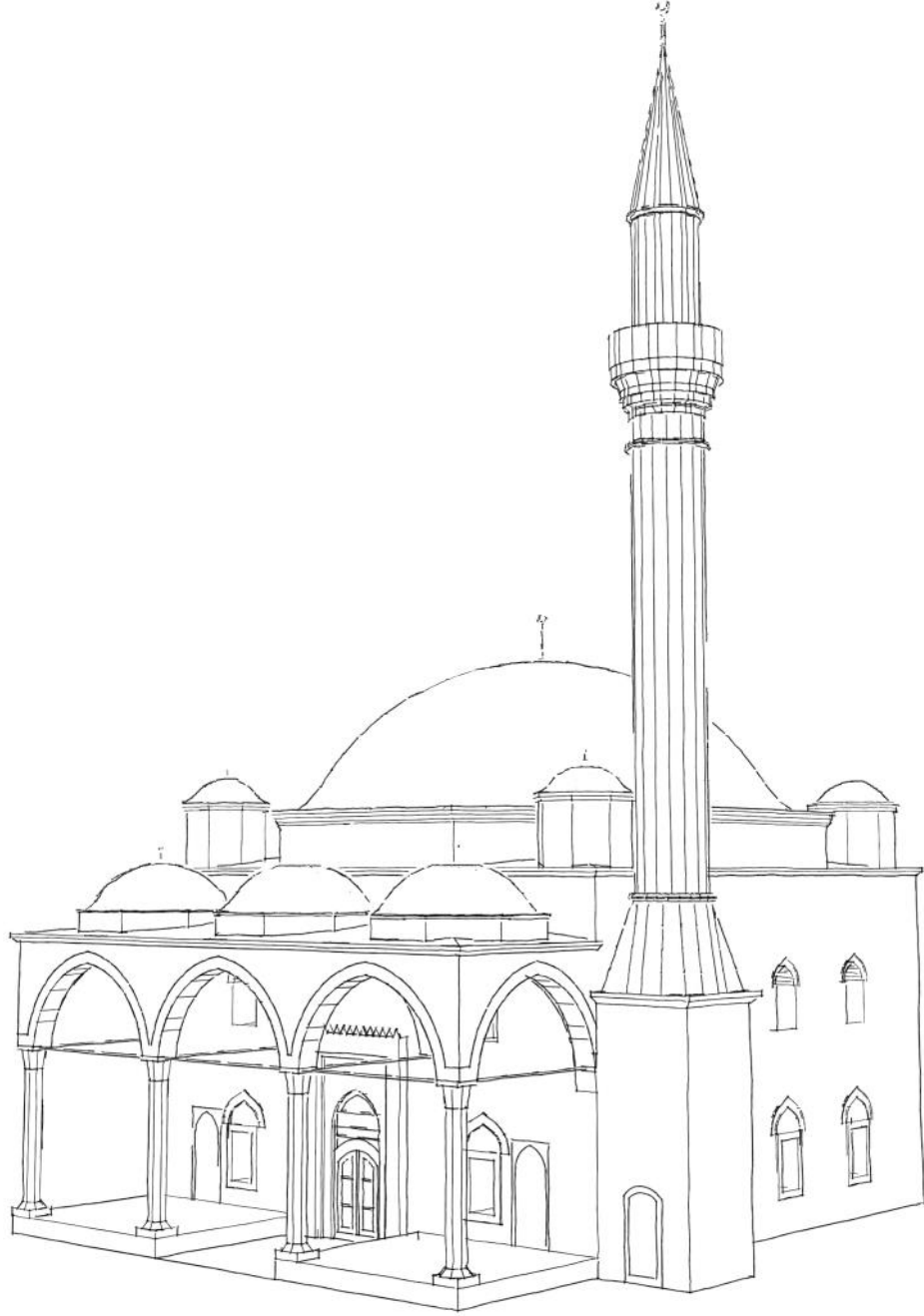
The survey of the building was corrected and redrawn from B. Güray's work.

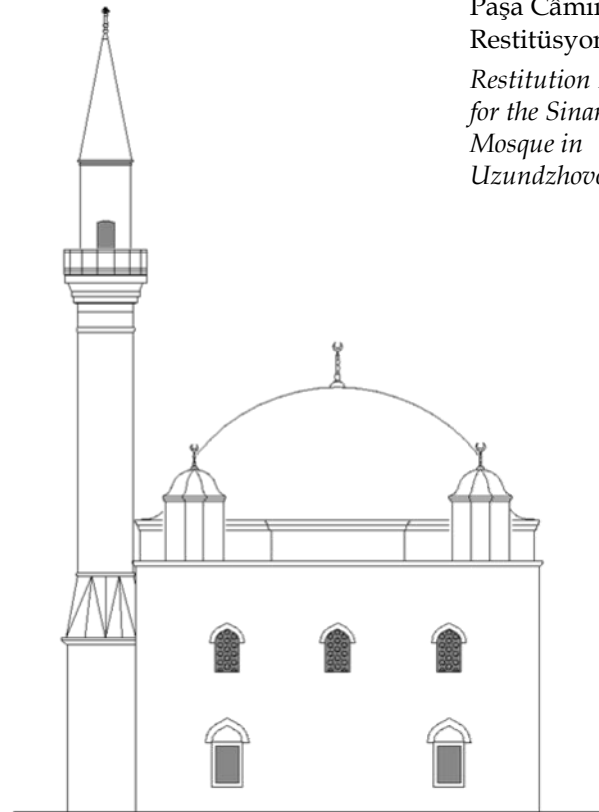
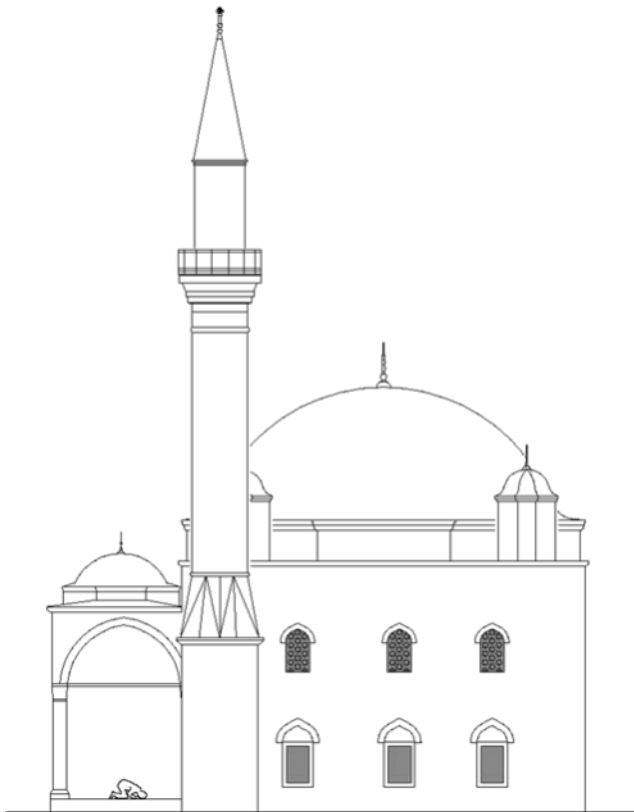
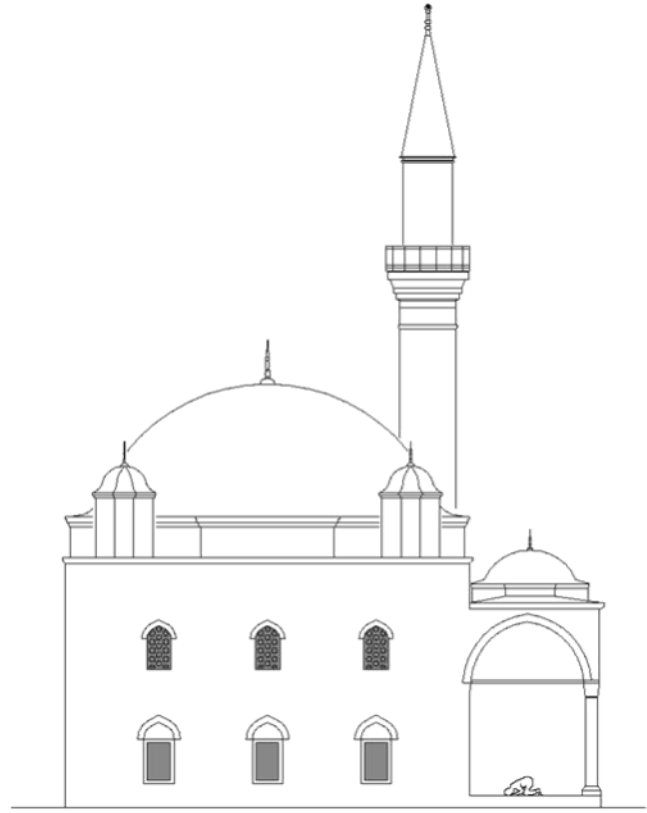
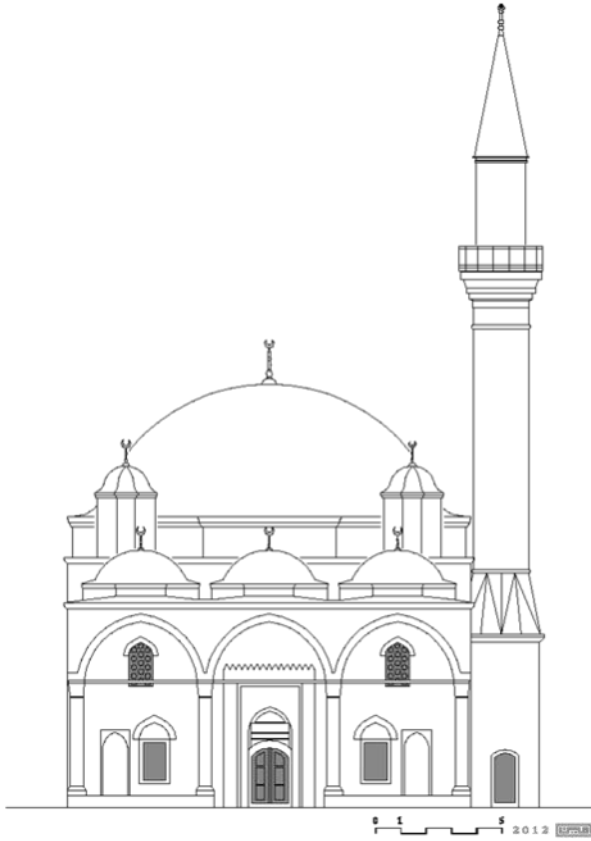

Uzuncaova'da Sinan
Paşa Câmii
Restitüsyon Önerisi
*Restitution Proposal
for the Sinan Pasha
Mosque in
Uzundzhovo*

Uzuncaova'da Sinan Paşa Câmii Restitüsyon Önerisi
Restitution Proposal for the Sinan Pasha Mosque in Uzundzhovo

Uzuncaova'da Sinan
Paşa Câmii
Restitüsyon Önerisi
*Restitution Proposal
for the Sinan Pasha
Mosque in
Uzundzhovo*

R.4.78

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin doğu cephesi (2019)

East façade of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.79

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'ne eklenen apsis (2019)
Apse added to Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.80

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin harimi (2019)

The harim of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.81

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin kuzey duvarı (2019)
North wall of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.82

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin batı duvarı (2019)

West wall of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.83

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin kubbesi (2019)
Dome of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.84

Uzuncaova Sinan Paşa Câmii'nin kitâbeliği (2019)

The epitaph of Uzundzhovo Sinan Pasha Mosque (2019)

R.4.85

Uzuncaova Sinan Paşa Külliyesi'nin Kervansaray Kapısı (2019)
Caravanserai Gate of Uzuncaova Sinan Pasha Complex (2019)

Uzuncaova, Saat Kulesi

Uzundzhovo, Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Hasköy, Uzuncaova <i>Bulgaria, Haskovo, Uzundzhovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Çirmen Mutasarrıfı Hacı Ebûbekir Paşa <i>Hadji Ebubekir Pasha, Mutasarrif of Cirmen</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.1228 / M.1813
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1906
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Uzuncaova Kilisesi Çan Kulesi <i>Uzundzhovo Church Bell Tower</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 630/1060/674, VGMA 630/1134/695, VGMA 630/1135/696
Kaynakça <i>References</i>	Güray 2009: 103-105, Yılmaz 2020b: 224

Uzuncaova Saat Kulesi, Sinan Paşa Câmii'nin doğusunda yer almaktadır. 16. yüzyılda kurulan Sinan Paşa Külliyesi'nin bir parçası olarak 1813'te inşâ edilmiştir. Sinan Paşa Câmii'nin 1906'da kiliseye çevrilmesi sırasında saat kulesi de çan kulesine dönüştürülmüştür. Uzuncaova panayırına ait eski gravürlerde kulenin aslı hâli görülmektedir.

İnşâ malzemesi olarak taş ve tuğlanın kullanıldığı Saat Kulesi, yukarıya gidildikçe kademeli bir şekilde boyutları küçülen üç bölümden; kare planlı bir kâide, prizma gövde ve bunun üzerine yerleştirilmiş köşk kısmından oluşmaktadır. Düzgün kesme taşla yapılmış kare planlı kâide üzerinde yükselen prizma gövde tuğladan olup, şimdiki hâlinde üç yüzünde yuvarlak kemer formunda birer büyük pencere, kuzey cephesinde ise tek bir yuvarlak açıklık bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan saat kadranı, bu açıklığa yerleştirilmiş olmalıdır. Yapının gövdesi

dışarıya taşkın düz bir saçakla nihayetlenmektedir. Tuğladan sekizgen bir kasnağa oturan köşk, sütunceler üzerinde yükselen sekiz yuvarlak kemerle dışarıya açılmaktadır. Günümüzde iki adet çanın yer aldığı köşk, kurşun kaplı küçük bir kubbeye örtülüdür. Saat Kulesi kâidesinin batı cephesine bitişik, üzeri düz çatıyla örtülü kare planlı bir yapı bulunmaktadır. Günümüzde bir kısmı depo, bir kısmı ise tuvalet olarak kullanılan bu yapının, Ebubekir Paşa tarafından muvakkithâneli olarak inşâ ettirildiği anlaşılan Uzuncaova Saat Kulesi'nin muvakkithânesidir.

VGMA'da Çirmen Mutasarrıfı el-Hac Ebûbekir Paşa'ya ait Hasköy'de kurulan 1813-14-15 târihli vakfiyeler bulunmaktadır¹. Vakfiyesindeki bilgilere göre muvakkithâneli olan Saat Kulesi'nin o târihlerdeki saatçisi, Tüfekçi Hamza bin Ali, muvakkiti ise Muallim-i Sıbyan Ahmed Efendi'dir. Uzuncaova Panayırına iştirâk eden esnaf ve ziyâretçilerin zamanı öğrenmelerini kolaylaştıra-

Harmanlı ve Uzuncaova'daki Osmanlı eserlerini birlikte incelediğimiz Seyit Zafer amcamızı rahmetle anıyorum.

I remember with mercy our uncle Seyit Zafer, with whom we examined the Ottoman monuments in Kharmanli and Uzundzhovo.

çak bir şekilde, dört yüzünde birer yuvarlak saat kadranlı olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kule'nin günde bir kez kurulması gereken bir mekanizmayla çalıştığı da vakfiyesinden anlaşılmaktadır.

Uzundzhovo Clock Tower is located to the east of Sinan Pasha Mosque¹. It was built in 1813 as a part of the Sinan Pasha Complex, which was established in the 16th century. During the conversion of the Sinan Pasha Mosque into a church in 1906, the clock tower was also converted into a bell tower. The original state of the tower can be seen in the old engravings of the Uzundzhovo fair.

The Clock Tower, in which stone and brick are used as construction materials, consists of three sections that gradually decrease in size as you go up; it consists of a square-planned base, a prism body and a pavilion placed on it. The prism body rising on a square-planned plinth made of smooth cut stone is made of brick, and in its current state, there is one large window in the form of a round arch on three faces, and a single round opening on the north façade. The watch dial, which does not exist today, must have been placed in this opening. The body of the building ends with a straight eave that protrudes outward. The pavilion, sitting on an octagonal drum made of brick, opens out with eight round arches rising on colonnades. Today, the pavilion, which contains two bells, is covered with a small dome covered with lead. There is a square-planned structure covered with a flat roof adjacent to the western facade of the Clock Tower zacco. Today, this structure, some of which is used as a warehouse and some of which is used as a toilet, is the muvakkithane of Uzundzhovo Clock Tower, which is understood to have been built by Ebubekir Pasha as a muvakkithane.

In VGMA, there are foundation charters dated 1813-14-15 established in Haskovo belonging to Governor of Çirmen el-Hac Ebubekir Pasha¹. According to the information in its charter, the worker of the Clock Tower, which had a muvakkithane, was Tüfekçi Hamza bin Ali and its attendant was Muallim-i Sıbyan Ahmed Efendi. It is understood that it is arranged with a round clock dial on each of its four faces, making it easier for the tradesmen and visitors participating in the Uzundzhovo fair to learn the time. It is understood from the charter that the tower works with a mechanism that must be installed once a day.

1.VGMA'da Çirmen Mutasarrıfı el-Hac Ebubekir Paşa'ya ait Hasköy'de kurulan üç vakfiye bulunmaktadır. İlk vakfiye, defter no: 630, sayfa no: 1060, sıra no: 674'te kayıtlıdır. Vakfiyenin tanzim târihi H. 27.08.1228 / M. 25.08.1813, tescil târihi H. 07.10.1228 / M. 03.10.1813'tür. İkinci vakfiye, defter no: 630, sayfa no: 1134, sıra no: 695'te kayıtlıdır. Vakfiyenin tanzim târihi H. 05.05.1229 / M. 25.04.1814, tescil târihi H. 28.01.1230 / M. 20.01.1815'dir. Üçüncü vakfiye, defter no: 630, sayfa no: 1135, sıra no: 696'da kayıtlıdır. Vakfiyenin tanzim târihi H. 29.11.1229 / M. 12.11.1814; tescil târihi H. 28.01.1230 / M. 10.01.1815'tir.

In VGMA, there are three foundations established in Haskovo belonging to Çirmen Governor el-Hac Ebubekir Pasha. The first charter is registered in book no: 630, page no: 1060, serial no: 674. The date of issue of the charter is H. 27.08.1228 / M. 25.08.1813, the date of registration is H. 07.10.1228 / M. 03.10.1813. The second charter is registered in book no: 630, page no: 1134, serial no: 695. The date of issue of the charter is H. 05.05.1229 / M. 25.04.1814, the date of registration is H. 28.01.1230 / M. 20.01.1815. It is registered in the third foundation, book no: 630, page no: 1135, serial no: 696. The date of issue of the charter is H. 29.11.1229 / M. 12.11.1814; registration date is H. 28.01.1230 / M. 10.01.1815.

R.4.86

Uzuncaova panayırını tasvir eden bir gravürde görülen saat kulesi, Sinan Paşa Câmii, şadırvan ve kervansaray

An engraving depicting the Uzundzhovo fair clock tower, Sinan Pasha Mosque, shadırvan and caravanserai

R.4.87

Çan kulesine dönüştürülen Uzuncaova Saat Kulesi'nin genel görünüşü (2019)

General view of Uzundzhovo Clock Tower converted into a bell tower (2019)

R.4.88

Çan kulesine dönüştürülen Uzuncaova Saat Kulesi'nin genel görünüşü (2019)

General view of Uzuncdzhovo Clock Tower converted into a bell tower (2019)

Varna, Kırık Câmî

Varna, Kırık (Broken) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Varna <i>Bulgaria, Varna</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unkown</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	Ekim 1828-Eylül 1829 Aziz Nikola Rus Kilisesi <i>October 1828-September 1829 St. Nicholas Russian Church</i>
Yıktırılışı <i>Demolish Date</i>	1900'ler <i>1900's</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 4/122, Shkorpil 1909: 61-62

Varna'nın merkezinde yer alan *Kırık Câmî*, 1828-1829'da, şehirdeki Rus işgali esnasında *Aziz Nikola* ismiyle kiliseye dönüştürülmüş, Edirne Antlaşması'nın ardından Rusların Varna'yı terk etmesiyle birlikte tekrar câmîye çevrilmiştir. Türk-Rus Savaşı'nın ardından yıkılan askerî istihkâmlar ve surlar, Sultan II. Mahmud'un fermanı ile tekrar yapılmıştır. Bu onarımlar sırasında *Kırık Câmî* de onarılarak tekrar eski işlevine döndürülmüştür.

Varna Arkeoloji Müzesi'nden H. V. Shkorpil, 1877-78 sonrası şehrin planını çizmiş ve belli başlı mimarî yapıları haritasında göstermiştir. Bu haritada 10 numara ile işaretleyerek *Kırık Câmî*'yi de gösteren yazar, eserlerle ilgili kısa bilgiler de vermiştir. Shkorpil, Rusların kiliseye

dönüştürdüklerinde minâre alemindeki hilâlin üstüne haç eklediklerini, sonradan [muhtemelen tekrar câmîye dönüştürülünce] haçın kırıldığını, bundan dolayı halkın câmîyi *Kırık Câmî* olarak isimlendirdiğini yazmıştır.

Ruslar; Kili, Bender, İsmâil, İbrâil ve Ahıska Kalelerinde olduğu gibi işgal ettikleri Türk şehirlerindeki en büyük ve en eski câmîyi kiliseye dönüştürmüşlerdir. Bu sebeple Varna'daki *Kırık Câmî*'nin, *Atik Câmî* veya *Eski Câmî* isimleriyle bilinen Mehmed Çavuş Câmîi olması muhtemeldir. Şeyhülislâm A. Hikmet Bey'in, bu câmînin Rus işgalinden sonra kale ile beraber Said Paşa tarafından onarıldığını yazması da bunu desteklemektedir. *Kırık Câmî*'yi kilise olduktan sonra tekrar câmî hâline getiren de Said Paşa olmalıdır.

Kırık Câmî, 1829'dan sonra tekrar aslı işlevinde kullanılmış ve muhtemelen Varna'daki Osmanlı eserlerinin imar çalışması gerekçeleriyle yıktırıldığı yıllarda yok edilmiştir. H. V. Shkorpil'in haritasını günümüz haritası ile birlikte incelediğimizde câminin Aziziye ve Hayriye Câmilerinin arasında kaldığı görülmektedir. Bu alanda, günümüzde metropolitliğin de bulunduğu Merzem Ana Katedrali yer almaktadır. Bu durum, Kırık Câmî'nin yıktırılarak yerine katedral inşa edildiğini göstermektedir.

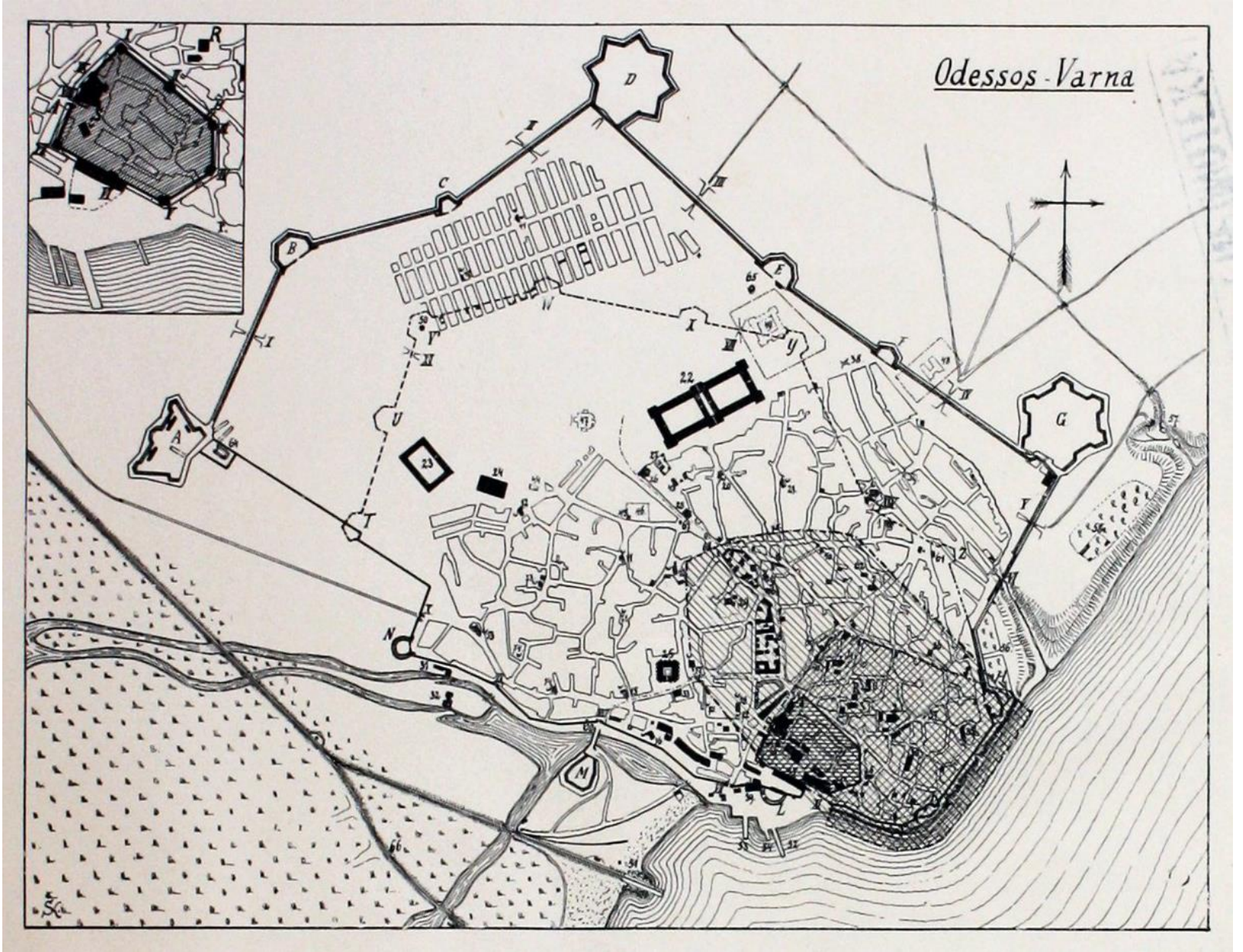
Kırık Mosque, located in the center of Varna, was converted into a church under the name of St. Nicholas during the Russian occupation of the city in 1828-1829, and was converted back into a mosque after the Russians left Varna following the Treaty of Edirne. After the Russo-Turkish War, the destroyed military fortifications and walls were rebuilt by Sultan Mahmud II's decree. During these repairs, Kırık Mosque was also restored and returned to its former function.

H. V. Shkorpil from the Varna Archaeological Museum drew a plan of the city after 1877-78 and showed the main architectural structures on his map. The author also shows Kırık Mosque on this map, marked with number 10, gives brief information about the monuments. Shkorpil wrote that when the Russians converted it into a church, they added a cross above the crescent on the *minaret*, but later [probably when it was converted back into a mosque] the cross was broken, so the people called the mosque Kırık (broken) Mosque.

As in the fortresses of Kilia, Bender, Ismâil, İbrâil and Ahıska, the Russians converted the largest and oldest mosques in the Turkish cities they occupied into churches. For this reason, it is li-

kely that the Kırık Mosque in Varna was the Mehmed Çavuş Mosque, known as Atik Mosque or Eski Mosque. The fact that Şeyhülislâm A. Hikmet Bey writes that this mosque was repaired by Said Pasha together with the castle after the Russian occupation supports this. Said Pasha must have been the one who turned Kırık Mosque back into a mosque after it had become a church.

After 1829, the Kırık Mosque was used again in its original function and was probably destroyed during the years when the Ottoman monuments in Varna were demolished for the sake of reconstruction. When we overlap H. V. Shkorpil's map with today's, we see that the mosque is located between the Aziziye and Hayriye mosques. In this area is the Cathedral of the Virgin Mary, where the metropolitanate is located today. This shows that the Broken Mosque was demolished and a cathedral was built in its place.

R.4.89

1877-1878 sonrasındaki durumu gösteren Varna haritası

Map of Varna showing the city after 1877-1878

R.4.90

1896 yılında Varna

1896 in Varna

Yanbolu, Mustafa Ağa (Eski) Câmii

Yambol, Mustafa Ağa (Old) Mosque

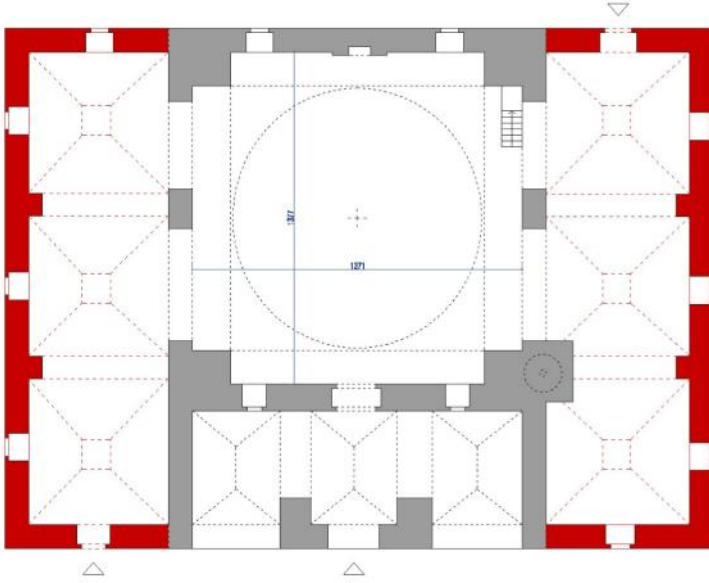
Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Yanbolu <i>Bulgaria, Yambol</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Yanbolu Âyanı Mustafa Ağa bin Ali Ağa <i>Mustafa Ağa ibn Ali Ağa, local notable of Yambol</i>
İnşâ Târihi <i>Building Date</i>	1375-1385
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1878-1881 Bulgar Kilisesi <i>1878-1881 Bulgarian Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Yanbolu Eski Câmî <i>Yambol Old Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 987/179/59, Ev.K.K. 757/97
Kaynakça <i>References</i>	Aydın 1992: 211-212, Ayverdi 4/130-132, Kiel 1974: 644-649, Trankova vd. 2011: 22, Yılmaz 2020b: 224

Eski Câmî, Yanbolu şehir meydanında yer almaktadır. 1375-85'te inşâ edilen câmî, Bulgaristan'da erken dönem Osmanlı mimarisinin önemli bir eseridir. Eserin bânîsi Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa, câminin yanına mektep ve şadırvan da yaptırmıştır. Eski Câmî, Bş. V. Arş. Kepeci Tapu Evkaf Defteri s.200-201 ve Ev.K.K. 757. Defter s.97'de *Câmi-i Kebir* adıyla kayıtlıdır. VGM arşivinde *Yanbolu Âyanı, Silahşör-i Hassa Mustafa Ağa bin Ali Ağa* adıyla, 11.08.1236 (14.05.1821) tarihli vakıf kaydı bulunmaktadır (VGMA 987-179-59)¹. Câminin ilk yapılışı, kare planlı kubbeye örtülü harim ile kuzeydeki üç bölümlü tonozla örtülü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Gövdesi ve kâidesi kare planlı olan minâre de kuzeybatı köşede yer almaktadır. Câminin doğu ve batı yönündeki üç bölümlü galeriler, M. Kiel'e göre 15. yüzyılda, E. H. Ayverdi'ye göre 19. yüzyılda eklenmiştir. Câminin kalemîşi süslemeleri 1831-32'de Aşçızâde Ahmet tarafından boyanmıştır. 1878'deki Osmanlı Rus Savaşı sırasında Türkle-

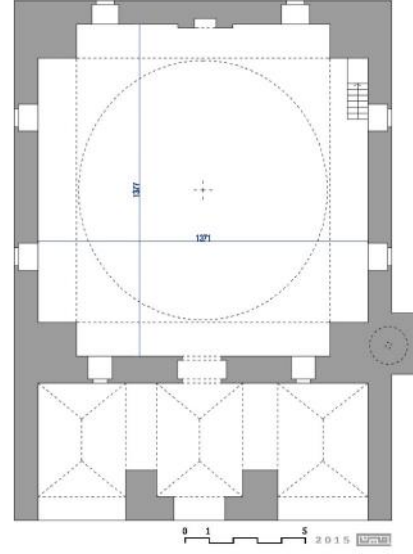
rin Rus ordularının önünden kaçarak şehri terk etmesinden sonra Ruslar ve Bulgarlar, câmilere yağma ve tahrip etmişlerdi. Tahribattan yalnızca Eski Câmî ile İsmail Paşa (Sofular) Câmii kurtulmuştu. Eski Câmî, Ruslar tarafından Bulgarlara verilerek kiliseye çevrilmiştir.

Yanbolu Müslümanlarının mürâcaatı üzerine, İsmail Paşa Câmii'nin küçük olduğundan cuma ve bayram namazlarında cemaati almadığı, Berlin Anlaşması ve Şarkî Rumeli Nizamnamesi hükümlerine göre dinî emlakın her türlü müdâhaleden masun olduğu ve kiliseye tahvil edilen Eski Câmî'nin tahliye edilip tekrar câmiye çevrilmesine dair Sadaret ve Ali Haydar Efendi'nin Vâli Aleko Paşa ve Vilâyet Müsteşarı Gavril Efendi nezdinde yaptığı teşebbüsler uzun süre sonuçsuz kalmış; Bâbüalî'nin yoğun baskısı üzerine 1881 Ağustosunda sonlarında Müslüman cemaate iade edilerek tekrar câmiye çevrilmiştir. Şehirde ayakta kalan diğer câmî (İsmail Paşa Câmii) ise savaştan sonra yıkılmıştır. Komü-

1. BOA kayıtları: C.MF. 69/3445; HAT. 553/27321; C.EV. 640/32297; C.MF. 155/7711; C.EV. 165/8226; C.EV. 175/8732; C.EV. 114/5658; AE.SMHD.I. 106/7586; AE.SMHD.I. 77/5105; C.EV. 647/32650; C.EV. 448/22667; TS.MA.d. 2896; EV.d. 21435; EV.d. 20272; EV.d. 14385. VGMA'da 26 ayrı vakıf kaydı bulunmaktadır.

■ özgün duvarlar / original walls
 ■ ilâveler / additions

Yanbolu Eski Câmî
 rölöve ve restitüsyon
 planı

*Yambol Old Mosque
 survey and restitution
 plan*

*Rölöve planı
 M.Kiel'den işlenerek
 yeniden çizilmiştir.

*The survey plan has
 been redrawn from M.
 Kiel.*

nist dönemde konser salonu olarak kullanılan
Eski Câmî günümüzde ibâdete kapalıdır.

The Old Mosque is located in the city square of Yambol. The mosque, built in 1375-85, is an important work of early Ottoman architecture in Bulgaria. The founder of the work, Janissary Agha Mustafa Ağa, had a school and a fountain built next to the mosque. Eski Mosque, Assoc. V. Res. Kepeci Land Registry Book of Evkaf p. 200-201 and Ev.K.K. 757. It is registered under the *Câmî-i Kebir*. In the VGM archive, there is a foundation record under the name of *Yanbolu Ayanı, Silahşör-i Hassa Mustafa Ağa bin Ali Ağa*, dated 11.08.1236 (14.05.1821) (VGMA 987-179-59)¹.

The first construction of the mosque consists of the harim covered with a square dome and the narthex covered with a three-section vault in the north. The minaret, whose body and pedestal have a square plan, is also located in the northwestern corner. The galleries with three sections to the east and west of the mosque were added in the 15th century according to M. Kiel, and in the 19th century according to E. H. Ayverdi. The hand-drawn ornaments of the mosque were painted by Ascizade Ahmet in 1831-32.

During the Ottoman-Russian war in 1878, after the Turks fled in front of the Russian armies and left the city, the Russians and Bulgarians looted and destroyed the mosques. Only the Old Mosque and Ismail Pasha (Sofular) mosques survived the destruction. The old Mosque was given to the Bulgarians by the Russians and turned into a church. Upon the appeal of the Muslims of Yambol people borough, for the Ismail Pasha mosque did not fit the congregation on Friday and Eid prayers because it was small, regarding the evacuation of the Old Mosque, which was converted into a church and religious property was free from all kinds of interference, in accordance with the provisions of the Berlin Agreement and the Eastern Rumelian Regulations, and that it should be turned into a mosque again. The attempts of Ali Haydar Efendi before the governor Aleko Pasha and the provincial undersecretary Gavril Efendi were inconclusive for a long time; upon the intense pressure of the Sublime Porte, it was returned to the Muslim community at the end of August 1881 and turned into a mosque again. The other mosque that survived in the city (Ismail Pasha Mosque) was destroyed after the war. *The Old Mosque*, which was used as a concert hall during the Communist period, is closed to worship today.

1. BOA records: C.MF. 69/3445; HAT. 553/27321; C.EV. 640/32297; C.MF. 155/7711; C.EV. 165/8226; C.EV. 175/8732; C.EV. 114/5658; AE.SMHD.I. 106/7586; AE.SMHD.I. 77/5105; C.EV. 647/32650; C.EV. 448/22667; TS.MA.d. 2896; EV.d. 21435; EV.d. 20272; EV.d. 14385. There are 26 separate foundation records in VGMA.

R.4.91

Yanbolu Eski Câmî'nin kuzeydoğudan görünüşü (1972)

View of Yambol Old Mosque from the northeast (1972)

R.4.92

Yanbolu Eski Câmî kible cephesi (1978)

Yanbol Old Mosque, qibla façade (1978)

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi

Nova Zagora, Kademli Baba Tomb

Yeri <i>Location</i>	Bulgaristan, Yenice Zağra, Tekke Köyü <i>Bulgaria, Nova Zagora, Grafitovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Çelebi Mehmed Sultan <i>Sultan Mehmed I</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	16. yüzyıl <i>16th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	20. yy, İlyas Peygamber Kilisesi <i>20th century, Prophet Elijah Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Kademli Baba Türbesi <i>Kademli Baba Tomb</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 668/50
Kaynakça <i>References</i>	Evliyâ Çelebi 3/490-491, Kiel 1971, Mikov 2008: 40-46, Yılmaz 2020b: 225

Kademli Baba Tekkesi, Yenice Zağra'nın (Nova Zagora) 10 km güneydoğusundaki Tekke Mahallesi'nde (Kalugerevo, Grafitovo) köyünde Adatepe olarak bilinen mevkide yer almaktadır.

Evliyâ Çelebi tekke hakkında şu bilgileri verir: "Zağra Yenicesi'nden bir saat uzaklıkta kibleye doğru Filibe yolu üzerinde Adatepe demekle meşhur dört tarafındaki illerden vilâyetlerden belli yalnız bir tümsek yüksek tepedir, ama yarım saatte çıkılır, hayli yüksek dağçağıdır. Onun ta en yüksek tepesinde, Hazret-i Kademli Baba Sultan ziyâreti, Hacı Bektaş-ı Velî himmetiyle tâ Horasan'dan birlikte Anadolu'ya gelmiş Fağfur diyarı toprağında Kozak kavmi kölelerinden bir yanmış yakılmış köle, Ehl-i Beyt muhibbi şanlı bir Allah dostu kimse imiş. Bektaş-ı Velî'nin fakirlik cihazı vasıllarına vasıl olup tuğ, âlem, def, kudüm ve borusuyla tevhid-i sultani ederek bu yüksek dağı sığınacak yer edinip postu sermiştir. Burada 7 sene nice bin canlar andan mezun olmuşlardır. Sonunda Allah sevgisiyle ahiret yurduna yönelmiştir. Her yeri görebilen yüksek bir tepe üzerine fukaraları

bu azizin cesedini defnediler. Sultan Çelebi Mehmet Han azizin ölümü haberini duyunca Edirne'den dört-nala gelip Kademli Baba hazretleri üzerine nur dolu bir kubbe yapar. Tamamen has kurşun ile örtülü bakımlı bir türbedir. Ve bir Bektâşî âşiyânı, bir imâret, kiler, mescit ve meydan inşâ edip 7 adet köy vakfeder. Hâlâ bakımlı ve şenlikli her yeri görebilen bir Bektâşî tekkesidir. Bütün vilâyet ileri gelenler bu Kademli Baba'ya inanırlar. Adakları gelip gelen giden ziyâretçilere ve yolculara o adaklardan fukaralar nimet çekip hizmet ederler. Nur dolu kubbesi içinde azizin dört tarafı çerağlar ve şamdanlar ile süslenmiştir. Hatta merhûm aziz çobanlık ettiğinden Musa kavalı çalmış, başlan ucunda durur, ulu sultandır. Allah sırlarını aziz etsin."

Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği türbe, mescit, imâret, kiler, meydan ve hazîreden günümüze sağlam olarak yalnızca türbe ulaşmıştır. Meydanının ise duvar parçaları mevcuttur. Kademli Baba Türbesi, yedigen planlı ve kubbeyle örtülü bir mezar odası ile girişteki kare planlı kubbeli

odadan ibâettir. Meydan evi ve türbenin yedi-gen planlı olarak inşa edilmesi bakımından Ak-yazılı Sultan Tekkesi ile benzerdir.

Kitâbesi bulunmayan türbenin inşa târihi kesin olarak bilinmemektedir. M. Kiel, 1580 târihli ve 572 nolu Çirmen Sancağı'na ait tapu tahrir defte-rinde bulduğu kayıttan hareketle, tekkenin II. Selim döneminde (1566-74) inşa edildiğini bildir-mektedir.

1826'da Yeniçeri ocağının lağvedilmesiyle birlik-te Bektâşi tekkelerinin de faaliyetleri son bul-muştur. Kademli Baba Tekkesi de muhtemelen bu târihten sonra terk edilmiştir. Batı Trakya ve Bulgaristan'daki diğer Bektâşi tekkeleri gibi bu-rası da kiliseye çevrilerek Sveti Elijah'a (İlyas Peygamber) adanmıştır. Günümüzde harap hal-de bulunan türbe defineciler tarafından talan edilmiş durumdadır.

Kademli Baba Lodge is located in the Grafitovo District (Kalugerevo, Grafitovo) village, 10 km southeast of Yenice Zağra (Nova Zagora), at a location known as Adatepe.

Evliya Çelebi gives the following information about the dervish lodge: *"One hour away from Zağra Yenicesi (Nova Zagora), on the road to Plovdiv towards Qibla, it is a lone mound, which famously called Adatepe by the provinces on its four sides, it is a high hill, but it can be climbed in half an hour, it is a very high mountain. On its highest hill, the visit of His holiness Kademli Baba Sultan, a burnt slave from the Kozak tribe in the land of Faghfur (China), who came to Anatolia from Khorasan with Haji Bektash Veli, he was a glorious friend of Allah. Bektash Veli's poverty instrument reached his heights and he took this high mountain as a shelter and laid his post by making oneness with his tug, mast, def, kudum and pipe. Here, in 7 years, thousands of souls took hands from him. Finally, he turned to the home of the hereaf-ter with the love of Allah. The poor buried the body of this Saint on a high hill that can see everywhere. When Sultan Celebi Mehmet Han heard the news of the saint's death, he came to a gallop from Edirne and*

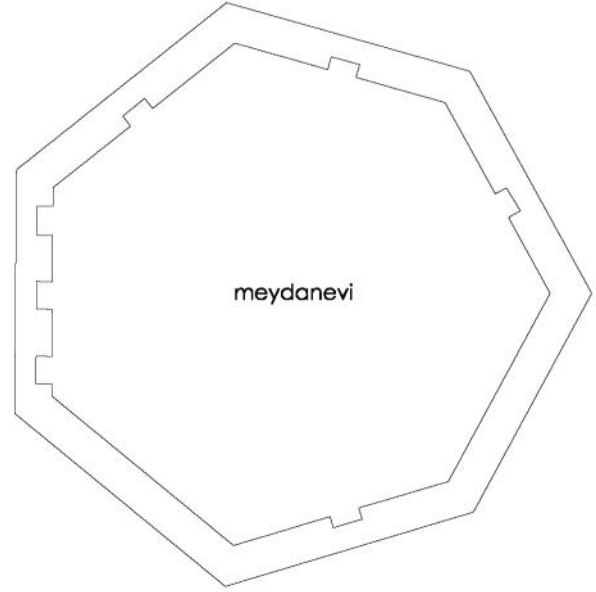
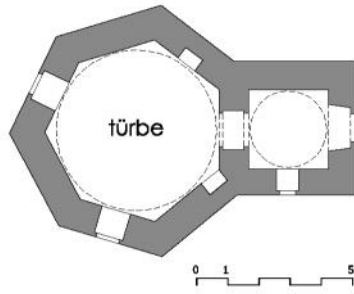
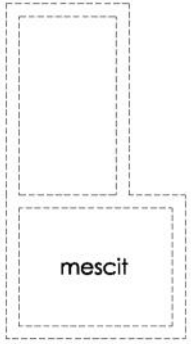
built a luminous dome on his holiness Kademli Baba. It is a well-kept tomb completely covered with pure lead. And a Bektashi sage builds an imaret, cellar, masjid and square and dedicates it to 7 villages. It is still a well-kept and festive Bektashi lodge that can see everywhere. Notables from all provinces believe in this Kademli Baba. The poor people receive blessings and serve the visitors and travellers whose offerings come and go. In its luminous dome, the four sides of the saint are decorated with cerags and candlesticks. In fact, since the deceased Saint was a shepherd, he would play Musa kavalı (shepherd's pipe), it stands by his bedside, he was a great sultan. May Allah cherish his secrets."

Of the tomb, masjid, imaret, cellar, the square house and burial area reported by Evliya Celebi, only the tomb survived intact. Square house has wall parts. Kademli Baba Tomb consists of a heptagonal plan and a dome-covered burial chamber and a square-planned domed room at the entrance. It is similar to the Akyazılı Sultan Lodge in terms of the heptagonal construction of the square house and the tomb.

The construction date of the tomb, which has no epitaph, is not known for certain. M. Kiel, based on the record he found in the land registry book of the Çirmen Sanjak, dated 1580 and numbered 572, reports that it was built during the reign of Selim II (1566-74).

With the abolition of the Jannisary corps in 1826, the activities of Bektashi lodges came to an end. Kademli Baba Dervish Lodge was probably abandoned after this date. Like other Bektashi lodges in Western Thrace and Bulgaria, this one was converted into a church as well and dedica-ted to Sveti Elijah (Prophet Elijah). The tomb, which is in ruins today, has been plundered by treasure hunters.

sur duvarı kalıntısı

Yenice Zağra Kademli Baba Tekkesi'nin planı
(M. Kiel'den yeniden çizilmiştir.)
Plan of Nova Zagora Kademli Baba Dervish Lodge
(Redrawn from M. Kiel.)

Zağra-i Cedîd'de Ka-
demli Baba Zâviyesi
Vakfı'na ait hurûfat
kayı (VGMA
668/50)

Hurufat Record of the
waqf of Kademli Baba
Zâviyesi in Nova Zago-
ra (VGMA 668/50)

زمره جدید در بلاد روم ذموا با ما زادہ کر و فضل و عظمیٰ معینہ الہیہ ندادہ شیخ الحدیث خانہ وردین معظن نازکہ خدمتہ بلدیہ ہا و
نامعلوم ولد و اولاد ہا ہی حقت و خدمتہ لازمہ معظن خانہ نازکہ لاکھلا درازنہ لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی
دستگیرہ عمدہ سنہ کلیمہ فہرست لکھنوی مشیمہ ننگہ زلفہ معظن نازکہ خدمتہ و خدمتہ وردین لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی
بہترین محمد سعید لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی
الکھانہ مقامہ لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی
لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی لکھنوی

R.4.93

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi'ndeki kırık mezar taşları

Nova Zagora, broken tombstones in Kademli Baba Tomb

R.4.94

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi

Nova Zagora, Kademli Baba Tomb

R.4.95

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi

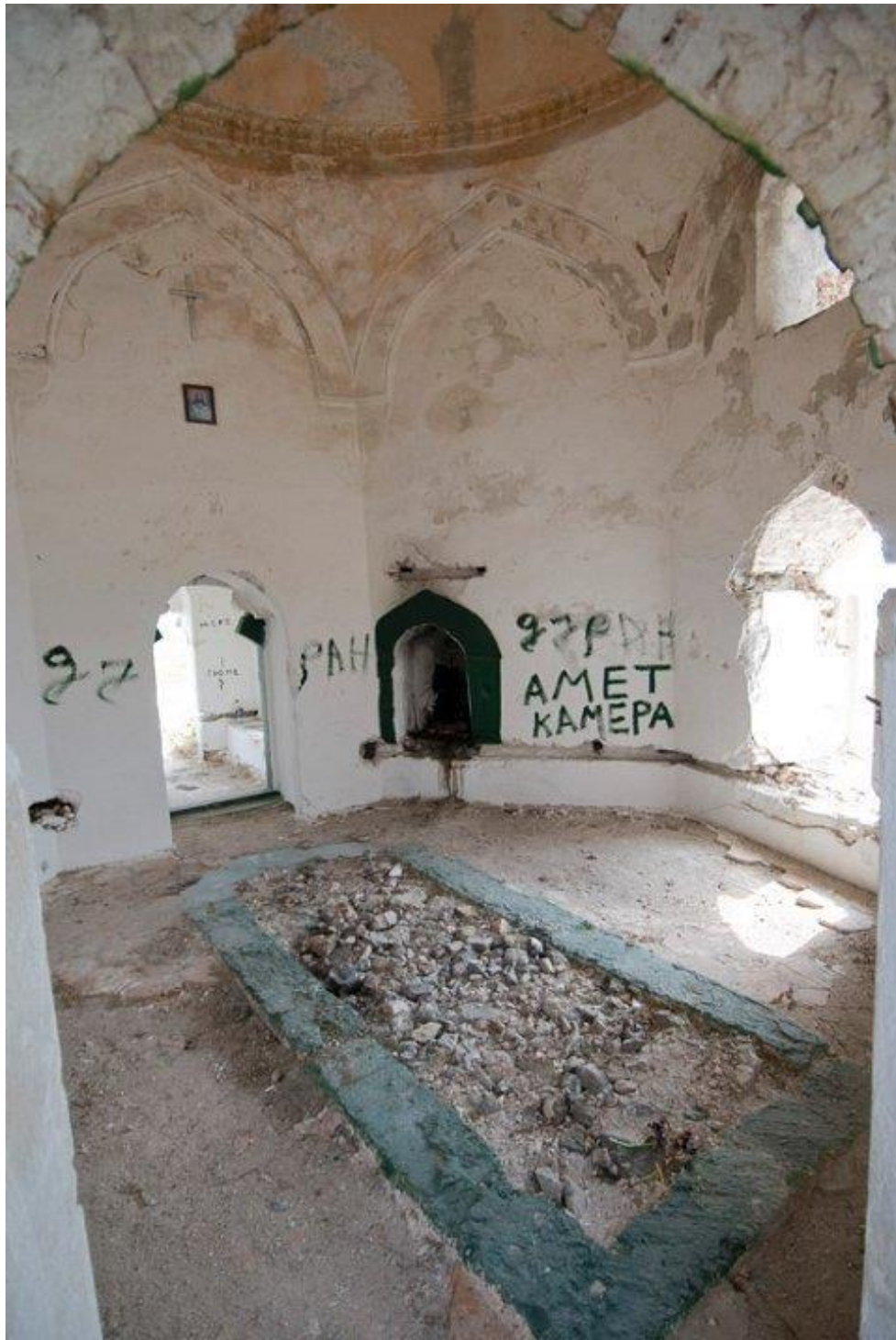
Nova Zagora, Kademli Baba Tomb

R.4.96

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi'nin kubbesi

The dome of Kademli Baba Tomb in Novo Zagora

R.4.97

Yenice Zağra, Kademli Baba Türbesi
Nova Zagora, Kademli Baba Tomb

Bulgaristan'da 110 Köy Câmisi

110 Village Mosques in Bulgaria

Kaynakça References

Acaroğlu 2006: 40, 83, 247, 292, 314-315, 326, 435, 631, 632, 788-789, Ağanoğlu 2001: 86, Alp 1990: 23, Koyuncu 2013, Myuhtar-May 2011: 292, Orhan 2008: 46-49, Stoyanova 2006: 128-144, Ünal 2013: 391-400, Yılmaz 2020b: 225-226

İkinci Balkan Harbi'nin başlamasına müteakip Gümülcine ve Kırcaali taraflarından Bulgar hükümetinin geçici olarak çekilmesi üzerine bölgeye tamamen Bulgar çeteleri hâkim olmuştur. Bulgar çeteleri, Müslüman ahaliyi tanassura zorladığı gibi, kiliseye çevrilen câmilerde yapılan pazar âyinlerine katılmadıkları takdirde her defa için para cezası kesiyorlar ve hatta bu hususta ısrar edenleri idam ediyorlardı. Ayrıca, vaftiz sırasında verilen Hristiyan isimleri yerine eski isimlerini söyleyen Müslümanlara da aynı şekilde para cezası uyguluyorlardı.

Bulgaristan'ın Rodop bölgesindeki Dolaştır köyünden gönderilen 24 Nisan 1329 (1913) târihli bir mektupta, Balkan Savaşı'nda Bulgarların Müslüman halka din değiştirmeleri için baskı yaptığı, halkın isimlerinin değiştirilerek Bulgarca isim konulduğu gibi olaylar anlatılmakta ve Paşmaklı (Smolyan) ilinin Eğridere (Ardino) ilçesine bağlı Dolaştır (Zagrajden) köyü, Ereğli (Kukuryak) köyü, Vahriyan (?) köyü, Örbek köyü, Ambardere (Jitnitsa) köyü, Babasıoturdu köyü, Davutova (Davidkovo) köyü, Filibe'ye bağlı Ilıca (Banite) köyü, Hasköy (Haskovo) iline bağlı Elcandra -İlcandra- köyü ile Kozluca (Oreşets) köylerindeki câmilerin tahrip edilerek kiliseye çevrildiği ve köylere Bulgar papaz gönderildiği anlatılmaktadır.

Benzer şekilde Dâhiliye Nezaretî'nin Bulgaristan'a gönderdiği 8 Kasım 1913 târihli başka bir belgede de Filibe Sancağı dâhilinde Peştere kazâsına bağlı Pomak İslâmlarıyla meskûn Çepi-

ne Bana (Banya/Banya Cepinska-Cepino Banya), Ilıcena (Lijene), Korova (Draginovo), Dorkova (Dorkovo), Ortakoy, Rakitova (Rakitovo) ve Filibe sancağı dâhilinde İstanmeka kazâsına tabi Yer köprü (Erköprü/Mostovo), Dranova (Dryanovo), Saftista (Vladikovo - Studenets), Gündüz Köy (Gunduzitsa/Zornitsa), Çepelli (Cepelare), Çukur Koy (Zabırdo), Bogot (Bogutevo) ve Çuryan (Curen) karyelerindeki Müslüman ahalinin zorla Hristiyan yapıp vaftiz edildiği, adı geçen köylerdeki câmilerin tahrip edilerek kiliseye çevrildiği ve buralarda Bulgar papazların görevlendirildiği anlatılmaktadır.

Korova Pomakları adına Bâbiâli'ye başvuran Ali ve Hasan bin Mustafa ile İmam Salih Efendî'nin aktardığı bilgilere göre Bulgarlar 300 haneli ve 1300'den fazla Pomak nüfusun ikâmet ettiği Korova köyündeki câminin minâresini yıkarak haç takmışlar ve câmiyi de kiliseye çevirmişlerdi. Ayrıca, ahaliyi zorla vaftiz edip, Hristiyanlaştırdıktan sonra köye resmi surette bir papaz tayin etmişlerdi.

1913'teki tanassur olaylarında Çepino köylerinde, İstanimaka, Dovlen (33 köy), Rupcoz (26 köy), Nevrekop (27 köy), Razlık, Ahi Çelebi, Darıdere vs. yerlerde tanassur ettirilen bütün 110 köy câmisinin minâreleri yıktırılıp kiliseye çevrilmiştir. Her köye papaz ve öğretmen yerleştirilmiş, papazların maiyetine de milis veya komitacı verilmiştir.

Following the start of the Second Balkan War, Bulgarian gangs dominated the region after the Bulgarian government temporarily withdrew from Komotini and Kardzhali. Bulgarian gangs not only forced Muslim people to become Christian but also fined them and even executed those who insisted on this issue if they did not attend the Sunday services held in mosques that were converted into churches. They also imposed fines on Muslims who uttered their old names instead of the Christian names given at baptism.

In a letter dated April 24, 1329 (1913) sent from the village of Doles in the Rhodope region of Bulgaria, events such as the Bulgarians pressured the Muslim people to change their religion during the Balkan War, the names of the people were changed and given Bulgarian names, are described and, it is said that mosques of The village of Dolaştır (Zagrajden) connected to the district of Eğridere (Ardino) of Paşmaklı (Smolyan) province, The village of Ereğli (Kukuryak), Vahriyan (?) Village, Örbek Village, Ambardere (Jitnitsa) Village, Babasıyoturdu Village, Davutova (Davidkovo) Village, Ilıca (Banite) village of Plovdiv, Elcandra - İlcandra-village of Hasköy (Haskovo) and Kozluca (Oreşets) villages were destroyed and turned into churches and Bulgarian priests were sent to the villages.

Similarly, in another document, dated 8 November 1913, sent by the Ministry of Internal Affairs to Bulgaria, it is explained that the Muslim population in the Çepine Banakaryes, which was inhabited by the Pomak Islamists in the Peştere district within the Sanjak of Plovdiv, (Banya/Banya Cepinska-Cepino Banya), Ilıcena (Lijene), Korova (Draginovo), Dorkova (Dorkovo), Ortakoy, Rakitova (Rakitovo) and Ground bridge (Erkopru/Mostovo), Dranova (Dryanovo) subject to Istanmeka district within the sanjak of Plovdiv, Saftista (Vladikovo - Studenets), Gündüz Village (Gunduzitsa/Zornitsa), Çepelli (Cepelare), Çukur Bay (Zabirido), Bogot (Bogutevo) and Churyan (Curen) was forcibly converted to Christianity and baptized, the

mosques in the mentioned villages were destroyed and converted into churches, and Bulgarian priests were appointed there.

According to the information given by Ali and Hasan bin Mustafa and imam Salih Efendi, who applied to the Sublime Porte on behalf of the Korova Pomaks, the Bulgarians demolished the minaret of the mosque in the village of Korova, where 300 households and more than 1300 Pomaks reside, and put a cross and turned the mosque into a church. In addition, they had officially appointed a priest to the village after they had forcibly baptized and converted them to Christianity.

In the cases of conversion (in 1913) in the villages of Cepino, Istanimaka, Dovlen (33 villages), Rupcoz (26 villages), Nevrekop (27 villages), Razlık, Ahi Celebi, Daridere etc. The minarets of all 110 village mosques were demolished and converted into churches. Priests and teachers were placed in each village, and the entourage of the priests was given a militia or *komitaci*.

R.4.98

Banya (Çepinsko) Köyü'ndeki câminin kiliseye çevrilmesi ve Müslümanların zorla vaftizi (1913)
Conversion of the mosque in Banya (Çepinsko) Village into a church and forced baptism of Muslims (1913)

R.4.99

Dövlén'de zorla vaftiz edilen Müslümanlar (1912)

Muslims forcibly baptized in Devın (1912)

R.4.100

Balkan Savaşı sırasında kiliseye çevrilen Kuruova (Draginovo) Câmii (2019)

Kuruova (Draginovo) Mosque, which was converted into a church during the Balkan War (2019)

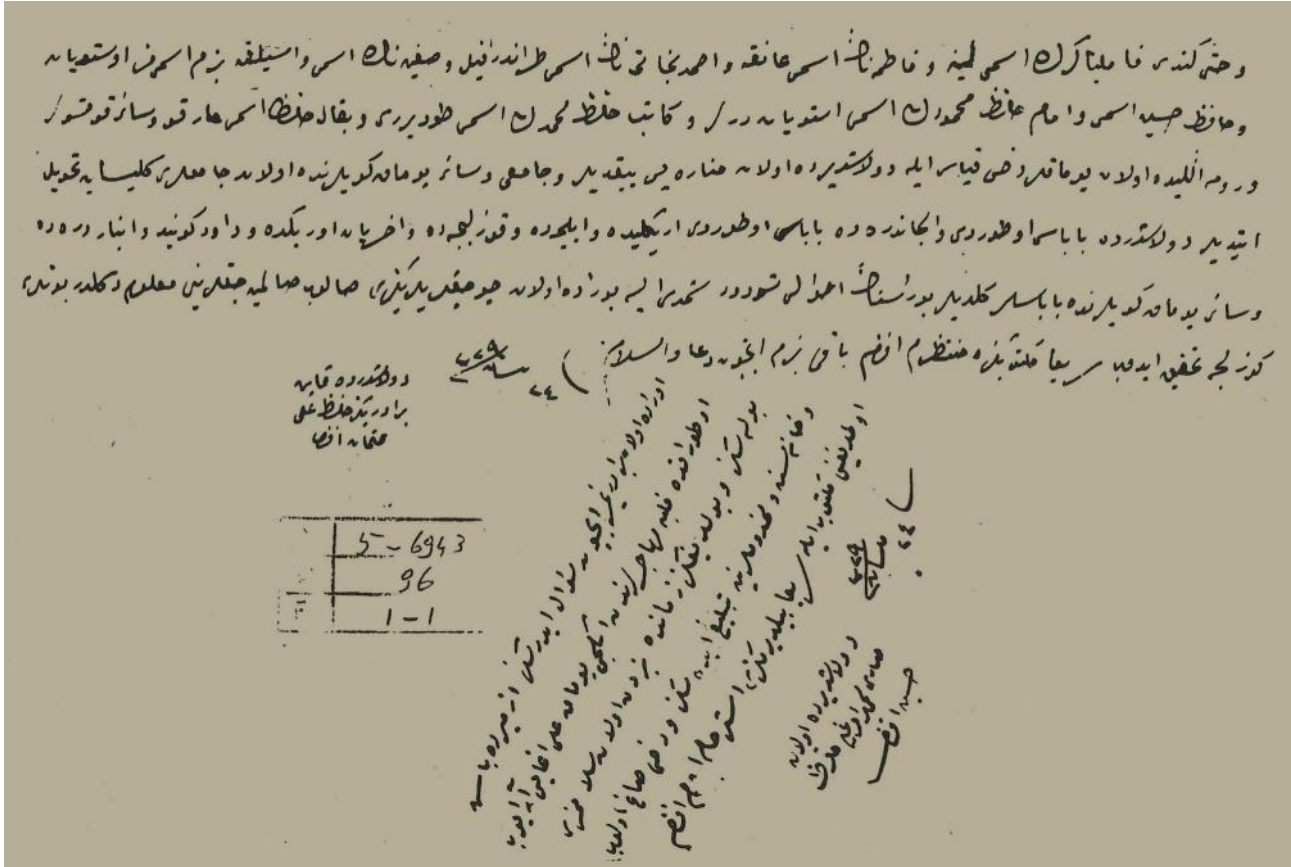
R.4.101

Balkan Savaşı sırasında kiliseye çevrilen Kuruova (Draginovo) Câmii (2019)
Kuruova (Draginovo) Mosque, which was converted into a church during the Balkan War (2019)

A	5-6943
D	96
F	1

مقام برادر امجد افق
 بکجه کفر صمد ایدیه به خطه خدیبا سوال ایدیم و اگر نرم ایدیه به سوال ایدیه بنجده سه تاریخ مکتوبه دلیله
 وجود غیر صحت و عاقبت اوزره اولوب و جود بنده صحت و عاقبت اوزره اولوب و جناب مولایه نیار ایدیم
 و بدو طنده بیله به خاملیا کر خود به خانم کفر صمد ایدیه و قایمه والده کر خانم کفر صمد ایدیه و جود
 احمد بخانی و زری کر بن فاطمه الزهرا و وصفیه خانم کفر صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود
 و کندی خانم لاری و کندی صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود
 صمد ایدیه و کندی قایمه برادرین صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود
 خانم و سائر قوتسور کانه صانع و سالم اولوب کفر صمد ایدیه و جود و خانم کفر صمد ایدیه و جود
 نرم و وطنی و کامل و سائر قوتسور قلبه به اسیر کتیدیلر و بعضه قوتسور بسببه به طوبی اسیر کتیدیلر
 کتیدیلر و بسبب رضی ملتوباته آخینه دکیه بیله ایدیه خانم و رضی کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر
 صالح اغایه () تاریخ ملتوباته و رضی بالذات کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر
 کتیدیلر کتیدیلر و صولک بولدر اولقد کتونه اولد قلی در نیار نرم اولد که جود نهی بوردنه آیرله کتیدیلر به
 بر خیر بیزه نائل اولد که سحره برز قلییز فرخ اولد که برز قلییز بوردنه اولد قوتسور صانع و سالم
 اولد قوتسور بیله ایله رفیقترین لاصه اسجد افق و سید افق و صبه افند که قلبه ده اسیر در
 و اسجد افند که سید افند بیله خاملیا کر کتیدیلر و کتیدیلر و مدیر باش افند که بوردنه ملتوباته
 تاریخینه بر ماه مقدم کتیدیلر به کتیدیلر صمد افند که کتیدیلر استانبول کتیدیلر بر بیله بیله ایدیه
 اس غیم بر درم اسجد افق سزا و زاده سحر ایدیه بوردیلر اوراده اولد که خاملیا کر و جود جعفر
 بدو طنده کتیدیلر فقط بوردیلر احمد کتیدیلر سوال ایدیلر استنبی بلغاریستانده و کتیدیلر
 استنبی ایدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر
 بدو صافه کتیدیلر و اریله بوما قله کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر
 بلغاریستانده و کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر کتیدیلر

Sarı Mehmedoğlu Hafız Hüseyin Efendi'nin 24 Nisan 1329 târihli mektubunun ilk sayfası (ATASE arşivi, klasör 587, dosya 43, Fihrist 1)
 First page of Sarı Mehmedoğlu Hafız Hüseyin Efendi's letter dated 24 April 1329 (ATASE archive, folder 587, file 43, Index 1)

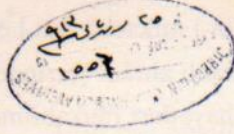

Sarı Mehmedoğlu Hafız Hüseyin Efendi'nin 24 Nisan 1329 târihli mektubunun ikinci sayfası (ATASE arşivi, klasör 587, dosya 43, Fihrist 1-1)
Second page of Sarı Mehmedoğlu Hafız Hüseyin Efendi's letter dated 24 April 1329 (ATASE archive, folder 587, file 43, Index 1-1)

صوفیه
سازمان اسلامیه

مدد علم و حاجت برای دولت و خیر برای سعادت با سعادت

سومبار

عمده : ۱۰۸
خصه : ۲۶

مردود جاکتیرید۔
بغلا کلیمه استا بول معاهده نیک بعضی طمانی نظیر و اجرا ارندہ سندی قد۔ ارضان کوندرند۔
وقوعی تقات عفریه قانی آناه جوبد مواعید ایلہ مالی ایدره مواعید نیکو رشک بقیده نسیه طبعی
بولجی ایدی بعضی آناه خلدا ائکده۔
تقدانہ عفری ایلہ عیہ اولناہ کونانہ و اوسروجه و اصفای نقادی منلندہ بانقہ فیدخانہ تابع
بیاہ قیر اھالیہ اقدہ خریاہ و نیندہ اجری اییہ ایچہ جبر و تقصیر کونیک و بقیده بالاجہ نواھی
انجامندہ اسلیم سولیا خان و بیایارک نیر اوارہ نہہ خاند۔
اعادہ ایلماسہ سولیا خان و بیایارک ایلیک بقا سنا کولہ اولک اسلام فادیندہ ہیچ بی لفظ
ویم ایلہ اھالیہ ایلمہ جیا نصد و زوج ایلیک بقا سنا کولہ اولک اسلام فادیندہ ہیچ بی لفظ
انجامند۔
فی الواقع کلیمک بوالو ائجاب امورید بیدارہ متعلک اولینہ متفق۔
تقات تجر نہ استا بول معاهده نیک نظیر ایچہ جبر و تقصیر کونیک و بقیده بالاجہ نواھی
مآزره ایلیک اولق خانہ معاهده نیکو رشک بقیده نسیه طبعی و لوجر و حکمت آخاری ذات سنا
نقد بیدارہ عیہ ایچہ جبر و تقصیر کونیک و بقیده بالاجہ نواھی
صوفیہ

Sofya Sefiri Ali Fethi Bey'in Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği 7 Kasım 1913 târihli vesika (HR. SYS, 1996/i_95)

"...Filibe sancağına tâbi Pomak kar-yeler ahalisi el-ân Hristiyan dininde icra-yı âyin için cebr ve tazyik gör-mekde ve yakında yapılacak nevâhî intihâbâtında İslâm esâmî ile re'y pusulaları kabul olunmayıp Hristi-yan esâmîsi taleb olunmaktadır. Câmiler ahaliye iade edilmemiş ve kilise hâlinde ve papasların zir-i idaresinde kalmışdır..." (Ünal, 2013, c.2, s.391)

Document dated 7 November 1913 sent by Sofia Ambassador Ali Fethi Bey to the Grand Vizier Said Halim Pasha (HR. SYS, 1996/i_95)

"...The people of Pomak townships subject to the Plovdiv sanjak are under pressure and forced for the rite to perform in the Christian religion, and in their upcoming elections in the towns, the Islamic principles and ballots are not accepted, and the Christian spirit is demanded. The mosques were not returned to the people and remained as churches and under the authority of the priests..." (Ünal, 2013, v. 2, p. 391)

بازینه نصیب آید

عزیز اتم

علیه سنجی دامله بشره فضا...
 رکتوه ، و فیه فضای دامله...
 هفوق کوی بوغوط نام فرای سلمه...
 اصابه مرکت فرزد البشربسبک...
 فرای نه توره هر بر رجه...
 ارطک قادیه اهالی سلمه...
 اربنه انقاد انجید و بوغوط...
 اولوم درجه کوزه ضرب...
 دینه بدفع و ارالی خصوصه...
 نصیم ایدرک و بر چیده...
 سفاندری نظرا عبیره...
 بنفارسا حکومتی بنده...
 بر دتوقولک اهالی...
 همه مطوبترین...
 کز برینا دنیا رست...
 یسفه بونامه و حرب...
 اولندقدی حاله...
 حرفه اسلامه سکود...
 حکومتی دافع...
 کوسر مده در...
 مفرین

Filibe Müftüsü Sadettin Bey'in Başşehbender Nazmi Bey'e yolladığı 20 T.evvel 1329 (8 Kasım 1913) tarihli vesika (DH. KMS, 4/2_1,2,5,6)

"...bin dokuz yüz on üç senesi Kanûn-ı Sâni'si'nde kurâ-yı mezkûreden her birerlerine gönderilip mevcut câmilerin minârelerini hedm ve câmileri kiliseye tahvil, küçük, büyük, erkek, kadın ahali-i Müslime'den her birerlerine birer Bulgar ismi vaz' ve Müslüman köyüne birer papas tayin edip papasın emrine inkıyâd etmeyenler ve yortu günleri kilisede isbat-ı vücut etmeyenler hulâsa âyin-i Hristiyanıyye'ye riâyetde kusur edenler ölüim derecelerinde darb ve türlü türlü ikencelere ma'rûz kalmakda..."

(Ünal, 2013, c.2, s.400)

Document dated 20 october 1329 (8 November 1913) sent by the Mufti of Plovdiv Sadettin Bey to Chief Constable Nazmi Bey (DH. KMS, 4/2_1,2,5,6) "...Between the years of nineteenth and thirteenth, he was sent to each of the villages mentioned, to destroy the minarets of the existing mosques, to convert the mosques into churches, to give a Bulgarian name to each of the Muslim villagers, small, large, male and female, and appoint a pope to the Muslim village and send them to the priests. Those who do not obey his orders and do not prove his existence in the church on the feast days, in short, those who fail to comply with the Christian rite, are subject to beatings and various tortures at the level of death..." (Ünal, 2013, v. 2, p. 400)

CEZÂYİR

Algeria

Cezâyir, Ali Biçin Câmii

Algiers, Ali Bitchin Mosque

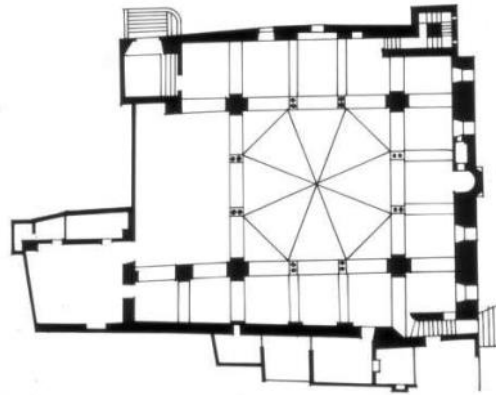

Yeri <i>Location</i>	Cezâyir, Cezâyir <i>Algeria, Algiers</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Ali Biçin (?)
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1623
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1843-1962, Notre Dame Kilisesi <i>1843-1962, Notre Dame Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Ali Biçin Câmii <i>Ali Bitchin Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Nassereddine vd. 2018: 1-5, Tütüncü 2013: 47

Cezâyir’de Bab El-Oued Caddesi üzerinde yer almaktadır. 1623’te inşâ edilen câmi, Fransa işgalinde minâresi yıktırılarak kiliseye çevrilmiştir. Bu dönemde aslî özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Cezâyir’in bağımsızlığından sonra minâresi yeniden inşâ edilerek tekrar câmiye çevrilmiştir.

It is located on Bab El-Oued Street in Algeria. The mosque, which was built in 1623, was converted into a church after its minaret was destroyed during the French occupation. During this period, it lost its original characteristics to a great extent. After the independence of Algeria, its minaret was rebuilt and turned back again into a mosque.

Cezâyir’de Ali Biçin
Câmii planı (archnet.org)
*In Algeria Ali Bitchin
Mosque plan (archnet.org)*

R.5.1

Cezâyir'de Ali Biçin Câmii
Ali Bitchin Mosque in Algeria

R.5.2

Cezâyir' de Ali Biçin Câmii'nin kilise hâli (1953)

The church state of Ali Bitchin Mosque in Algeria (1953)

R.5.3

Cezâyir' de Ali Biçin Câmii'nin günümüzdeki hâli (2016)

The current state of Ali Bitcin Mosque in Algeria (2016)

Cezâûir, Keçiova Câmii

Algiers, Ketchaoua Mosque

Yeri <i>Location</i>	Cezâyir, Cezâyir <i>Algeria, Algiers</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Cezayir Dayısı Dağıstanlı Hasan Paşa <i>Hasan Pasha of Daghestan, Dey of Algeria</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1612
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1832-1962, St. Philippe Fransız Katedrali <i>1832-1962, Cathedral of St. Philippe</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Keçiova Câmii <i>Ketchaoua Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Tütüncü 2013: 295-297

1612'de yapılan câmi, keçi pazarının yakınında olduğu için Keçiova Câmii adını almıştır. Daha sonra 1794'te Hasan Paşa tarafından onarılarak büyütülen câmi, Cezâyir'in en güzel câmilerinden birisi olmuştur. Yapı, merkezi kubbeli ve dikdörtgen planlıdır. Cezâyir'in bu merkezî câmisi, 1832'de Fransız sömürgeciler tarafından St. Philippe Katedrali adıyla kiliseye çevrilmiş ve içindeki İslâmî eserler kaldırılıp mimarî formu da bozularak katedral yapılmıştır. Bu esnada câmiddeki kitâbeler kaldırılarak yok edilmiş, geriye kalan iki kitâbe ise müzeye taşınmıştır. Keçiova Câmii'nin ahşap işlemeli kapısı da kitâbelerle birlikte müzeye kaldırılmıştır. Ahşap işlemeciliğinin bir usta eseri olan kapı iki kanatta beş levhadan meydana gelmektedir. Cezâyir'in bağımsızlığından sonra eser tekrar câmiye çevrilmiş, 2014'te Türkiye tarafından onarılmıştır.

The mosque, which was built in 1612, was named Ketchaoua Mosque because it was near the goat market. The mosque, which was later repaired and enlarged by Hasan Pasha in 1794, became one of the most beautiful mosques in Algeria. The building has a central dome and a rectangular plan. This central mosque of Algeria was converted into a church by the French colonialists under the name of St. Philippe Cathedral in 1832, and the Islamic artifacts inside were removed and its architectural form was deteriorated and the cathedral was built. In the meantime, the epitaphs in the mosque were removed and destroyed, and the remaining two epitaphs were moved to the museum. The wooden inlaid door of the Ketchaoua Mosque was also taken to the museum along with the epitaphs. The door, which is a woodwork masterpiece, consists of five plates on two wings. After the independence of Algeria, the work was turned into a mosque again and was repaired by Türkiye in 2014.

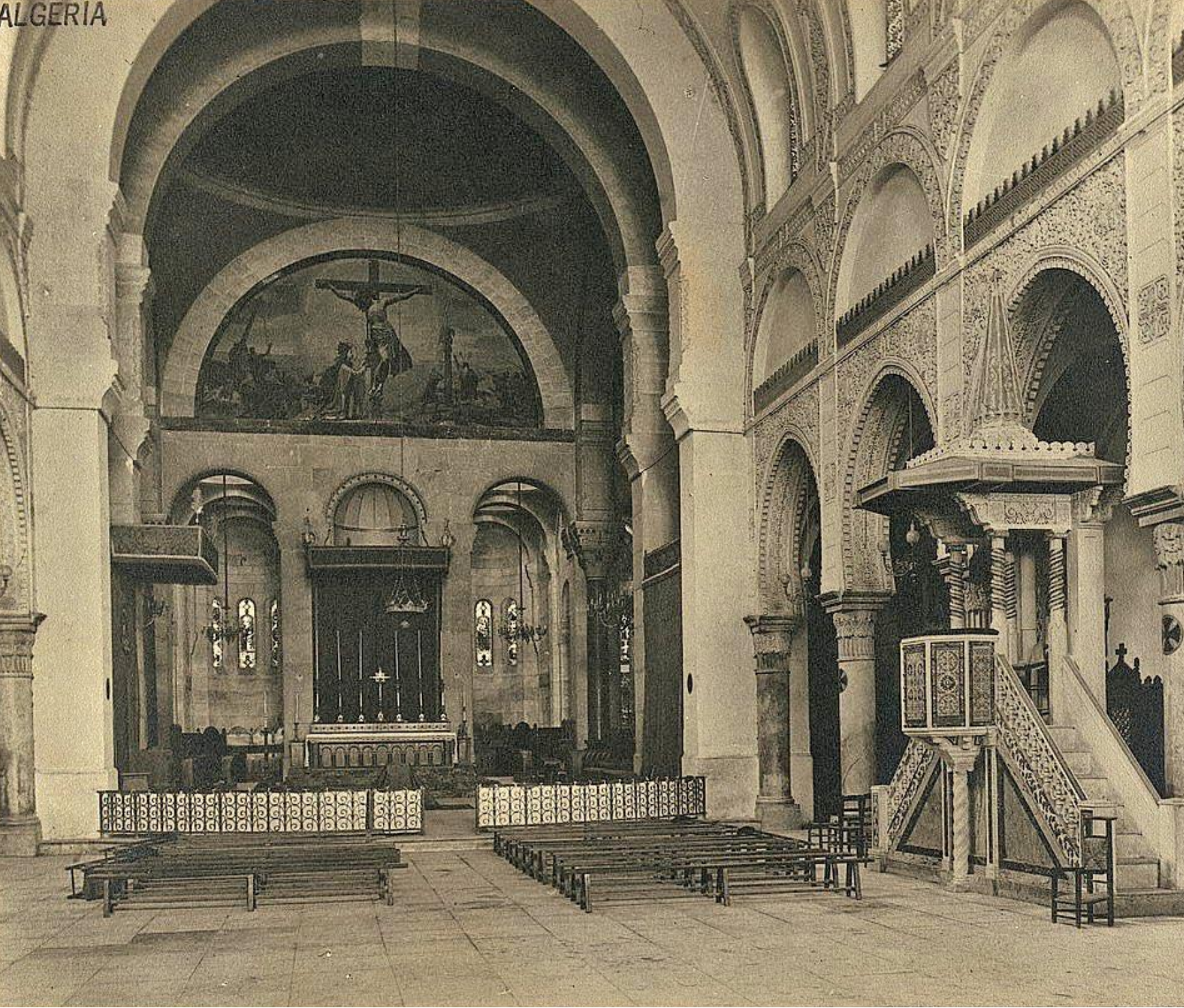

R.5.4

Kilise olarak kullanıldığı dönemde Cezâyir Keçiova Câmii (1899)

Algeria Ketchaoua Mosque when it was used as a church (1899)

ALGERIA

R.5.5

Kilise olarak kullanıldığı dönemde Cezâyir Keçiova Câmii (1860)

Algeria Ketchaoua Mosque when it was used as a church (1860)

R.5.6

2014 onarımı sonrası Cezâyir Keçiova Câmii harimi (2018)
Algeria Ketchaoua Mosque harim after 2014 restoration (2018)

R.5.7

2014 onarımı sonrası Cezâyir Keçiova Câmii (2018)

Algeria Ketchaoua Mosque after 2014 restoration (2018)

R.5.8

2014 onarımı sonrası Cezâyir Keçiova Câmii harimi (2018)
Algeria Ketchaoua Mosque harim after 2014 restoration (2018)

R.5.9

2014 onarımı sonrası Cezâyir Keçiova Câmii harimi (2018)

Algeria Ketchaoua Mosque harim after 2014 restoration (2018)

R.5.10

2014 onarımı sonrası Cezâyir Keçiova Câmii harimi (2018)
Algeria Ketchaoua Mosque harim after 2014 restoration (2018)

Kostantîne, Sûku'l-Gazâl Câmii

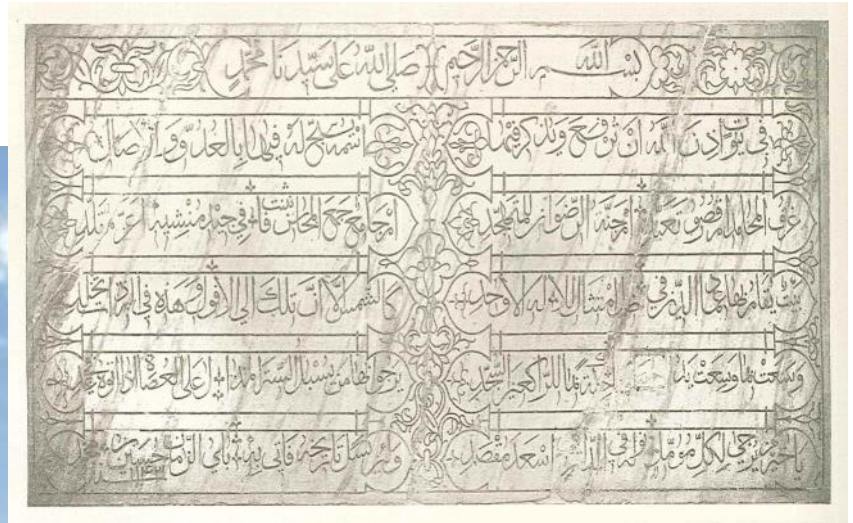
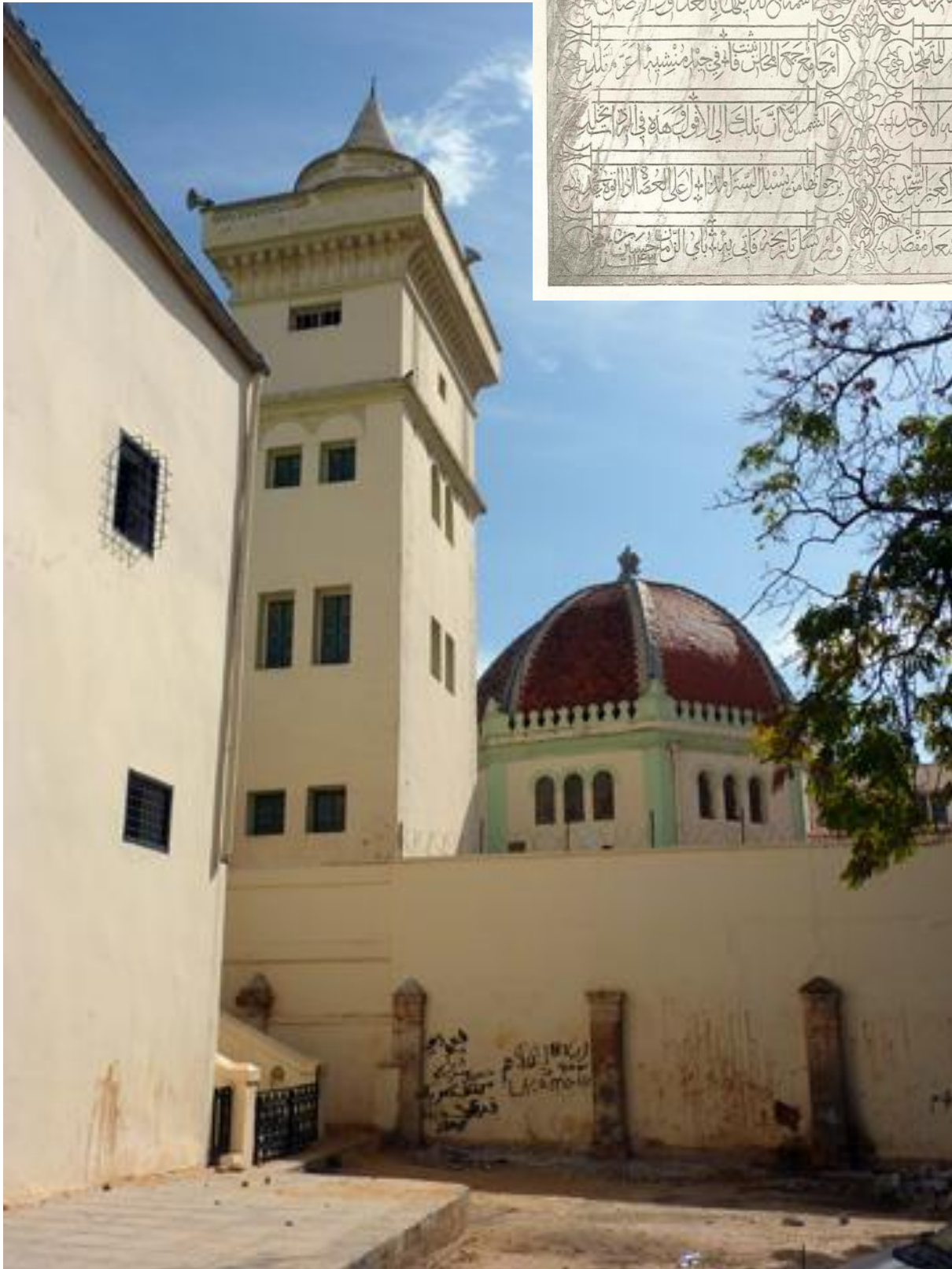
Constantine, Souk El Ghazal Mosque

Yeri <i>Location</i>	Cezâyir, Kostantîne <i>Algeria, Kostantîne</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Kelyânî Hüseyin Bey
İnşâ Târihi <i>Building Date</i>	H.1143/M.1731
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1837-1962, Notre Dame Kilisesi <i>1837-1962, Notre Dame Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Sûku'l-Gazâl Câmii <i>Souk el Ghazal Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Rezûk 2002: 225, Tütüncü 2013: 190-193

Sûku'l-Gazâl Câmii, Cezâyir'in batısında 1519'da fethedilen Kostantîne şehrinde, târihî Bey Sarayı'nın yanında yer almaktadır. Kitâbesine göre 1731'de, Kelyânî Hüseyin Bey tarafından inşâ ettirilmiştir. Câmi, 13 Ekim 1837'deki Fransız işgalinden sonra kiliseye çevrilmiştir. Câminin kitâbesi, kiliseye çevrildikten sonra sökülerek Bey Sarayı'nın içine alınmış ve bir odanın duvarına yerleştirilmiştir. Kitâbe, mermere kurşun dökülerek elde edilen kitâbelerin en eskilerinden ve en güzellerindedir. Kitâbenin ayrı bir özelliği de şehirde bulunan en eski taş kitâbe olmasıdır. Cezâyir'in bağımsızlığından sonra eser tekrar câmiye çevrilmiştir. Günümüzde ibâdete açıktır.

Souk al-Ghazal Mosque is located in the west of Algeria in the city of Constantine, which was conquered in 1519, next to the historical Bey Palace. According to its epitaph, it was built by Kelyânî Hüseyin Bey in 1731. The mosque was converted into a church after the French occupation on 13 October 1837. After the conversion, its epitaph was dismantled and taken into Bey's Palace and placed on the wall of a room. The epitaph is one of the oldest and most beautiful of the inscriptions obtained by pouring lead on marble. Another feature of the epitaph is that it is the oldest stone epitaph in the city. After the independence of Algeria, the work was turned into a mosque again. It is open to worship today.

R.5.11

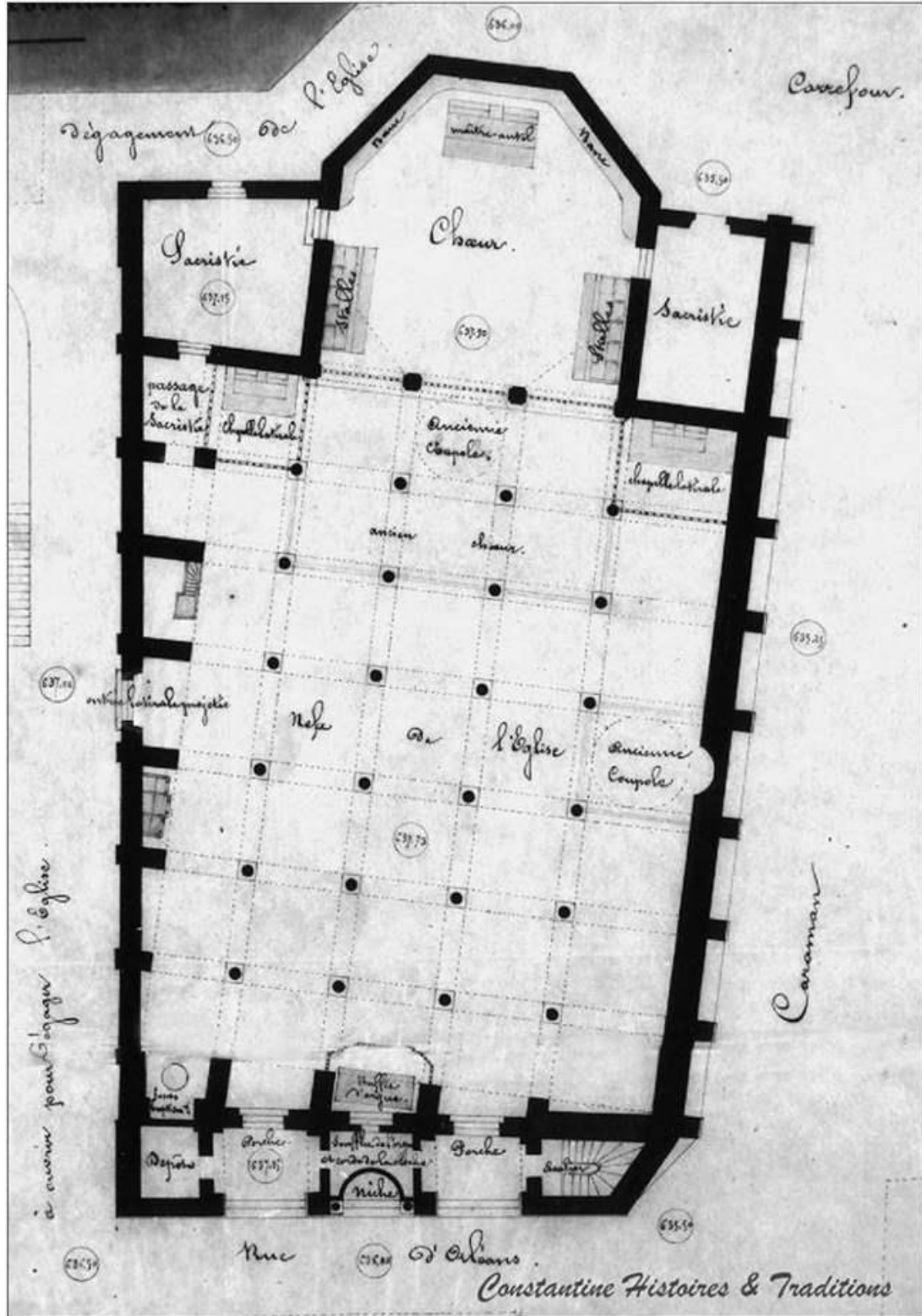
Kostantine' de Sûku'l-
Gazâl Câmii'nin 1731
târihli Arapça kitâbesi
*The Arabic epitaph of
the Souk al-Ghazal
Mosque in Constantine,
dated 1731*

R.5.12

Kostantine' de Sûku'l-
Gazâl Câmii
*Souk el Gazal Mosque
in Constantine*

R.5.13

Sûku'l-Gazâl Câmii
planı
Plan of Souk al-Ghazal
Mosque

R.5.14

Kostantine’de Sûku’l-Gazâl Câmii’nin kilise olarak kullanıldığı döneme ait kartpostal
Postcard from the period when the Souk al-Ghazal Mosque was used as a church in Constantine

R.5.15

Kostantine’de Sûku’l-Gazâl Câmii’nin kilise olarak kullanıldığı dönemdeki iç mekânı
The interior of the Souk el Ghazal Mosque in Constantine when it was used as a church

ERMENİSTAN

Armenia

Hacıköy Câmii

Hacıköy Mosque

Yeri <i>Location</i>	Ermenistan, Hacıköy <i>Armenia, Mrgastan</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1891 Rus-Kazak Kilisesi <i>1891 Russian-Kazakh Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA Y.PRK.DH. 4/59
Kaynakça <i>References</i>	BOA Y.PRK.DH. 4/59

1891 târihli bir belgeye göre, Çerkez muhâcirlerle meskûn olan Hacıköy'de¹ (Kars'a tâbi) dört mescit bulunuyordu. Bu dört mescitten en mûmtaz olanı, Rus işgalinden sonra bölgeye yerleştirilen Don Kazaklarına verilerek kiliseye çevrilmiştir. Mâbette bulunan ay-yıldız sökülerek yerine haç asılmış, üç ay sonra da Gence Ortodoks Meclisi'nin kesin kararıyla eser kiliseye tahvil edilip Kazaklara verilmiştir.

According to a document dated 1891, there were four mosques in Mrgastan¹ (subordinated to Kars), which was inhabited by Circassian immigrants. The most prestigious of these four mosques were given to the Don Cossacks who were settled in the region after the Russian occupation and turned into a church. The crescent-star in the temple was removed and a cross was hung in its place, and three months later, with the final decision of the Ganja Orthodox Assembly, the building was converted into a church and given to the Kazakhs.

1. Serkboskaya kasabasını tespit edemedik. Günümüzde Kars'a bağlı Hacıköy isminde de bir yerleşim bulunmamaktadır. İğdir ile Revan arasındaki Mrgastan beldesinin eski adı (Khach'i gyugh / Hacıköy)'dür. 1935'te ismi değiştirilmiştir. Belgede zikredilen köyün burası olduğunu düşünüyoruz.

1. We could not locate *Serkboskaya* Town. Today, there is no settlement called Hacıköy, that is connected to Kars. The old name of Mrgastan town between İğdir and Revan is (Khach'i gyugh / Hacıköy). It was renamed in 1935. We think that this is the village mentioned in the document.

Revan, Recep Paşa Câmii

Yerevan, Recep Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	Ermenistan, Revan, Kaleiçi <i>Armenia, Yerevan, Old Citadel</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Tiflis Muhâfızı Recep Paşa <i>Tbilisi Commander Recep Pasha</i>
İnşâ Târihi <i>Building Date</i>	1725
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1827-1930 Rus Ortodoks Kilisesi <i>1827-1930 Russian Orthodox Church</i>
Yıktırılışı <i>Demolish Date</i>	1930
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Aydın 2008, Mustafa 2015: 225-226, Mustafa 2016: 25, Oktay 2014: 4

1724 yılında Osmanlı ordusu Revan'ı yeniden fethetmiş ve şehir îmar edilmiştir. Tiflis Muhafızı Recep Paşa, kale içinde 1725'te bir câmi yaptırmıştır. Recep Paşa Câmii'yle birlikte Revan'da 2'si kale içinde 6'sı dış mahallelerde olmak üzere toplam 8 câmi bulunuyordu. 1796 tarihli bir gravürde, Recep Paşa Câmii kubbeli ve tek şerefeli minâreli olarak tasvir edilmiştir. Revan'ın 1827'de Ruslar tarafından işgal edilmesinden hemen sonra Recep Paşa Câmii kiliseye çevrilmiştir. Kubbedeki hilâl çıkartılarak yerine haç asılmış, minâresi ise çan kulesine dönüştürülmüştür. Sonraki yıllarda yapılan kapsamlı onarımla câminin tüm mimarî özelliklerinin yok edilmesi amacıyla cephelerine üçgen alınlıklar ve sütunlu galeri eklenerek antik döneme benzetilmiş ve câmi garip bir hâle getirilmiştir. 1836 ve 1843'te şehre gelen seyyahlar Karl Koch ve

Avqust fon Haksthauzen, Revan Kalesi'nin yıkılmak üzere olduğunu, sarayın harabeye döndüğünü, iç kaledeki iki câmiden birinin kiliseye çevrilip diğerinin ise silah deposu olarak kullanıldığını bildirmektedir. Recep Paşa Câmii, 1930'da tümüyle yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır.

In 1724, the Ottoman army re-conquered Yerevan and the city was rebuilt. Tbilisi Guard Recep Pasha had a mosque built in the castle in 1725. Along with the Recep Pasha Mosque, there were a total of 8 mosques in Yerevan, 2 of which were in the castle and 6 of them were in the outer quarters. In an engraving dated 1796, the Recep Pasha Mosque is depicted as a domed and single-balcony minaret. Recep Pasha Mosque was converted into a church right after Yerevan was oc-

cupied by the Russian forces in 1827. The crescent on the dome was removed and a cross was placed in its place, and its minaret was turned into a bell tower. With the extensive repairs made in the following years, triangular pediments and a columned gallery were added to the facades in order to destroy all the architectural features of the mosque, making the mosque look like the ancient period and making it strange.

Travelers Karl Koch and Avqust fon Haksthauzen, who came to the city in 1836 and 1843, reported that Yerevan Castle was about to be demolished, that the palace was in ruins, one of the two mosques in the inner castle was turned into a church and the other was used as an arms depot. The Recep Pasha Mosque was completely demolished in 1930.

R.6.1

Erivan Kalesi'nin Rusya tarafından ele geçirilmesi (Franz Roubaud, 1893)

Capture of Erivan Fortress by Russia (by Franz Roubaud, 1893)

R.6.2

1796 yılında Revan Kalesi, Abbas Mirza Câmii ve sağda Recep Paşa Câmii
Yerevan Castle in 1796, Abbas Mirza Mosque and Recep Pasha Mosque on the right

R.6.3

Revan' da Recep Paşa Câmii'nin Rus Ortodoks kilisesine dönüştürülmüş hâli
Yerevan's Recep Pasha Mosque converted into a Russian Orthodox church

GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ

Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus

Limasol, Hacı Hasan Ağa Çeşmesi

Limasol, Hacı Hasan Ağa Fountain

Yeri <i>Location</i>	Güney Kıbrıs, Limasol <i>Southern Cyprus, Limasol</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Hacı Hasan Ağa
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1604
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	19. yüzyıl <i>19th century</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aya Theklis Kilisesi <i>Hagia Theklis Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Atay 2010: 263-264, Bağışkan 2005: 419

Hacı Hasan Ağa Çeşmesi, Limasol'da Agia Theklis Sokağı'nda yer almaktadır. 1604 yılında inşa edilen çeşme, Gâzi Magosa'daki Cafer Paşa Çeşmesi'nden sonra Osmanlı döneminde yapıldığı bilinen en eski ikinci çeşmedir. Çeşmenin bânîsi olan Hacı Hasan Ağa, Dere Hamamı'nı da inşa ettirmiştir.

Çeşmenin hemen yanına çok küçük, sadece bir odadan meydana gelmiş, kiliseden çok mum yakıp adak adama işlevi gören Aya Teklis Kilisesi bulunmaktadır. Çeşme, kiliseye uyum sağlamak için beyaza boyanmış ve kilisenin bir parçası hâline getirilmiştir.

Kilisenin giriş kapısının solunda yer alan çeşme, kesme taştan inşa edilmiştir. Haznesi bulunmayıp duvar çeşmesi özelliği göstermektedir. Cephesinde yer alan iki pâyenin üzerinde bulunan bir kemerin oluşturduğu niş içerisinde altta

musluk, üstte ise 1604 târîhli kitâbe bulunmaktadır. Çeşme ve okunamayacak kadar yıpranmış bile olsa kitâbesi, günümüzde de yerinde durmaktadır. Gerçek işlevini yitiren çeşme, Aya Teklis Kilisesi'nin çiçek saksılarının konulduğu bir mekân işlevi görmektedir. Kilise ise günümüzde de adak yeri olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Hacı Hasan Ağa Fountain is located on Agia Theklis Street in Limassol. The fountain, which was built in 1604, is the second oldest fountain known to have been built during the Ottoman period, after the Cafer Pasha Fountain in Gazi Magosa. The founder of Hacı Hasan Ağa, had also the Dere Bath built.

Right next to the fountain, there is the Hagia

Teklis Church, which is very small, consists of only one room, and serves as a votive offering by lighting candles rather than a church. The fountain was painted white to match the church and made a part of the church.

The fountain located to the left of the entrance door of the church was built of cut stone. It does not have a reservoir and shows the feature of a wall fountain. There is a faucet at the bottom and

an epitaph dated 1604 at the top in the niche formed by an arch on the two pillars on its façade. The fountain and its epitaph, though too worn out to be read, are still remain today. The fountain, which has lost its real function, serves as a place where the flower pots of the Aya Teklis Church are placed. The church continues to be used as a votive place today.

R.7.1

Hacı Hasan Ağa Çeşmesi ve kilise

Hacı Hasan Ağa Fountain and church

R.7.2

Hacı Hasan Ağa Çeşmesi ve kilise

Hacı Hasan Ağa Fountain and church

R.7.3

Hacı Hasan Ağa Çeşmesi ve kilise

Hacı Hasan Ağa Fountain and church

GÜRCİSTAN

Georgia

Adigeni, Zazalı Köyü Câmii

Adigeni, Zazalo Mosque

Yeri <i>Location</i>	Gürcistan, Adigeni, Zazalı <i>Georgia, Adigeni, Zazalo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	19. yüzyıl sonları <i>late 19th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1982
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Zazalı Köyü Kilisesi <i>Zazalo Chuapel</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Gümüş vd. 2009: 300-303

Zazalı (Zazalo) köyü, Ardahan Türkgözü sınır kapısının 13 km kuzeybatısında Adigeni bölgesinde yer almaktadır. Câmî, köyün güneyinde hafif bir yamaç üzerinde inşâ edilmiştir. Dıştan yaklaşık 13 x 13 m ölçülerinde kare planlıdır. Zazalı'nın Müslüman halkı 1944'te Stalin tarafından Orta Asya'ya sürüldükten sonra köyün câmîsi de harap olmuştur. Câmiden geriye beden duvarlarının izi ile mihrap nişinin bir kısmı kalabilmiştir. 1982 yılında köyün yeniden iskâna açılmasıyla birlikte câmî kalıntılarının üzerine köydeki Hristiyan ahalî tarafından küçük bir şapel yapılmıştır.

The village of Zazali (Zazalo) is located in the Adygeni region, 13 km northwest of the Ardahan Türkgözü border crossing. The mosque was built on a slight slope to the south of the village. Externally, it measures approximately 13x13 m and has a square plan. After the Muslim population of Zazali was deported to Central Asia by Stalin in 1944, the mosque was destroyed. Traces of the body walls and part of the mihrab niche remain. In 1982, when the village was re-settled, a small chapel was built on the ruins of the mosque by the Christian residents of the village.

R.8.1

Zazalı Köyü Câmii kalıntıları üzerine yapılan şapel
Chapel built on the ruins of the Zazali Village Mosque

R.8.2

Zazalı Köyü Câmii kalıntıları üzerine yapılan şapel
Chapel built on the ruins of the Zazali Village Mosque

Ahıska, Ahmediye Câmii

Akhaltsikhe, Ahmediye Mosque

Yeri <i>Location</i>	Gürcistan, Ahıska <i>Georgia, Akhaltsikhe</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Çıldır Vâlisi Sefer Paşazâde el-Hac Ahmed Paşa <i>Governor of Çıldır Sefer Paşazâde el-Hac Ahmed Paşa</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1749 (?)
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1828
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Kale Müzesi, Ahmediye Câmii <i>Castle Museum, Ahmediye Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 1629/1/1
Kaynakça <i>References</i>	Aksu 1996, Ataman 2011, Gümüş vd. 2019: 346-354

Minâre yerine zenkler asıldı
Mescid mihrabına ayak basıldı
Toprağından bin-bereket kesildi
Kurudu sünbülün denin Ahıska

Ahıskalı Âşık Garib

*Bells were hung in place of the minaret
Mihrab in the masjid was down trampled
From your soil, thousand blessings sheared
Your hyacinth dried up, your grail, Akhaltsikhe*

Ahıska'da kale içinde yer alan Ahmediye Câmii, medrese ve sebilden oluşan külliye'nin merkezi olarak inşâ edilmiştir. Câmînin bânîsi, Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmet Paşa'dır. Hacı Ahmet Paşa, Çıldır Beylerbeyi iken 1749 yılında câmî ile birlikte medrese ve sebil de inşâ ettirmiştir¹. Erzurum ulemâsından İspirli Dîvan Şâiri ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin Farsça hocası Hâzık Mehmet Efendi (1690-1763), tertip ettiği divanında Ahıska'daki câmî, medrese ve iki çeşme üzerine, târih düşürdüğü manzûmeler yazmıştır. Bunlardan câmî için yazdığı ebced târihli gazel şöyledir:

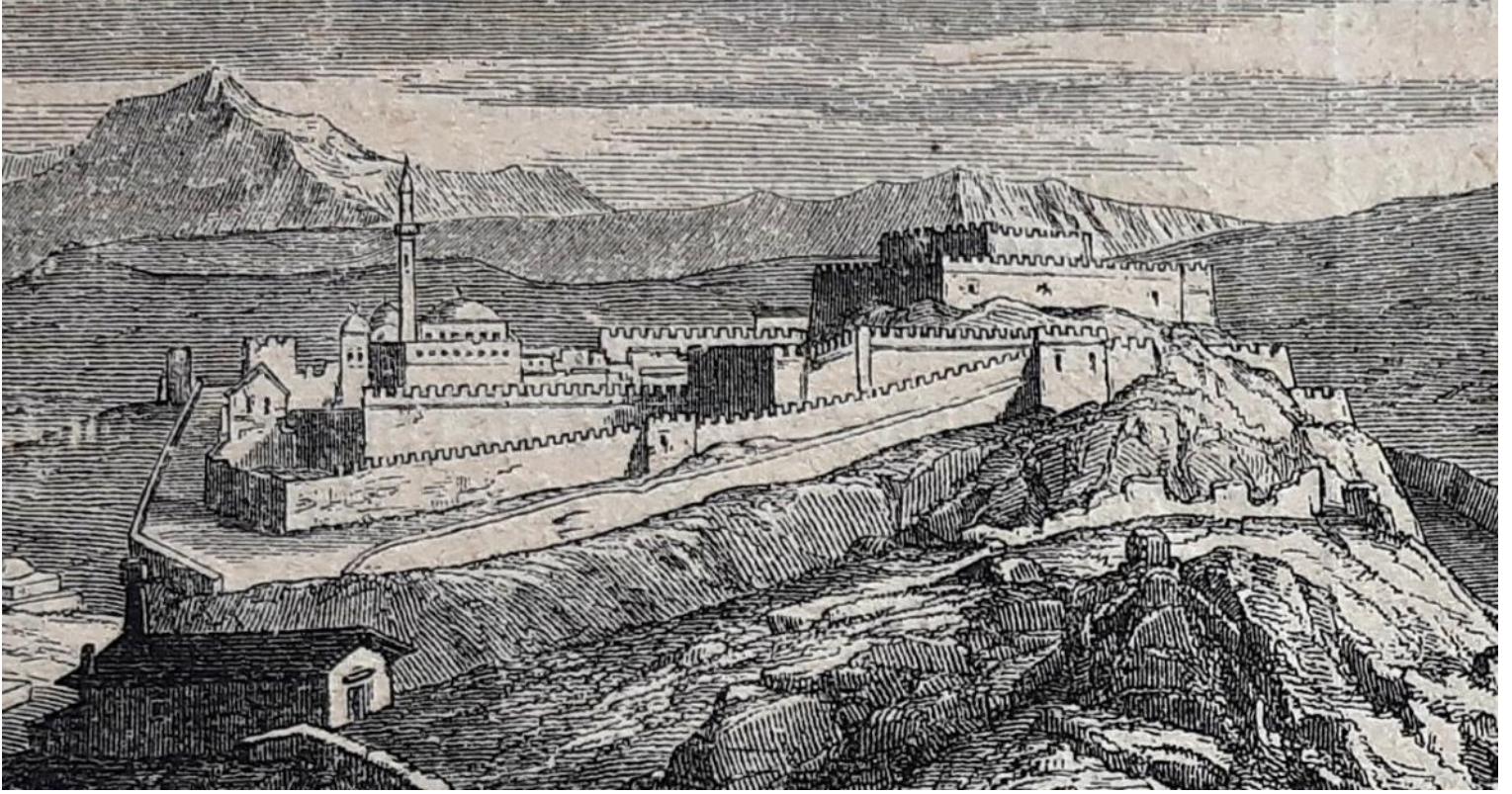
*Târih-i Câmî-i el-Hâc Ahmed Paşa der-Ahıska /
Bârekallah zihî dâver-i hayr-endîşe / O vezîr ibn vezîr
âsaf-ı hayrî'l-vüzerâ / Yapdı bir tarlu güzel resmi*

*müsellem câmî / Oldu bu câmî ile şeh-r-i Ahıska ihyâ /
Ahmediyye diyü olsa nola meşhûr-i cihan / Görünür
sâhibine nisbet olunmak ahrâ / Oldu da'vât bizim
lâzime-i zimmetimiz / Sa'yi meşkûr ola hayrâtı kabûl-
i Mevlâ / Nâgehân hâtif-i gaybî dedi Hâzık târih /
Yapdı bu câmî-i nâzûk-teri Hacı Paşa*

Ahmediye Câmii, Rus işgal döneminde (1828) kiliseye çevrilmiştir. Bu dönemde minâre yıktırılmış; kâidenin üzerine çan kulesi yapılmıştır. Câmînin doğu cephesine apsis eklenmiş, batı cephenin ortasındaki pencere kapıya çevrilip, doğu cepheden apsise giriş kapısı açılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıska Türklerinin ana yurtlarına dönüş süreci başladığında, Ahmediye Câmii'nin tekrar ibâdete açılması gündeme gel-

1. VGMA'da Çıldır Vâlisi Sefer Paşazade el-Hac Ahmed Paşa bin İshak Paşa Vakfı defter no:1629, sayfa no:1, sıra no:1'de kayıtlıdır. Ahıska'da kurulan vakfın tanzim târihi H. 30.08.1165 / M. 12.07.1752 tescil târihi ise H. 13.09.1168 / M. 23.06.1755'tir. BOA - EV.d- 14071; BOA - EV.MH- 01127.00335 (MK); VGM.DEFTER-00378.00015 (MK); VGM.DEFTER-00378.00048 (MK).

miştir. İbâdete açılması beklenen câmi, Gürcistan Devleti tarafından müzeye çevrilmiştir. 2011'de başlanan câmi ve medresenin onarımı hâlen sürmektedir.

Located in the castle in Akhaltsihe, the Ahmediye Mosque was built as the centre of the complex consisting of a madrasah and a public fountain. The founder of the mosque is Hacı Ahmet Pasha, one of the Meskhetian Atabeks. When Hacı Ahmet Pasha was the Governor of Çıldır, he had a madrasah and a public fountain built together with the mosque in 1749¹.

Hâzik Mehmet Efendi (1690-1763), the Divan Poet of Ispir and a scholar from Erzurum who taught Persian to İbrahim Hakkı (1690-1763), wrote poems on the mosque, madrasah and two fountains in Ahıska. Among them, the ode indicating the date for the mosque is as follows:

Târih-i Câmi-i el-Hâc Ahmed Paşa der-Ahıska / Bârekallah zihî dâver-i hayr-endişe / O vezîr ibn vezîr âsaf-ı hayrû'l-vüzerâ / Yapdı bir tarhu güzel resmi

müsellem câmi / Oldu bu câmi ile şehri Ahıska ihyâ / Ahmediyeye diyü olsa nola meşhûr-i cihan / Görünüñr sâhibine nisbet olunmak ahrâ / Oldu da'vât bizim lâzime-i zimmetimiz / Sa'yi meşkûr ola hayrâtı kabûl-i Mevlâ / Nâgehân hâtif-i gaybî dedi Hâzık târih / Yapdı bu câmi'-i nâzûk-teri Hacı Paşa

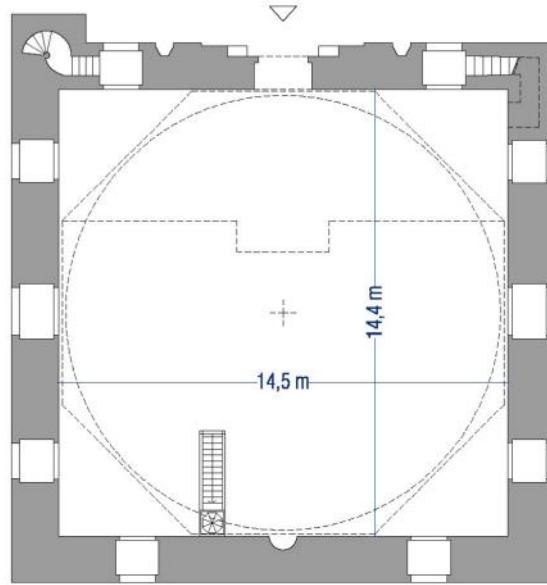
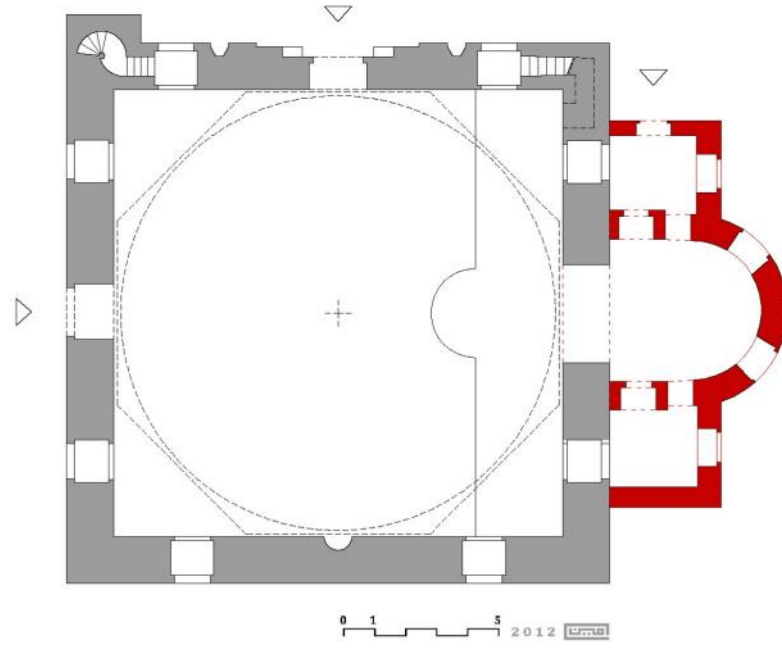
Ahmediye Mosque was converted into a church during the Russian occupation (1828). During this period, the minaret was demolished. A bell tower was built on the pedestal. An apse was added to the eastern façade of the mosque, the window in the middle of the western façade was turned into a door, and the entrance door to the apse was opened from the eastern façade.

When the Meskhetian Turks, who were exiled to Central Asia after the collapse of the Soviet Union, began the process of returning to their homeland, the opening of the Ahmadiyya Mosque again came to the agenda. The mosque, which is expected to be opened for worship, has been converted into a museum by the Georgian government. The repair of the mosque and the madrasah, which was started in 2011, is still on the process.

R.8.3

Ahıska Kalesi ve Ahmediye Câmi (19. yy)
Akhaltsikhe Castle and Ahmediye Mosque (19th century)

1. It is registered in VGMA in Çıldır Vâlisi Sefer Paşazade el-Hac Ahmed Paşa bin İshak Paşa book no: 1629, page no: 1, line no: 1. The establishment date of the foundation established in Ahıska is H. 30.08.1165 / M. 12.07.1752, and the registration date is H. 13.09.168 / M. 23.06.1755. BOA - EV.d-14071; BOA - EV.MH-01127.00335 (MK); VGM.DEFTER-00378.00015 (MK); VGM.DEFTER-00378.00048 (MK).

Ahıska Ahmediye Câmii Rölöve ve Restitüsyon Önerisi
 Akhaltsihe Ahmediye Mosque Survey and Restitution Proposal

- özgün duvarlar / original walls
- ilâveler / additions

R.8.4

Ahıska Ahmediye Câmii'nin kiliseye çevrildikten sonra, şadırvan yıktırılmadan ve apsis eklenmeden önceki hâli

The state of Akhaltsikhe Ahmediye Mosque after it was converted into a church, before the fountain was demolished and the apse was added

R.8.5

Ahıska Ahmediye Câmii'nin kiliseye çevrildikten sonraki hâli
The state of Akhaltsikhe Ahmediye Mosque after it was converted into a church

R.8.6

Ahıska Ahmediye Câmii'nin batı cephesi
West façade of Ahmediye Mosque in Akhaltsikhe

R.8.7

Ahıska Ahmediye Câmii'nin kuzey cephesi
North façade of Ahmediye Mosque in Akhaltsikhe

R.8.8

Ahıska Ahmediye C mii'nin kible cephesi
Qibla façade of Ahmediye Mosque in Akhaltsikhe

R.8.9

Ahıska Ahmediye Câmii'nin iç mekânı
Interior space of Ahmediye Mosque in Akhaltsikhe

R.8.10

Ahıska Ahmediye Câmii'nin iç mekânı

Interior space of Ahmediye Mosque in Akhaltsikhe

R.8.11

Ahıska Ahmediye
Câmii'nin doğu
cephesine eklenen
apsis

*The apse added to the
eastern façade of
Akhaltsikhe Ahmediye
Mosque*

Ahıska, Câmi (Ermeni Katolik Kilisesi)

Akhaltsikhe, Mosque (Armenian Catholic Church)

Yeri <i>Location</i>	Gürcistan, Ahıska <i>Georgia, Akhaltsikhe</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	18. yüzyıl <i>18th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1832'den sonra <i>After 1832</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Ermeni Katolik Kilisesi <i>Armenian Catholic Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Gümüş vd. 2019: 338-341

Ahıska Kalesi'nin kuzeyindeki mahallede Davit Guramışvili Sokağı'nda yer almaktadır. Taş duvardan inşa edilen câmi, dıştan 10,50 x 16,60 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Bânîsi ve ismi bilinmeyen câmi, 1832'den sonra Ruslar tarafından Ahıska'ya iskân edilen Ermenilere tahsis edilerek Katolik kilisesine dönüştürülmüştür. Bu dönüştürme sırasında minâre, kâidesine kadar yıktırılıp üzerine çan kulesi inşa edilmiştir. Güney cepheye bir kapı açılmış, pencerelerden biri de genişletilerek kapıya dönüştürülmüştür. Pencerelerin çoğu da örülerek kapatılmış, mihrap ve minber de yok edilmiştir.

It is located on Davit Guramishvili Street in the neighbourhood to the north of Akhaltsihe Castle. The mosque, which was built of stone, has a rectangular plan, measuring 10.50 x 16.60 m from the outside. The mosque, whose founder and the name are unknown, was allocated to the Armenians who were resettled in Akhaltsihe by the Russians after 1832 and converted into the Armenian Catholic Church. During this transformation, the minaret was demolished up to its base and on it a bell tower was. A door was opened on the south façade, and one of the windows was enlarged and turned into a door. Most of the windows were covered with bricks, and the altar and pulpit were also destroyed.

R.8.12

Ahıska'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin genel görünüşü
General view of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsihe

R.8.13

Ahıska' da Ermeni Katolik Kilisesi' ne dönüştürülen câminin genel görünüşü
General view of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsihe

R.8.14

Ahıska'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin genel görünüşü
General view of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsihe

R.8.15

Ahıska'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin genel görünüşü
General view of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsihe

R.8.16

Ahıska'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin minâresi üzerine yapılan çan kulesi
The bell tower built on the minaret of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsikhe

R.8.17

Ahıska'da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin iç mekânı

Interior of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsikhe

R.8.18

Ahıska' da Ermeni Katolik Kilisesi'ne dönüştürülen câminin iç mekânı
Interior of the mosque converted into the Armenian Catholic Church in Akhaltsikhe

Ahıska, Kilde Köyü Câmii

Ahaltsihe, Klde Mosque

Yeri <i>Location</i>	Gürcistan, Ahıska, Kilde <i>Georgia, Ahaltsihe, Klde</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	18. yüzyıl <i>18th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1990'lar <i>1990's</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Kilde Köyü Câmii <i>Klde Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Gümüş vd 2019: 394-399, Kutateladze 2021: 121-127

Kilde Köyü, Ahıska'nın 7 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. 18. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilen câmi, dıştan yaklaşık 10 x 12 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Düzgün bir taş işçiliğiyle yapılan câminin mahfili ve tavanı günümüze ulaşmamıştır. Beden duvarlarının üzerinde geçici bir çatı örtüsü yer almaktadır.

Kilde Köyü Câmii, 1990'lı yıllarda yerel din adamı tarafından kutsanarak kilise olarak kullanılmaya başlanmıştır. İç mekânın kilise olarak düzenlenmesi amacıyla tadilat çalışmalarına da başlanmış ancak yetkili kurumların muhalafet etmesi ve kilise sponsorunun kararı nedeniyle bu düzenleme gerçekleşmemiştir. 1 Temmuz 2006'da köyde başka bir yere yeni kilise yapılmasına karar verilmiştir.

Kısa süre kilise olarak kullanılan câminin mihrabında yakılan mum izleri bellidir. İç mekânın kiliseye dönüştürülmesi sırasında harime örülmeye başlanan taş duvar da hâlen durmaktadır.

Kilde Village is located 7 km northeast of Akhaltsikhe. Estimated to have been built in the 18th century, the mosque has a rectangular plan measuring approximately 10x12 meters from the outside. The cloister and ceiling of the mosque, which was built with a smooth stone workmanship, have not survived to the present day. There is a temporary roof cover over the body walls.

The Kilde Village Mosque was consecrated by the local clergyman in the 1990s and started to be used as a church. Renovation works were also started with the aim of reorganizing the interior as a church, but due to the opposition of the authorities and the decision of the church sponsor, this arrangement did not take place. On July 1, 2006, a new church was to be built elsewhere in the village.

The *mihrab* of the mosque, which was used as a church for a short time, shows traces of candles being lit. During the conversion of the interior into a church, the stone wall that was started to be built in the *harim* is still standing.

R.8.19

Kilde Köyü Câmii
Kilde Mosque

R.8.20

Kilde Köyü Câmii
Kilde Mosque

R.8.21

Kilde Köyü Câmii
harimi
Harim of Kilde Mosque

R.8.22

Kilde Köyü Câmii
harimine kiliseye çev-
rilirken eklenen yarım
kalmış taş duvar
*The unfinished stone
wall added to the harim
of Kldeo Village Mosque
while it was converted
into a church*

R.8.23

Kılde Köyü Câmii
mihrabındaki mum
isleri

Candle soot on the mihrab of Kilde Village Mosque

Nakurdev Köyü Câmii

Mosque of Nakurdevi Village

Yeri <i>Location</i>	Gürcistan, Adigeni, Nakurdev <i>Georgia, Adigeni, Nakurdevi</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H. 1337 / M. 1918-19
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1929-1935 (?) Ermeni Kilisesi <i>1929-1935 (?) Armenian Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Nakurdev Köyü Câmii <i>Mosque of Nakurdev Village</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Gümüş vd. 2019: 338-341

Nakurdev Köyü, Adigeni'ye bağlı olup Türkgözü sınır kapısına 34 km mesafededir. Köyün câmisi dıştan 9,44 x 9,92 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olup, giriş kapısı üzerindeki târihe göre H. 1337'de inşâ edilmiştir. Düzgün kesme taştan yapılan eserin doğusunda sonradan bir mekân eklenmiş ve bu cepheadeki pencereler örülerek kapatılmıştır. Câminin dış duvarlarında Rus işgal girişimi dönemine ait çok sayıda kurşun izi bulunmaktadır. Nakurdev Köyü Câmii, 1929'da Kars'tan gelen Ermeniler tarafından kiliseye dönüştürülmüştür. Muhtemelen 1935'e kadar kilise olarak kullanılan câmi, zemini yükseltilecek kültürel faaliyetlerin yapıldığı mekân hâline getirilmiştir. İç duvarlarında eski kalemlerinin görüldüğü eser günümüzde metrük hâldedir.

Nakurdev Village is connected to Adigeni and is 34 km from Turkgozu border gate. The mosque of the village has a rectangular plan, measuring 9.44 x 9.92 m from the outside, and was built in 1337, according to the date on the entrance door. A place was added to the east of the work, which was made of smooth cut stone, and the windows on this facade were covered by brickwork. On the outer walls of the mosque, there are many bullet marks from the period of the Russian invasion attempt. Nakurdev Village Mosque was converted into a church in 1929 by Armenians from Kars. The mosque, which was probably used as a church until 1935, was turned into a place where cultural activities were carried out by raising its floor. The structure, whose original hand-drawings can be seen on the inner walls, is in a derelict state today.

R.8.24

Nakurdev Köyü Câmii genel görünüşü
General view of the mosque of Nakurdevi Mosque

Sene 1337
Year 1337 [1918]

R.8.25

Nakurdev Köyü Câmii giriş cephesi

Entrance facade of the Nakurdevi Village Mosque

R.8.26

Nakurdev Köyü Câmii genel görünüşü
General view of the mosque of Nakurdevi Mosque

R.8.27

Nakurdev Köyü Câmii genel görünüşü

General view of the mosque of Nakurdevi Mosque

R.8.28

Nakurdev Köyü Câmii harimi
Harim of Nakurdevi Village Mosque

R.8.29

Nakurdev Köyü Câmii mihrâbı

Mihrab of Nakurdevi Village Mosque

R.8.30

Nakurdev Köyü Câmii penceresi
Window of Nakurdevi Village Mosque

HIRVATISTAN

Croatia

Dırniş, Halil Hoca Câmii

Drnis, Halil Hoca Mosque

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Dırniş <i>Croatia, Drnis</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Halil Hoca
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	16. yüzyıl <i>16th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1693
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Ante Kilisesi <i>Sveti Ante Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA AE. IV. Mehmed, 546
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/111-112, Evliyâ Çelebi 5/665, Gaurina - Zaninović 2010: 20-32, Jackson 1887: 2/179-182, Karaç 2011, Sarınoy 2010: 410-411, Stojanović 2010: 4-7, Tomić 2016, Zdravković 1954: 40

Adriyatik sâhilindeki Şibenik şehrinin 20 km doğusunda yer alan Dırniş, denizden gelen saldırılara karşı kuvvetli bir üs konumundadır. 1522 yılında Sıkradin ve Kinin ile beraber fethe edilmiş ve 164 yıl Türk idaresinde kalmıştır. Venediklilerle mücadelede bir üs olarak kullanılan Dırniş'te Türk döneminde 1 kale ve 5 câmi inşâ edilmiştir.

Dırniş'in fethini ayrıntılı olarak anlatan Evliyâ Çelebi, şehri Gâzi Hüsrev Bey, Malkoç Bey, Murat Bey, Bektaş Bey ve İzvornik Beyi Pılak Bey'in fethettiklerini bildirir. Dırniş'e Venedik hâkimiyet döneminde gelen seyyâh, şehrin durumunu şöyle tasvir etmektedir: "... Dırniş şehri daha önce öyle mamurmuş ki hâlâ gördüğümüz kadarıyla Hırvatistan'ın Mısır'ı imiş... Bu şehirde beşer onar kere 100 bin guruşa malik yüz fazla zengin bezirgânlar var imiş. 10 bin guruşa malik adamlara fakirdir diye zekât verip her sene bu şehirden yüz ve yüz ellişer adam hacc-ı şerife gidirmiş ve 300 adet hane sahibi

adamlar var imiş. Hâlâ haneleri kale gibi durur, zira bu şehirde asla ahşap yapı yoktur. Baştanbaşa kargir yapılarıdır. Hatta bütün han, câmi, mescit, imâret ve medreseleri ve dükkân bedestenleri durur. Ama tüm kurşun örtülerini kâfir alıp bütün câmi ve medreselerinin mihraplarına pislikler sürmüşler."

GMD'de Hoca Halil Câmii (džamije Halil Hodže) olarak kayıtlı olan eser, 16. yüzyılın ortalarında inşâ edilmiş, kare planlı ve tek kubbeli bir yapıdır. 1693 yılında Venedikliler tarafından Sveti Ante ismiyle kiliseye çevrilmiştir. Kare planlı çan kulesi ise ana yapıdan ayrı olarak 1790-92 yıllarında inşâ edilmiştir.

Câminin kiliseye çevrilmesinden sonra 1887 yılında Dırniş'e gelen mimar-gezgin T. G. Jackson kaleyi ve şehri gezmiş; çeşitli çizimler yapıp izlenimlerini neşretmiştir. Jackson, kalenin yakınında bir Müslüman câmisinin kiliseye çevrildiğini ve yapının çok değiştirilmiş olduğunu anlatır. Câminin ana mekânının kare planlı ve orantıları

nın çok düzgün olduğundan bahsederek bu câminin benzerini Vrana'da gördüğünü ifade eder. Kubbenin sekizgen kasağa oturduğunu ve kemer orantıları ile süslemelerin etkileyciliğinden bahseder. Yapının geometrik süslemelerini anlatan Jackson mukarnaslı bir sütun başlığının da çizimini yapmıştır. Eserin sadeliğinin nef ve koro eklenmesiyle bozulduğunu bildiren Jackson'un yaptığı çizimdeki sütun başlığının günümüze ulaşmamış son cemaat yerine ait olması muhtemeldir. Benzer mukarnaslar iç mekânda hâlâ mevcuttur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında câminin kurşun kaplamaları sökülerek askerî amaçlı kullanılmıştır. 1951 yılında kubbesi yıkılmış ve geçici olarak bir çatı yapılmıştır. 1990 yılında ise esaslı bir onarım yapılarak eser günümüzdeki hâline getirilmiştir. Yapılan tüm onarımlar neticesinde, eserin pencereleri örülerek kapatılmış, kible duvarı mihrabı yok etmek sûretiyle açılmış ve câminin kuzeyine ve güneyine mekânlar ilâve edilmiştir. Günümüzde bakımlı ve iyi durumda

olan Halil Hoca Câmii, ilk yapıldığı dönemde (16. yy) kare planlı tek kubbeli harim ile revaklı son cemaat yeri ve minâreden oluşan tipik bir klasik dönem Osmanlı câmisidir.

Located 20 km east of the city of Šibenik on the Adriatic coast, Drnis is a strong base against attacks from the sea. It was conquered together with Skradin and Knin in 1522 and remained under Turkish rule for 164 years. In Drnis, which was used as a base in the struggle against the Venetians, a castle and five mosques were built during the Turkish reign.

Evliyâ Çelebi, who describes the conquest of Drnis in detail, states that the city was conquered by Gâzi Hüsrev Bey, Malkoç Bey, Murat Bey, Bektaş Bey, İzvornik Bey and Pılak Bey. A traveler who came to Drnis during the Venetian domination describes the situation of the city as follows: "... The city of Dirnish was so prosperous before that it is still the Egypt of Croatia as far as we can see... In this city, there were more than a hun-

R.9.1

16. yüzyılda Drnis (M. Coronelli)

Drnis in the 16th century (M. Coronelli)

R.9.2

Dırniş Halil Hoca
Câmii (1910)
Dırniş Halil Hoca
Mosque (1910)

dred wealthy merchants. They gave zakat to the men who owned 10 thousand kurus as if they were poor, and every year one hundred and one hundred and fifty men from this city went to Hajj, and there were men who owned 300 households. Their houses still look like castles because there are never any wooden buildings in this city. They are completely constructed of masonry. In fact, all inns, mosques, masjids, imarets and madrasas and shops are still standing. But the unbelievers took all the lead covers and smeared the mihrabs of all the mosques and madrasas with filth."

Registered as Hoca Halil Mosque (dzamije Halil Hodze) in GMD, the work was built in the middle of the 16th century, with a square plan and a single dome.

In 1693, it was converted into a church by the Venetians under the name Sveti Ante. The square-planned bell tower was built in 1790-92 separately from the main structure.

Architect-traveler T. G. Jackson, who came to Dırniş in 1887 after the mosque was converted into a church, visited the castle and the city; he made various drawings and published his impressions. Jackson tells that a Muslim mosque was turned into a church near the castle and that the structure was changed a lot. He mentions that the main space of the mosque has a square plan and its proportions are very smooth, and that he has seen a similar mosque in Vrana. He mentions that the dome sits on an octagonal drum and that the proportions of the arches and

decorations are impressive. Jackson, describing the geometrical ornaments of the building, also drew a stalactite column capital. It is possible that the column capital in the drawing made by Jackson, who states that the simplicity of the work has been spoiled by the addition of the nave and the choir, belongs to the narthex, which has not survived. Similar muqarnas are still present in the interior.

During the First World War, the lead coatings of the mosque were removed and used for military purposes. In 1951, its dome was demolished and a temporary roof was built. In 1988, a major repair was made and the work was transformed into its present form. As a result of all the repairs made until today, the windows of the work were

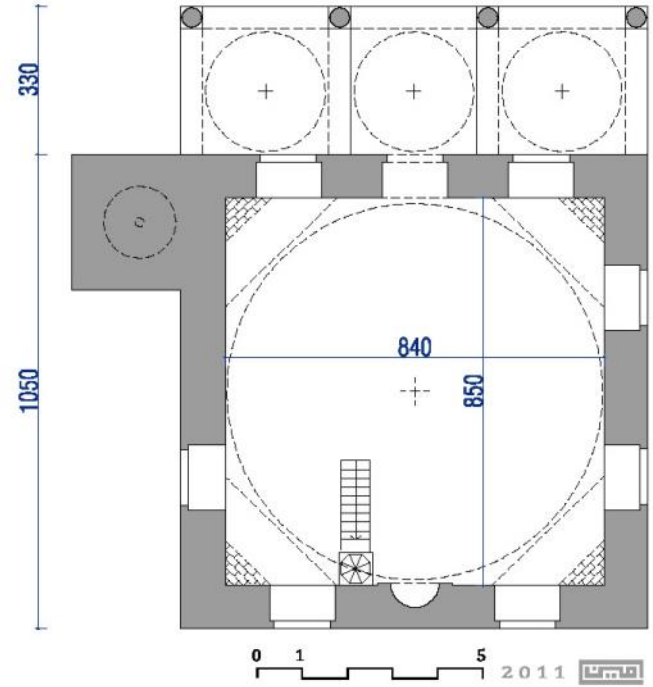
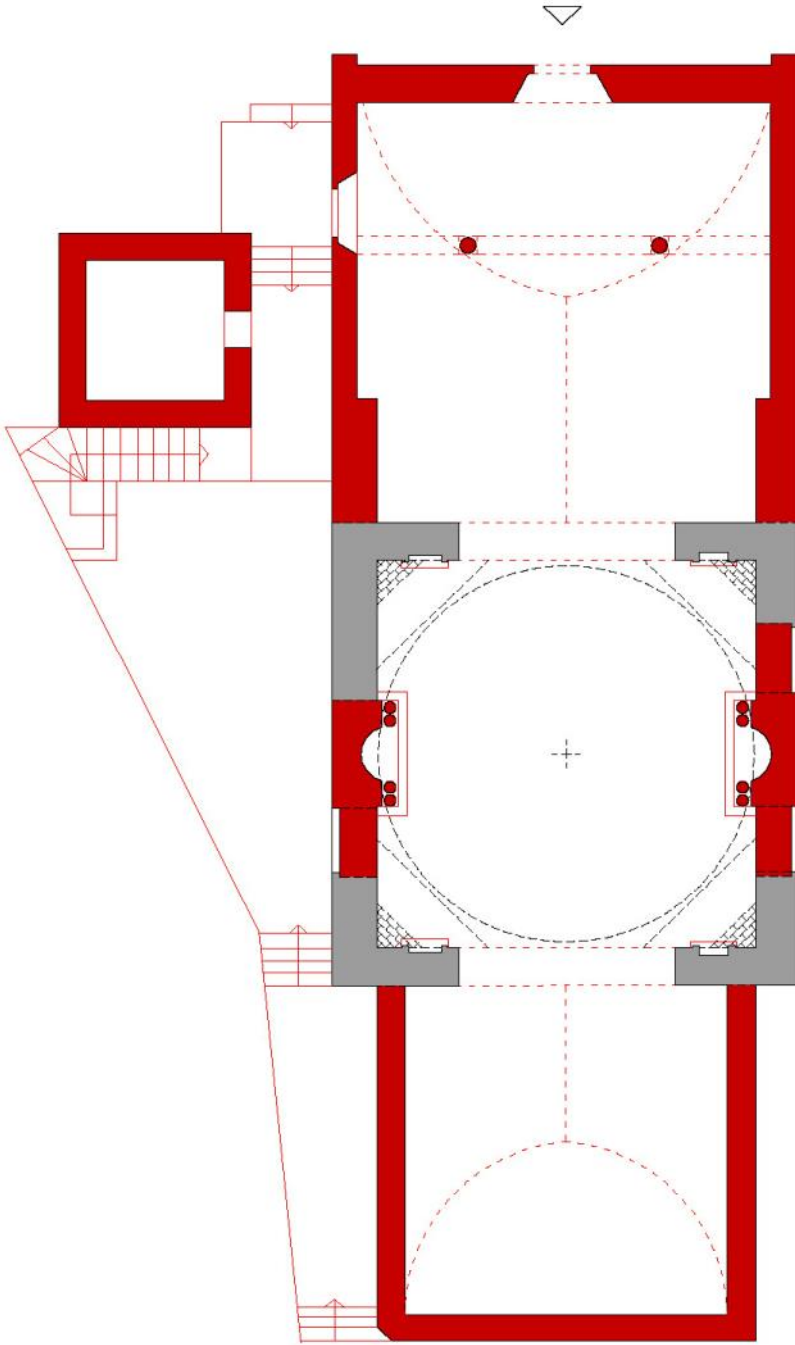
closed by knitting, the Qibla wall was opened by destroying the mihrab, and spaces were added to the north and south of the mosque.

We think that the Halil Hoca Mosque, which is well-maintained and in good condition today, was a typical classical period Ottoman mosque consisting of a square-planned single-domed harim, a portico, and a minaret at the time it was first built (16th century).

R.9.3

Drniş Halil Hoca
Câmiî'nin genel görü-
nüşü

*General view of Drniş
Halil Hoca Mosque*

Dırniş Halil Hoca Câmii rölöve* planı ve restitüsyon önerisi

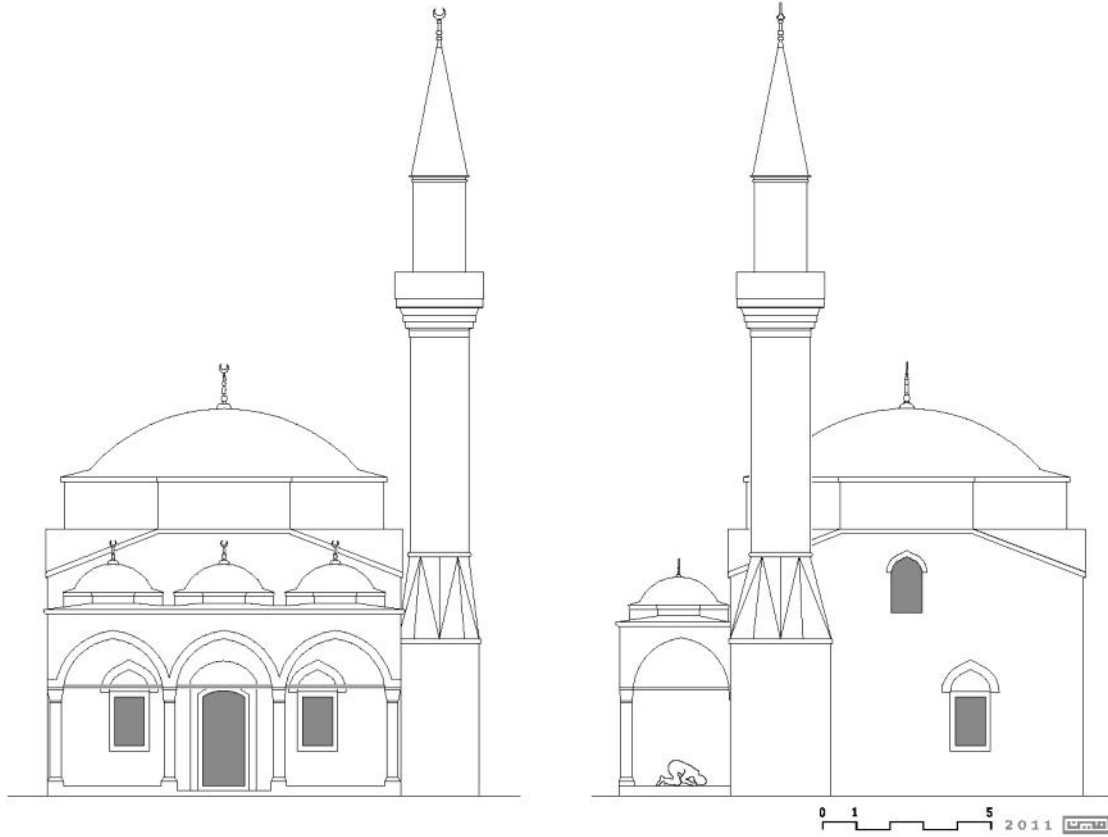
Drniş Halil Hoca Mosque survey plan and restitution proposal*

■ özgün duvarlar / original walls

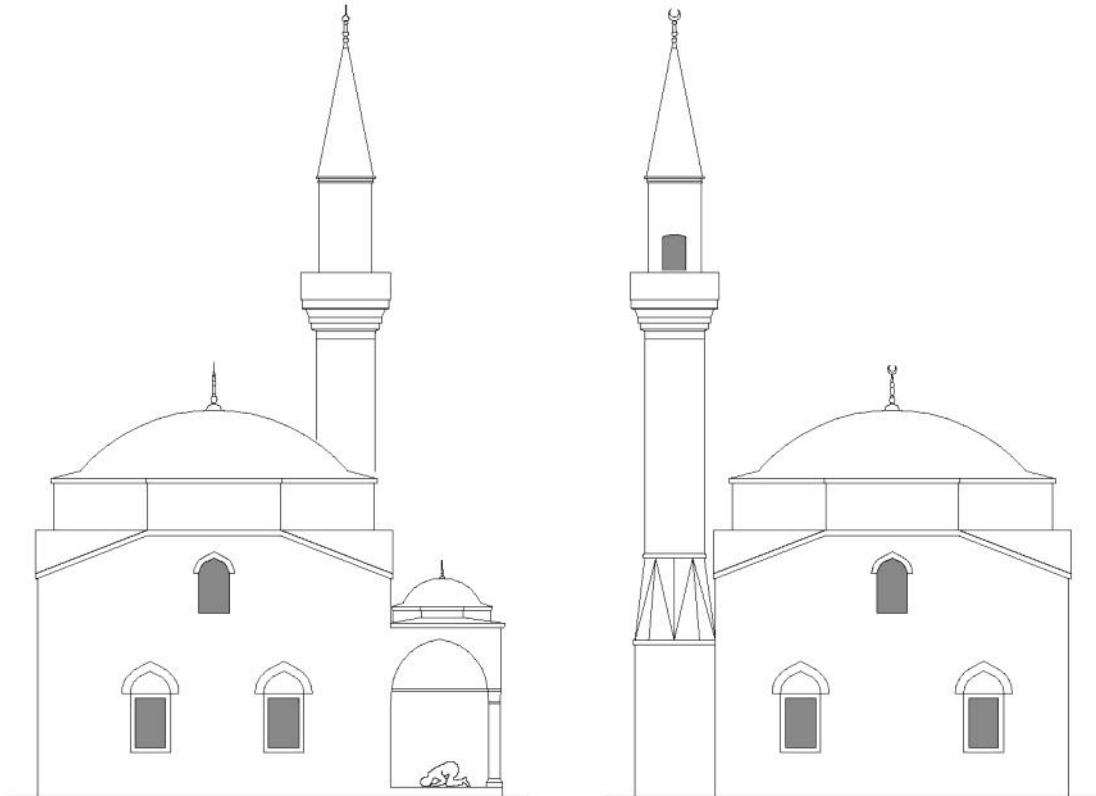
■ ilâveler / additions

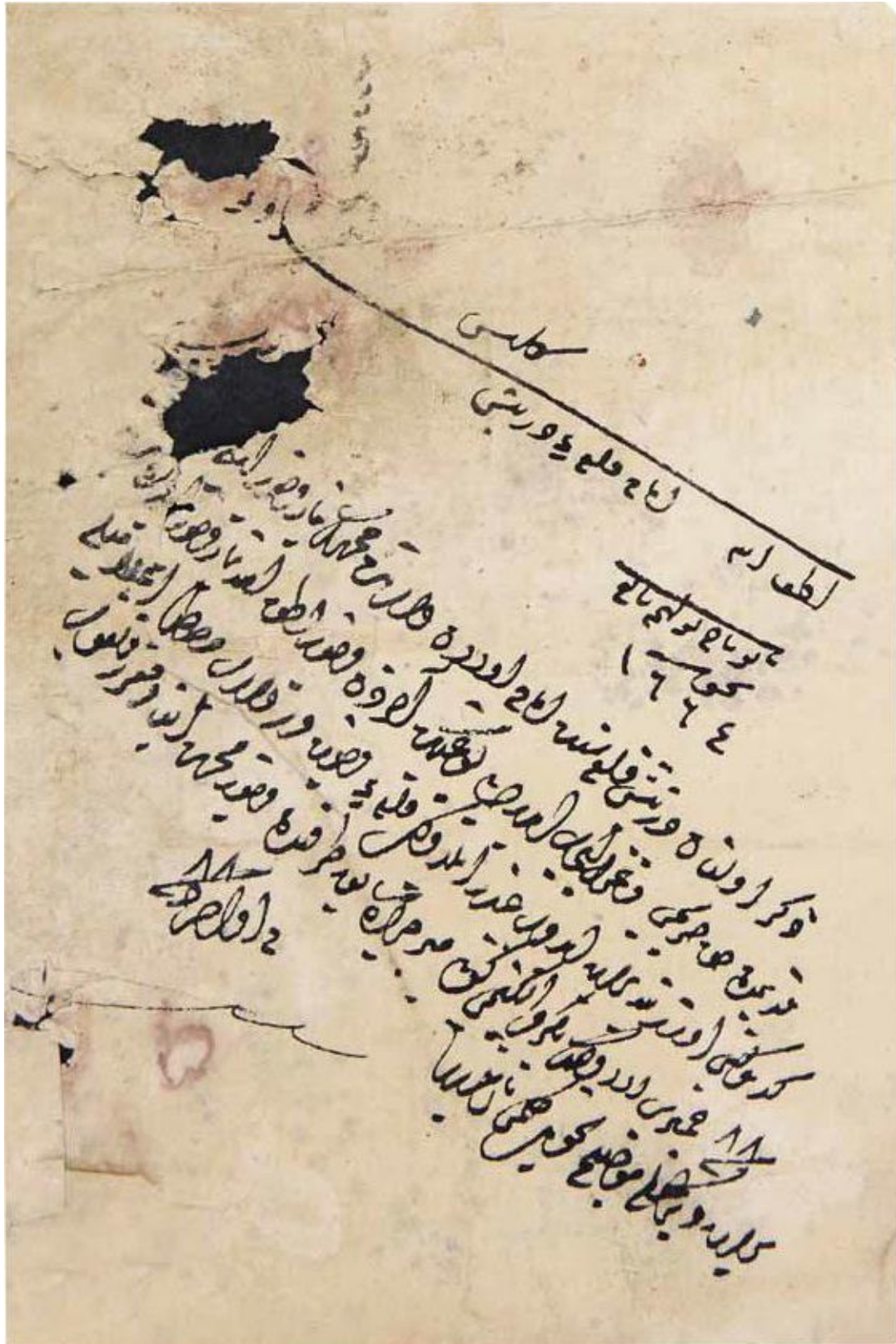
*Halil Hoca Câmii'nin planı Zdravkoviç'ten düzeltilip işlenerek yeniden çizilmiştir. Değerli katkıları için Arkeolog Dušan Raškoviç'e teşekkür ederim.

**The plan of Halil Hoca Mosque was corrected and redrawn from Zdravkoviç. I would like to thank Archaeologist Dušan Raškoviç for his priceless contributions.*

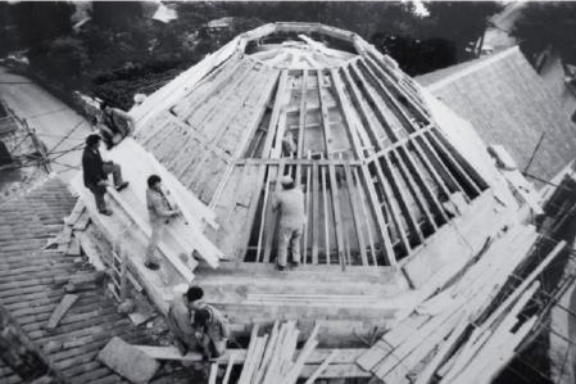
Dırniş Halil Hoca Câmii restitüsyon önerisi
Dırniş Halil Hoca Mosque restitution proposal

Dırniş Kale Câmii
imamının tımarını
konu alan 1678 târihli
belge (BOA AE. IV.
Mehmed, 546)

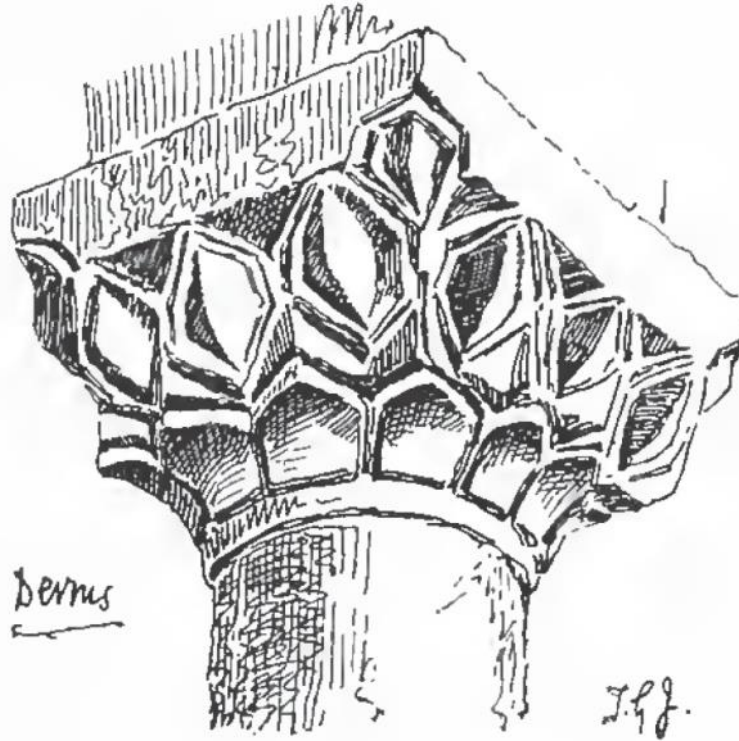
Document dated 1678
on the timar of the imam
of the Dırniş Castle
Mosque (BOA AE.
Mehmed IV, 546)

R.9.4

Drniş Halil Hoca Câmii'nin yıkılan kubbesinin yeniden inşâsı (1990)

Reconstruction of the destroyed dome of Halil Hoca Mosque in Drnis (1990)

R.9.5

Mimar T. G. Jackson'ın 1887'de çizdiği mukarnaslı sütun başlığı
Chapter with muqarnas drawn by Architect T. G. Jackson in 1887

R.9.6

Drniš Halil Hoca Câmii genel görünüşü
General view of Drniš Halil Hoca Mosque

R.9.7

Dırnış Halil Hoca Câmii iç mekân genel görünüşü
General interior view of Drniş Halil Hoca Mosque

Dırniş, Terzi Balcı Bey Câmii

Drnis, Terzi Balcı Bey Mosque

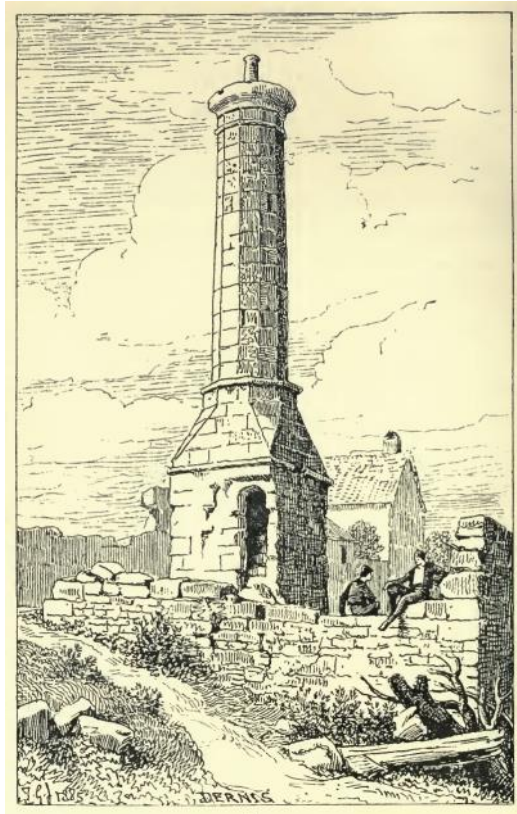

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Dırniş <i>Croatia, Drnis</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Terzi Balcı Bey <i>Balcı Bey the Tailor</i>
İnşâ Târihi <i>Building Date</i>	16. yüzyıl <i>16th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1693
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Terzi Balcı Bey Câmii <i>Terzi Balcı Bey Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/112, Traliç 1972: 19, Jackson 1887: 2/180

R.9.8

Dırniş'te Terzi Balcı Bey Câmii minâresi (1887 - Mîmar T. G. Jackson)

Terzi Balcı Bey Mosque Minaret in Drnis (1887 - Architect T. G. Jackson)

Dırniş'in yöneticilerinden Terzi Balcı Bey'in bânîsi olduğu câmî, Osmanlı idâresinin son bulmasıyla birlikte Halil Hoca Câmii ile beraber kiliseye çevrilmiştir. Sonraki yıllarda terk edilen câmî yıkılmış, minâresi ise kısmen ayaktadır. Hâlen Dırniş'te *Terzibalija* adında bir sokak bulunmaktadır.

The mosque, whose founder Terzi Balcı Bey from the ruling dynasty of Drnis, was converted into a church together with Halil Hoca Mosque following the end of Ottoman rule. Abandoned in the following years, the mosque was demolished though its minaret is partially standing. There is still a street called Terzibalija in Drnis.

R.9.9

Dırniş'te Terzi Balcı
Bey Câmii minâresi
*Terzi Balcı Bey Mosque
Minaret in Drnis*

İmoçka'da İki Câmi

Two Mosques in Imotski

Osmanlı döneminde Hersek livâsı, Mostar kazâsına bağlı olan İmoçka (Imotski) kasabası, Hırvatistan'ın güneyinde Bosna sınırına yakın sarp bir arazide kurulmuştur. 1493'ten 1795 yılına kadar üç asır Osmanlı idâresinde kalmıştır. Kasabada Tophâne (Topana) Kalesi'ndeki Hz. Meryem - Melekler Kilisesi (*Crkviica Gospe Od Anđela*), 1788'de kaledeki eski câminin temelleri üzerine yapılmıştır. Kilise, moloz taştan inşa edilmiş, dikdörtgen planlı sâde bir yapıdır. Kale yakınlarındaki Glavina'daki eski câmi de Türklerin ayrılmasından sonra kasabaya yerleştirilen Ortodokslar için kiliseye dönüştürülmüştür. (Karac 2011: 442-459)

During the Ottoman period, the town of Imochka (Imotski), which was part of the Mostar kaza of the Herzegovina, was established on a steep terrain near the Bosnian border in the south of Croatia. It remained under Ottoman rule for three centuries from 1493 to 1795. The Church of The Virgin Mary- Angels (*Crkviica Gospe Od Anđela*) in Tophâne (Topana) Castle in the town was built in 1788 on the foundations of the old mosque in the castle. The church is a simple rectangular building constructed of rubble stone. The old mosque in Glavina near the castle was also converted into a church for the Orthodox who settled in the town after the departure of the Turks. (Karac 2011: 442-459)

R.9.10

İmoçka Tophâne Kalesi'nde kiliseye çevrilen câmi

The mosque converted into a church in Imotski Topana Castle

R.9.11

İmoçka Tophâne Kalesi'nde kiliseye çevrilen câmi
The mosque converted into a church in Imotski Topana Castle

Kilis, Kale (Sultan Süleyman) Câmii

Klis, Castle (Suleiman The Magnificent) Mosque

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Kilis <i>Croatia, Klis</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sultan Süleyman <i>Suleiman The Magnificent</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	16. yüzyıl <i>16th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1648 (?) – 1797 Aziz Vitus Kilisesi <i>1648 (?) – 1797 St. Vitus Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Vitus Kilisesi - Müze <i>St. Vitus Church – Muesum</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Araslı 2001: 1/58, Ayverdi 2/207, Evliyâ Çelebi 5/625, 673, Firić 2001, Karaç 2011, Talundžić 2004

Kilis Kalesi, Split'in 5 km doğusunda, Adriyatik Denizi'ne en yakın kalelerden biridir. Gâzi Hürev Bey ve Gâzi Murat Bey, 1537 yılında Solin'de Hristiyan ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra Kilis Kalesi'ni kuşatmış ve fethetmişlerdir. Evliyâ Çelebi Kaleyî şöyle anlatmaktadır:

"...hile ve şeytanlık ile kâfir bu Kilis Kalesi'ni ele geçirdi. O zamandan beri bu ibret verici kale kâfir elinde kalıp câmilerimiz kilise olmuştur... Hisar içinde tahminen 150 adet küçük haneler var ve bir Süleyman Han Câmii var. Ancak hâlâ kilise edip minâresinin kubbesini [külâhını] yıkıp şerefesi içine bir çanlık yapmışlar. Büyük bir çan var ki bize rağmen nice kere çan çaldılar, cebehanesinin mühimmat ve levazımatı gayet çoktur ve 800 adet kefereden fazla yoktur."

1648 yılında kaybedilene kadar 111 yıllık Türk dönemi yaşayan kalede, kalenin en yüksek yerine inşa edilen câmi, Türklerin bölgeden çekilmesiyle birlikte minâresi yıktırılıp St. Vitus'a atfedilerek kiliseye çevrilmiştir. Kilis'in farklı târihlerde çizilmiş çok sayıda gravürü bulunmaktadır.

1645 târihli bir gravürde, câmi ve minâre çok net olarak çizilmiştir. 1704 târihli bir gravürde câmi (il duomo: katedral), minârenin bulunduğu yer ise (campanil: çan kulesi) olarak işaretlenmiştir. Câmi, 1797'de başlayan Avusturyalıların hâkimiyet döneminde ise silah deposu olarak kullanılmıştır.

İç mekânda, güney duvarındaki giriş açıklığının (eski mihrap nişi) üstünde Latince "Dindarlar inşa ettiklerini korurlar (1743)" anlamında mermer bir kitâbe bulunmaktadır:

MDCCXLIII
QVOD İNSTAVRAVİT PİETAS
PİETAS
TVEATVR.

Bu kitâbenin, Venedikliler tarafından gerçekleştirilen onarıma ait olması muhtemeldir. Câmi, içten 7,90x8,25 m ölçülerinde kare planlı, tek kubbeli, moloz taş ile inşa edilmiş sâde bir eserdir. Câmînin doğu yönünde bir oda bulunmak-

tadır. Harimin kuzeydoğu köşesinde (günümüzde olmayan) minârenin ilk basamakları görülmektedir. Eserin kible cephesinde mihrap yok edilmek sûretiyle giriş kapısı açılmıştır.

Kalenin 1930 târihli planında câminin doğusundaki odanın doğu duvarında bir giriş kapısı bulunmaktadır. Günümüzde kapatılmış olan bu açıklığın aslı giriş kapısı olması muhtemeldir. Zdravković tarafından çizilen 1954 târihli rölövede ise yapıya bitişik olan mekânın kuzeyinde bir pencere görülmektedir; bu pencere de günümüzde kapatılmıştır. Câmi, kalenin beden duvarlarının hemen yanına inşâ edilmiştir. Bu sebeple, klasik dönem Osmanlı câmilerinde olan son cemaat yeri için kuzeyde yeterli alan yoktur. Bu mekânın da son cemaat yeri olduğunu düşünmekteyiz. Câminin 1930'lu yıllara ait eski fotoğraflarında, batı cephede görülen minâre kâidesinin izi 2000'li yıllardaki onarımlarda yok edilmiştir.

Günümüzde bakımlı ve iyi durumdaki câmi, turistik amaçlı bir yapı olarak kullanılmaktadır.

Klis Castle is one of the closest castles to the Adriatic Sea, 5 km east of Split. After defeating the Christian army in Solin in 1537, Gazi Hüsrev Bey and Gazi Murat Bey besieged and conquered the castle. Evliya Çelebi describes the castle as follows:

"...by deceit and devilry, the infidel has captured this Klis Castle. Since then, this exemplary castle has remained in the hands of infidels and our mosques have become churches... There are approximately 150 small households in the fortress and there is a Süleyman Han Mosque. However, they still built a church and demolished the dome of its minaret and built a bellstand in its balcony. There is a big bell that they rang many times in spite of us, the ammunition and supplies of the armoury are very high and there are not more than 800 heathens."

The mosque, which was built on the highest part of the castle, which lived 111 years until it was lost in 1648, was converted into a church after the Turks withdrew from the region, its minaret was demolished and attributed to St Vitus. There

are many engravings of Klis drawn in different dates. The mosque and minaret are clearly drawn in an engraving dated 1645. In an engraving dated 1704, the mosque (il duomo: cathedral) is marked as the place where the minaret is located (campanil: bell tower). The mosque was used as a military warehouse during the rule of the Austrians, which started in 1797.

In the interior, above the entrance opening (former mihrab niche) on the south wall, there is a marble inscription in Latin, meaning "Religious people protect what they have built (1743)":

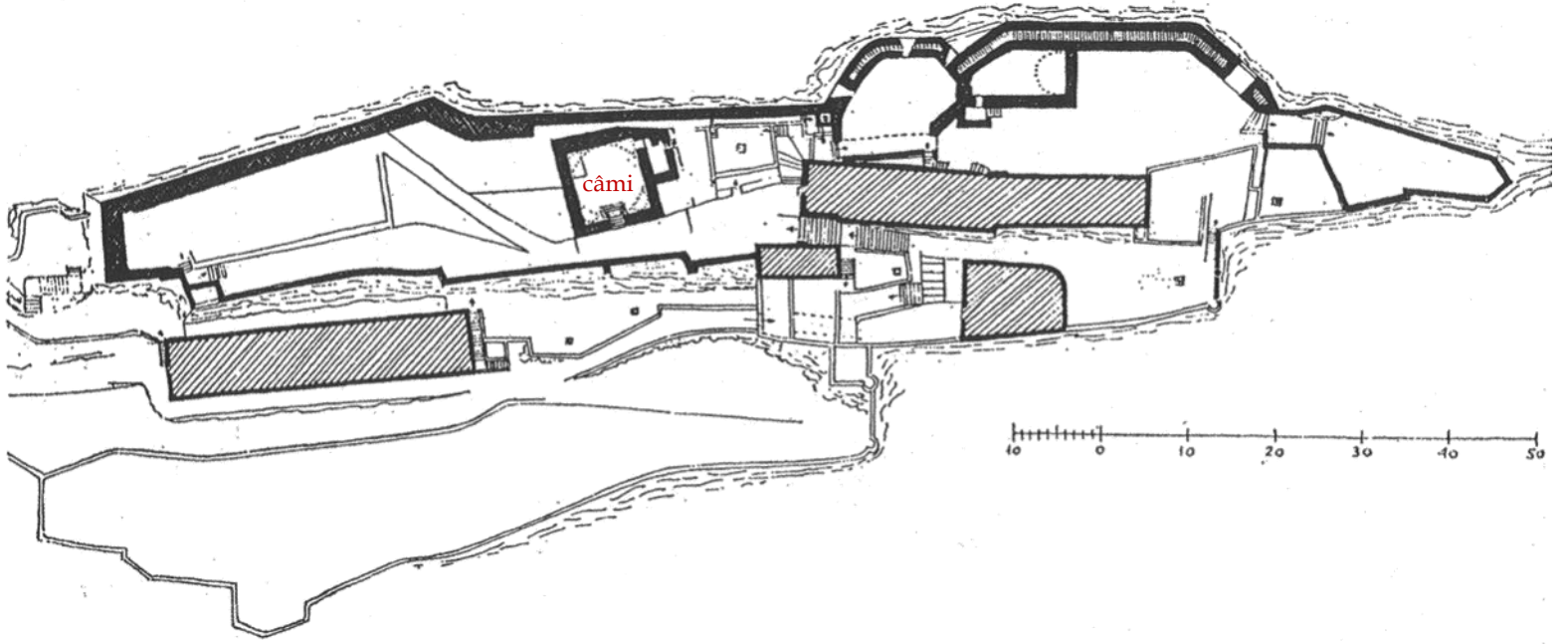
MDCCXLIII
QVOD İNSTAVRAVİT PİETAS
PİETAS
TVEATVR.

It is possible that this epitaph belongs to the repair carried out by the Venetians.

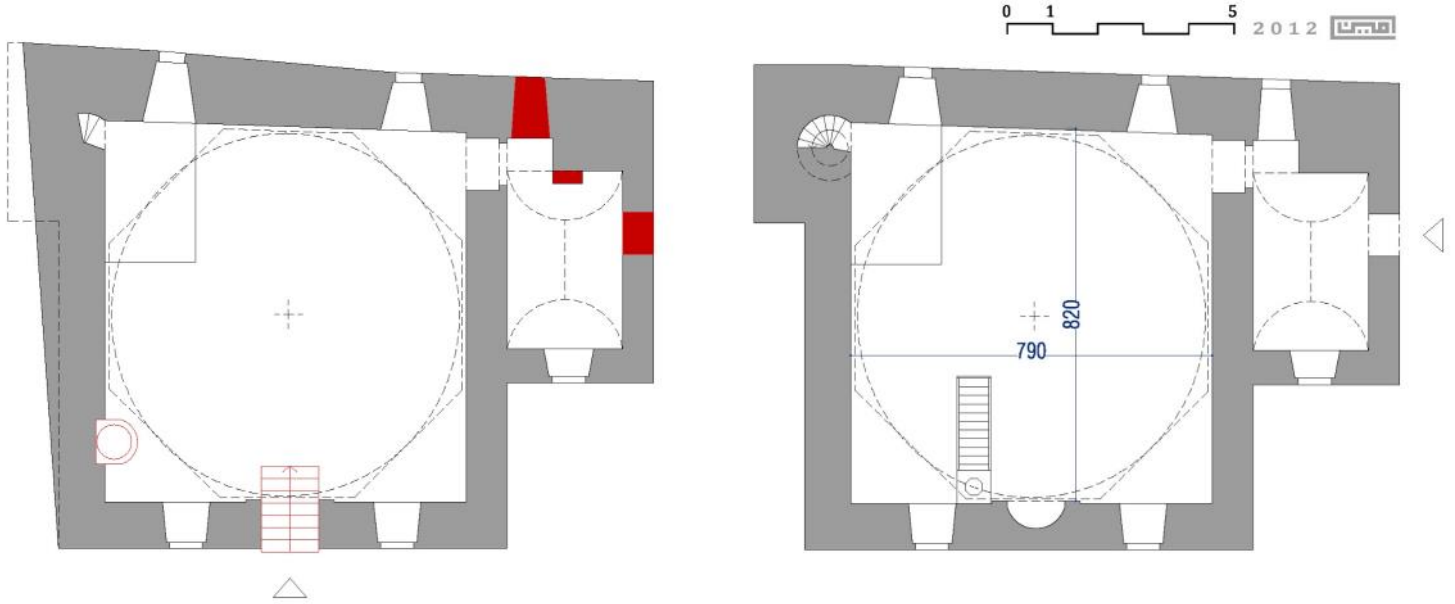
The mosque is a simple work of 7,90x8,25 m from the inside, with a square plan, a single dome, and built with rubble stone. There is a room on the east side of the mosque. The first steps of the minaret (which does not exist today) can be seen in the north-east corner of the *harim*. The entrance door was opened by destroying the mihrab on the Qibla direction.

In the 1930 plan of the castle, there is an entrance door on the east wall of the room to the east of the mosque. This opening, which has been closed today, is likely to be the original entrance door. In the survey dated 1954 drawn by Zdravkovic, a window can be seen in the north of the space adjacent to the building. This window is also closed today. The mosque was built right next to the main walls of the castle. For this reason, there is not enough space in the north for the narthex, which was in the classical period Ottoman mosques. We think that this place is also the narthex. In the old photographs of the mosque from the 1930s, the trace of the minaret base seen on the west façade was destroyed during the repairs in the 2000s.

Today, the well-maintained mosque is a tourist attraction.

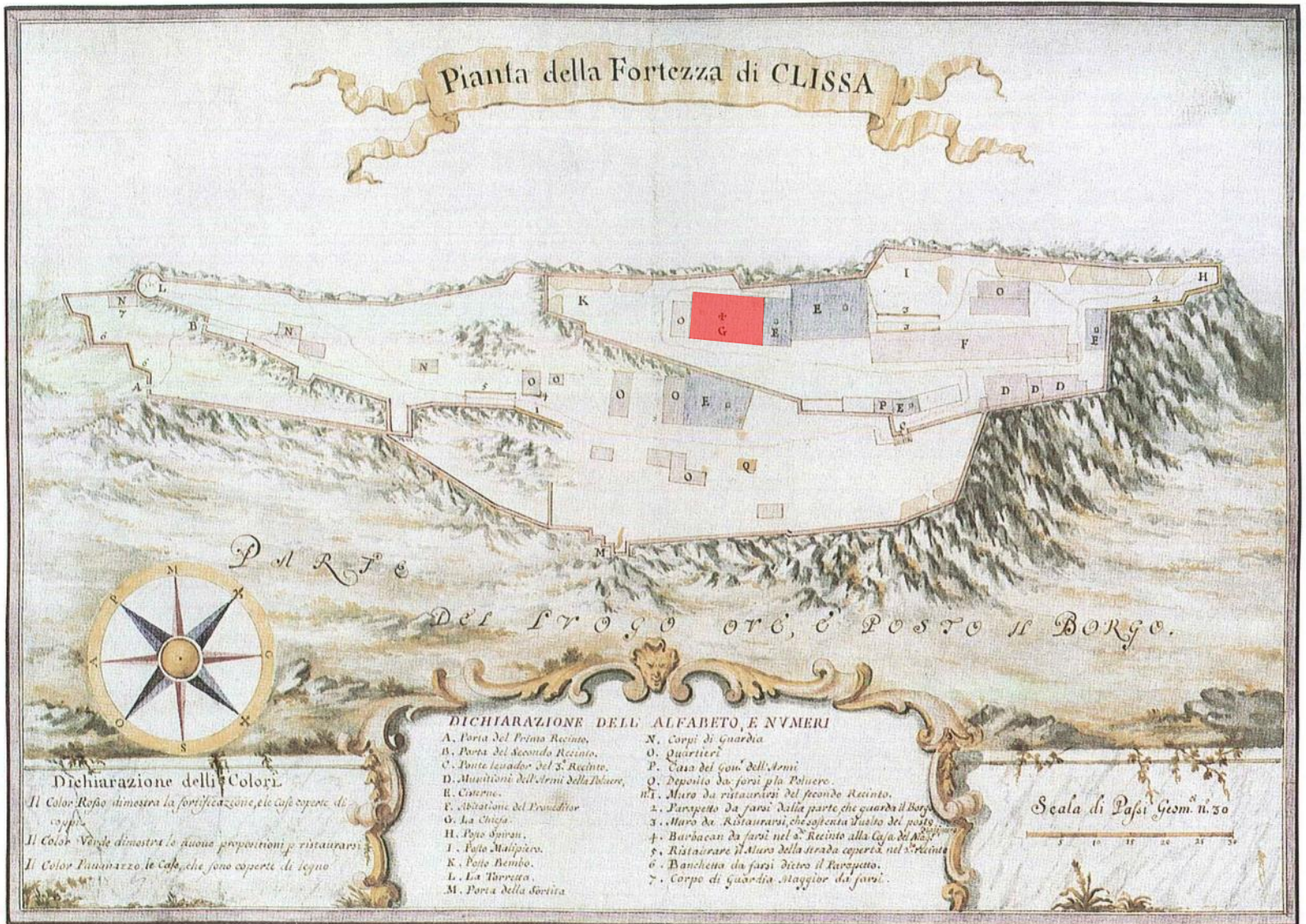
Kilis Kalesi planı (Ejnar Dyggve, 1930)
Klis Castle Plan (Ejnar Dyggve, 1930)

Kilis Kale Câmii rölöve planı ve restitüsyon önerisi
(Kale Câmii rölövesi Zdravkovic'ten işlenerek yeniden çizilmiştir.)

*Klis Castle Mosque survey and restitution proposal
(The Castle Mosque survey has been redrawn from Zdravkovic.)*

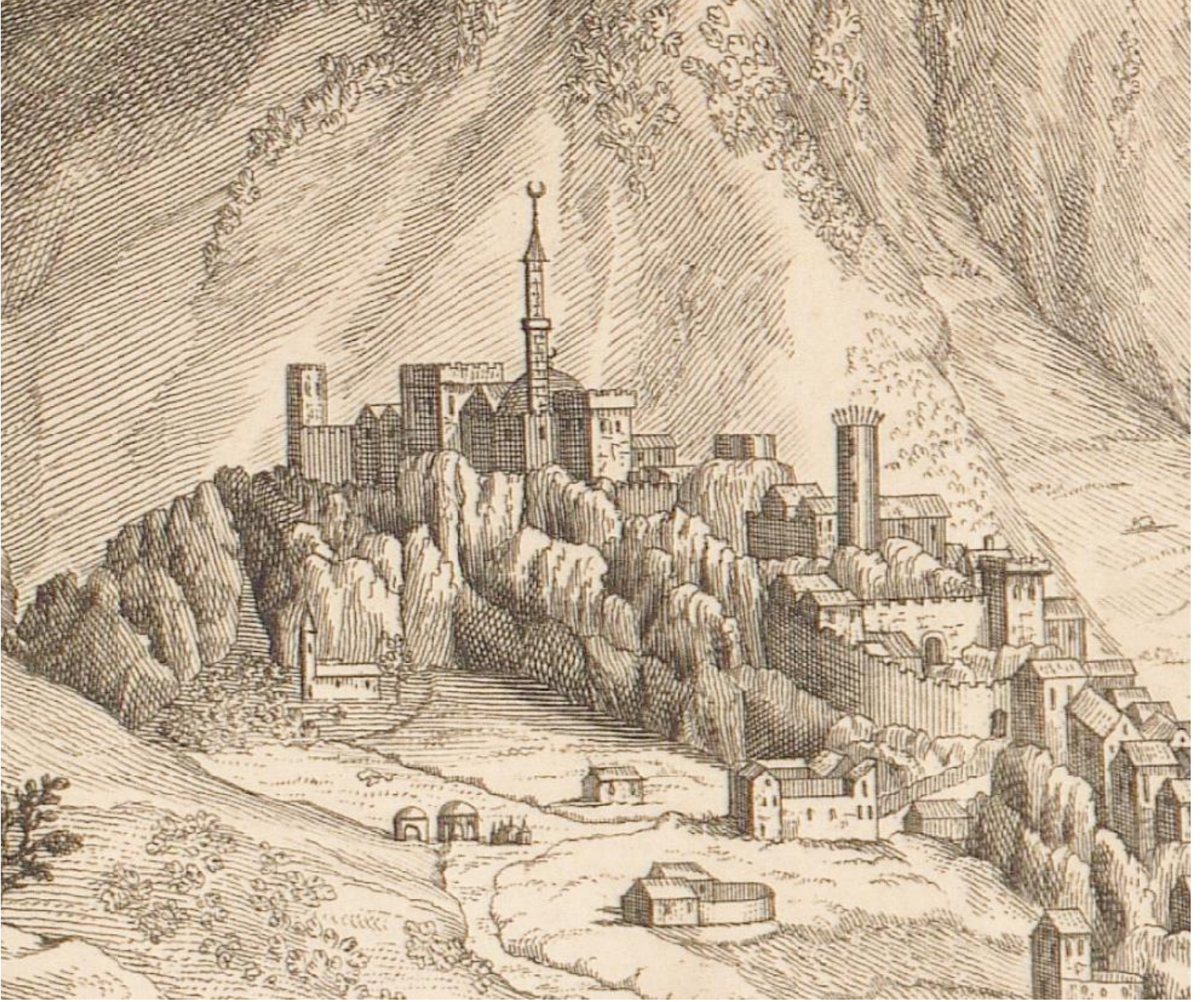
- özgün duvarlar / original walls
- ilâveler / additions

R.9.12

1708 târihli Kilis Kalesi planı (G: Kilise)

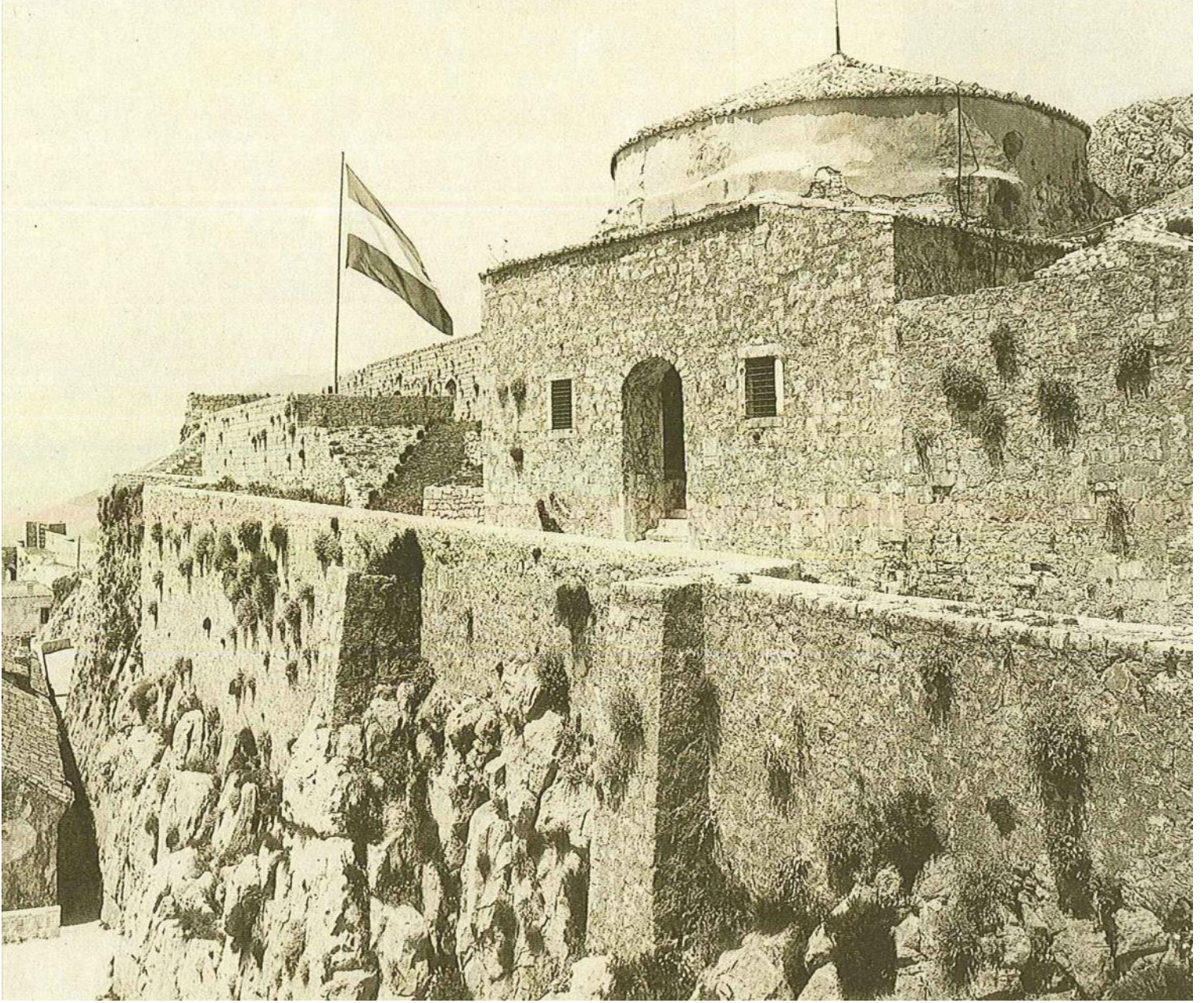
Klis Castle plan dated 1708 (G: Church)

R.9.13

1645'te Kilis Kalesi ve Kale Câmii

Kilis Castle and Castle Mosque in 1645

R.9.14

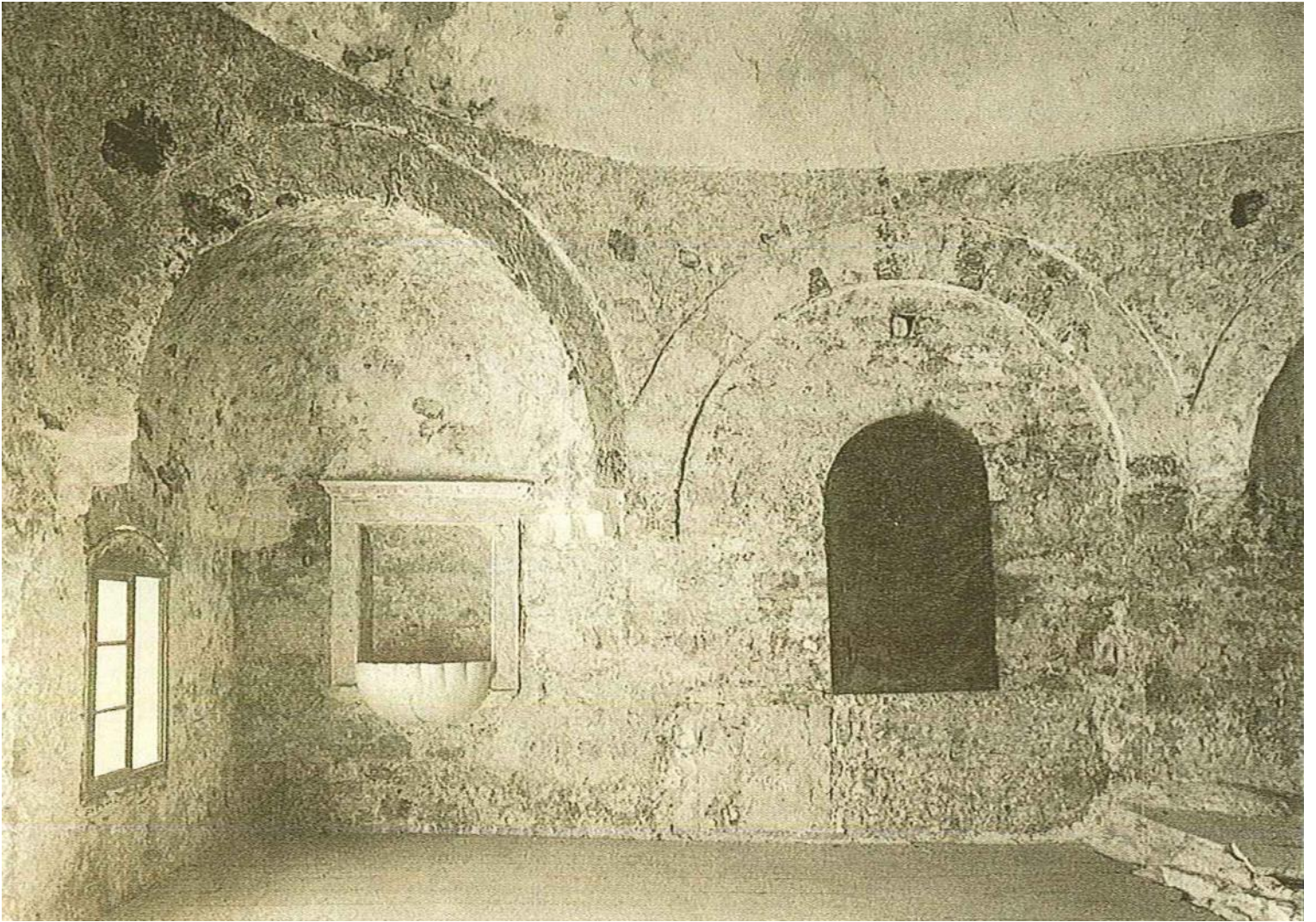
Kilis Kale Câmii genel görünüşü (1932)
General view of Klis Castle Mosque (1932)

R.9.15

Kilis Kale Câmii genel görünüşü (1932)

General view of Klis Castle Mosque (1932)

R.9.16

Kilis Kale Câmii harimi (1932)
Harim of Klis Castle Mosque (1932)

R.9.17

Kilis Kale Câmii'ne eklenen apsis (1932)

Apse added to Klis Kale Mosque (1932)

R.9.18

Kilis Kale Câmii genel görünüşü (1932)
General view of Klis Castle Mosque (1932)

R.9.19

Kilis Kale Câmii harimi (1932)

Harim of Klis Castle Mosque (1932)

R.9.20

Kilis Kale Câmii harimi (1932)
Harim of Klis Castle Mosque (1932)

Ösek, Gâzi Kasım Paşa Câmii

Osijek, Gâzi Kasım Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Ösek <i>Croatia, Osijek / Eszék</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Ösek Kalesi Binâ Emîni Gâzi Kasım Paşa <i>Ghazi Kasım Pasha, director of construction</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H. 966 (1558/59)
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1687'den sonra <i>After 1687</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Mihail Kilisesi <i>St. Michael's Church / Crkva Sveti Mihaela</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA MD 30/18
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/272, Evliyâ Çelebi 6/233, Karaç 2011: 442-459, Mažuran 1994: 1/217-218, Podmanicki 2014

Ösek, Hırvatistan'ın Slavonya bölgesinde, Budin'e giden yol üzerinde Morava Nehri kenarındadır. 1526'da Mohaç seferine giderken fethedilen Ösek Kalesi, 170 yıl Osmanlı idâresinde kalmış; bu dönemde önemli bir ticâret merkezi hâline gelmiştir. Ösek Kalesi Binâ Emîni Gâzi Kasım Paşa, Ösek'in Orta Hisar'ında (*Križanić Meydanı*) kendi adına bir câmi yaptırmıştı. Câmînin yanında da bir sebîl ve türbesi yer alıyordu. Evliyâ Çelebi câmîyi şöyle tasvir etmektedir:

"Kasım Paşa, padişah fermanıyla bu Ösek Kalesi'nin Orta Hisar'da bir aydınlık câmi inşâ etmiştir ki hâlâ Budin, Eğri, Kanije, Belgrad ve Timişoar'da öyle sanatlı bir câmi yoktur. Kible kapısının üzerinde târihi budur:

*Sâhibü'l-hayrât Kasım Paşa dâme'd-devle
Kad benâ beyten li-zikrillâhi'l-kadîm
Buk'atun fi'l-hilsni ke'l-beyti'l-atîk
Sara târihen lehâ hayrın kavim.*

Bu nurlu câmi Orta Hisar'dan çıkarken caddenin sağ tarafında saf mavi kurşun ile örtülü kubbeli nurlu bir

câmidir ki uzunluğu ve genişliği yüzer ayaktır. Minberi, mihrâbı ve müezzin mahfili sade güzeli sanatlıdır. Taşra sofasında 6 adet has ve beyaz mermer sütunlar üzerinde 7 adet mavi kubbeleri vardır ki böyle hoş câmi bir serhatte yoktur ve bir tuğla geniş avlusu var. Avlusunun için tamamen yüksek ağaçlar ile süslenmiş gölgelikli dinlenme yeridir ve gayet sanatlı ve düzgün uzun bir minâresi vardır.

Evliyâ Çelebi'nin bildirdiği kitâbe metninin son satırındaki *hayrın kavîm* kelimelerinin ebced hesabıyla karşılığı, H. 966 (1558/59) târihine denk gelmektedir.

Câmînin bânîsi Gâzi Kasım Paşa, Budin Beyleriyleği sırasında Macaristan'ın Peçuy şehrinde de bir câmi yaptırmıştı. Peçuy'daki câmisi de Ösek'teki gibi Cizvit papazları tarafından kiliseye çevrilmişti. Evliyâ Çelebi'nin tarifinden anladığımıza göre Peçuy'daki câmi ile Ösek'teki câmi aynı planda inşâ edilmişti. İki câmi de kare planlı tek kubbeli harim ile yedi kubbeli son cemaat yerinden oluşmaktaydı. Ösek'in 1688'de

yapılan planına göre câminin harimi 25 x 25 m ölçülerindeydi.

Ösek'teki Türk hâkimiyetinin ardından Kasım Paşa Câmii, Cizvit papazları tarafından 1687'den sonra kiliseye çevrildi, câminin etrafındaki diğer yapılar yıktırıldı. 1734'e kadar kilise olarak kullanılan câmi bu târihte tümüyle yıktırılarak yerine günümüzdeki yapının inşasına başlanmış; 1768'de tamamlanarak ibâdete açılmıştır. Macar arşivinde yer alan 1700 yılına ait bir gravürde Kasım Paşa Câmii, minâresinin üstüne haç gösterilerek çizilmiştir. Mevcut kilise, 25 x 42 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı barok tarzında inşa edilmiş Aziz Mihail Katolik Kilisesi'dir. Kilisenin önündeki meydana yapılan kazı çalışmalarında Kasım Paşa Türbesi'nin temelleri tespit edilmiş ve yeri kaldırım taşlarıyla işaretlenmiştir. Buna göre türbe; câminin batısında, bir kenarı ~3,70 m ölçüsünde sekizgen planlıdır.

Osijek is located by the Morava river on the road to Budin, in the Slavonia region of Croatia. Osijek castle, which was conquered in 1526 on the way to the Mohac expedition, remained under Ottoman administration for 170 years and became an important trade centre during this period. Osijek Castle official Gazi Kasım Pasha had a mosque built in his name in the Middle Fortress of Osijek (present-day Krizanic square). There was also a fountain and tomb next to the mosque. Evliya Çelebi describes the mosque as follows:

“Kasım Pasha, with the sultan's edict, built a luminous mosque in Orta Hisar of this Ösek Castle, which there is still no such an artistic mosque in Budin, Egri, Kanije, Belgrade and Timișoara. This is the date on the Qibla gate:

*Sâhibü'l-hayrât Kasım Paşa dâme'd-devle
Kad benâ beyten li-zikrillâhi'l-kadîm
Buk'atun fi'l-hisni ke'l-beyti'l-atîk
Sara târihen lehâ hayrun kavim.*

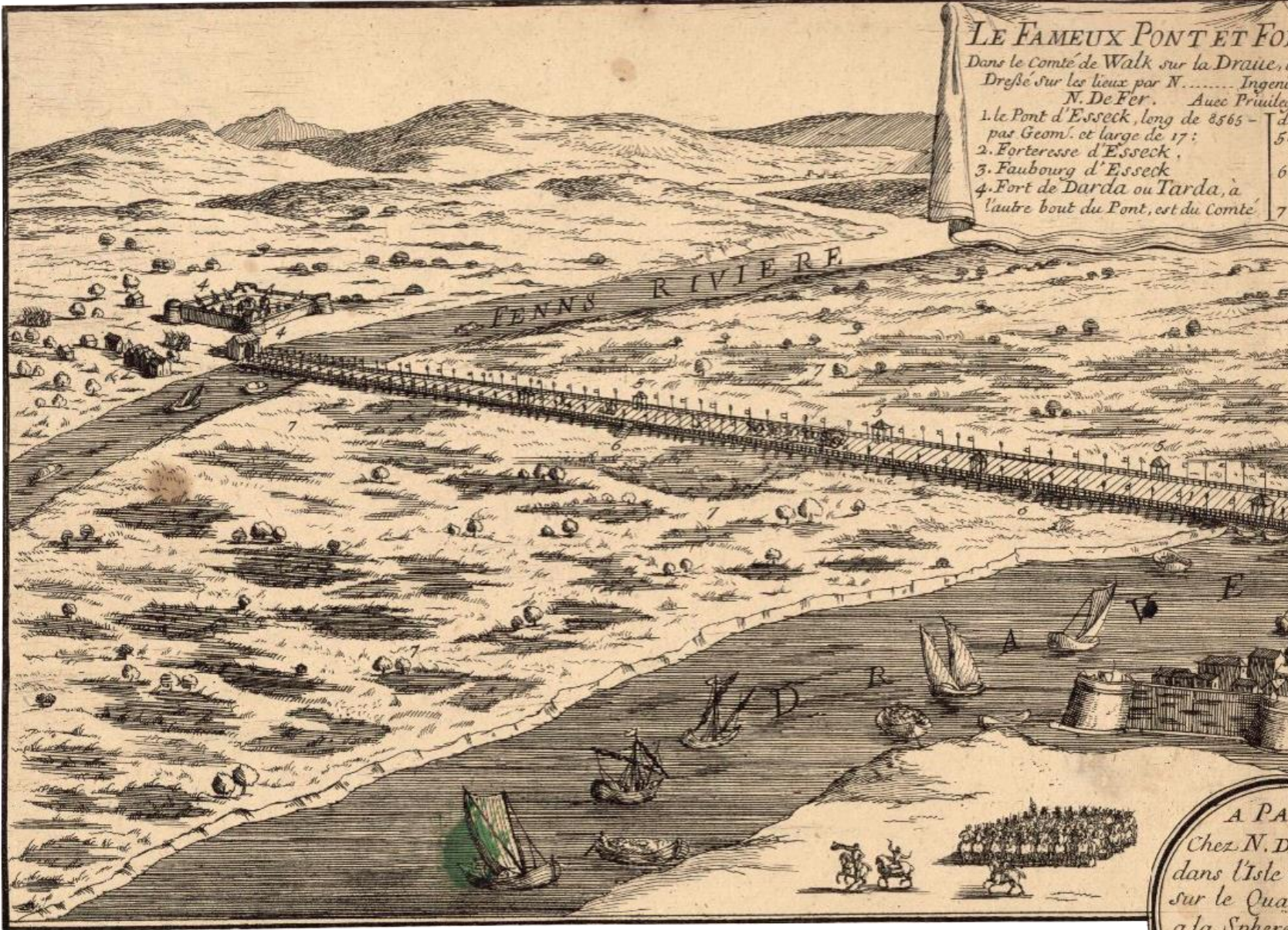
This luminous mosque is a domed luminous mosque covered with pure blue lead on the right side of the

street as you exit Orta Hisar, its length and width are floating feet. Its minbar, mihrab and muezzin mahfil are simply beautiful and artistic. There are 6 pure and white marble columns in the outside hall, and 7 blue domes on these columns, such a nice mosque does not exist on the borders, and it has a large brick courtyard. Its yard is a shadowy resting place completely decorated with tall trees for its courtyard, and it has a very elegant and neat long minaret.

The abjad equivalent of the words “*hayrun kavim*” in the last line of the text of the epitaph reported by Evliyâ Çelebi corresponds to the date of H. 966 (1558/59).

Ghazi Kasım Pasha, the founder of the mosque, had a mosque built in the city of Pechuy in Hungary during his Budin governorship. The mosque in Pechuy was converted into a church by the Jesuit priests, just like the one in Osijek. As we understand from Evliyâ Çelebi's description, the mosque in Pechuy and the mosque in Osijek were built on the same plan. Both mosques consisted of a square-planned single-domed *harim* and a seven-domed narthex. According to Osijek's plan made in 1688, the mosque's *harim* was 25 x 25 m.

After the Turkish domination in Ösek, Kasım Pasha Mosque was converted into a church by Jesuit priests after 1687, and other structures around the mosque were demolished. The mosque, which was used as a church until 1734, was completely demolished on this date and the construction of the present structure was started in its place. It was completed in 1768 and opened for worship. In an engraving from 1700 in the Hungarian archive, Kasım Pasha Mosque was drawn with a cross on its minaret. The present church is the St. Michael Catholic church, built in a rectangular baroque style, measuring 25 x 42 meters. During the excavations carried out in the square in front of the church, the foundations of Kasım Pasha Tomb were identified and its location was marked with paving stones. Accordingly, the tomb to the west of the mosque, it has an octagonal plan with a size of ~3,70 m on one side.

LE FAMEUX PONT ET FO

Dans le Comté de Walk sur la Draue,
Dressé sur les lieux par N. De Fer. Ingen
N. De Fer. Avec Privilé
1. le Pont d'Esseck, long de 8565 - 5
pas Geom. et large de 17;
2. Forteresse d'Esseck,
3. Faubourg d'Esseck
4. Fort de Darda ou Tarda, à
l'autre bout du Pont, est du Comte 7

A PA
Chez N. D
dans l'Isle
sur le Qua
a la Sphere
Aucc Pri. A
Pour vin
166

R.9.21

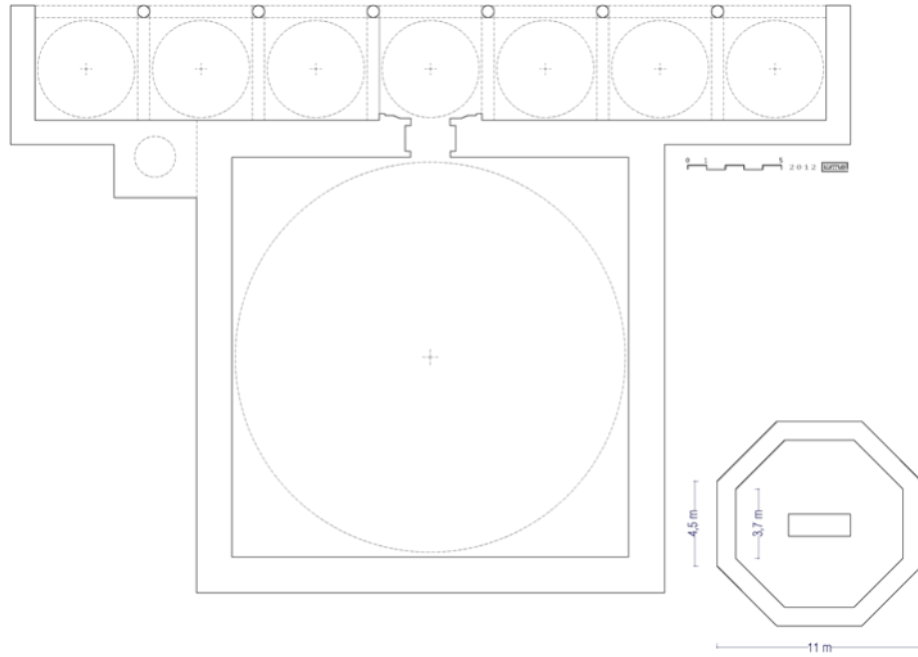
Ösek Kalesi (1687, N. de Fer)

Osijek Castle (1687, N. de Fer)

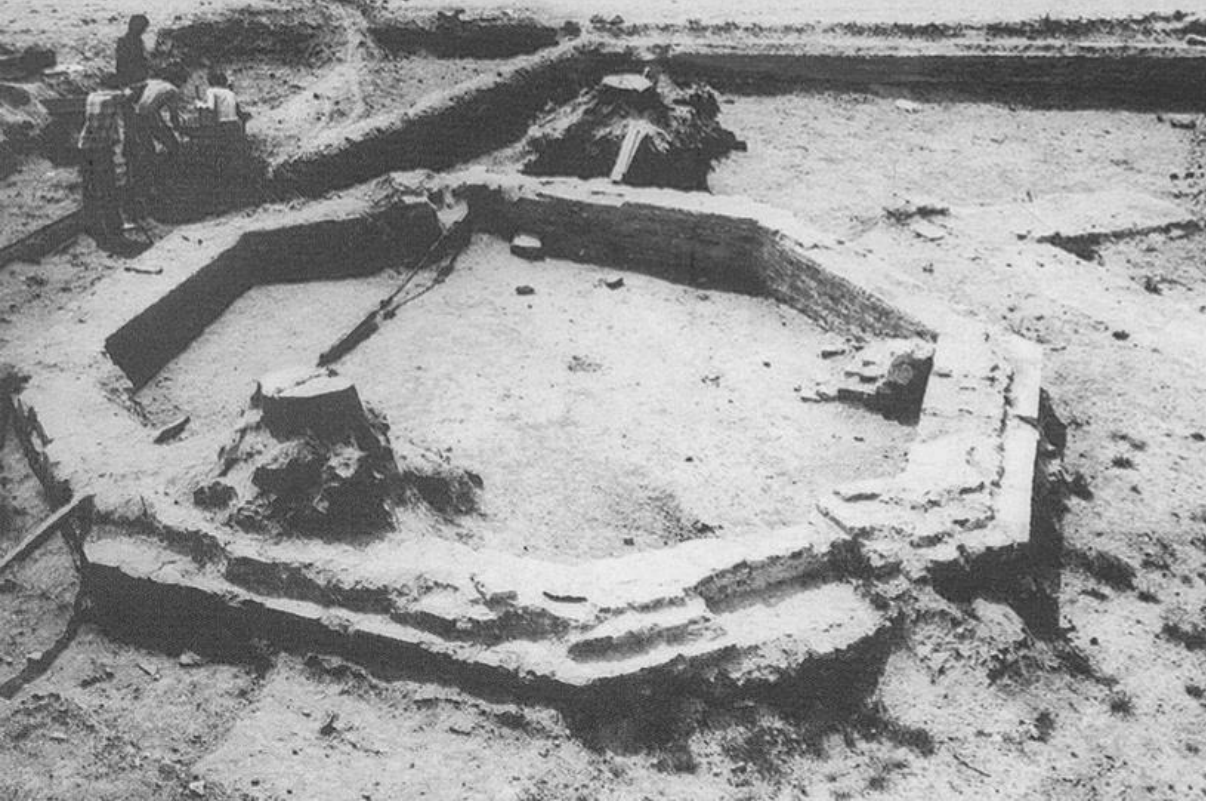
1700 senesinde Ösek
Gâzi Kasım Paşa
Câmii (OSZK, TK
2145)

*Osijek Gazi Kasım Pa-
sha Mosque in 1700
(OSZK, TK 2145)*

Ösek Gâzi Kasım Paşa Câmii ve Türbesi'nin restitüsyonu (Plan, Evliyâ Çelebi'nin târifi, Gâzi Kasım Paşa'nın Peçuy'daki câmisi ve temel izleri esas alınarak çizilmiştir.)

Restitution of Osijek Gazi Kasım Paşa Mosque and Tomb (The plan was drawn on the basis of Evliyâ Çelebi's description, Gâzi Kasım Pasha's mosque in Pechuy and its foundation traces.)

R.9.22

Ösek'te Gâzi Kasım Paşa Türbesi'nin temelleri

Foundations of Gazi Kasım Pasha Tomb in Osijek

R.9.23

Ösek'te Gâzi Kasım Paşa Câmii ve Türbesi'nin temelleri

Foundations of Gazi Kasım Pasha Tomb and Mosque in Osijek

R.9.24

Ösek'te Gâzi Kasım Paşa Câmii yerine yapılan Aziz Mihail Kilisesi ve Aziz İvan heykeli (2018)
St. Mihail Church and St. Ivan statue built instead of Gazi Kasım Pasha Mosque in Osijek (2018)

R.9.25

Ösek'te Gâzi Kasım Paşa Türbesi'nin izi / Krizanic Meydanı (2018)
Relics of the Gâzi Kasım Pasha Tomb in Osijek / Krizanic Square (2018)

Ösek, Kânûnî Sultan Süleyman Câmii

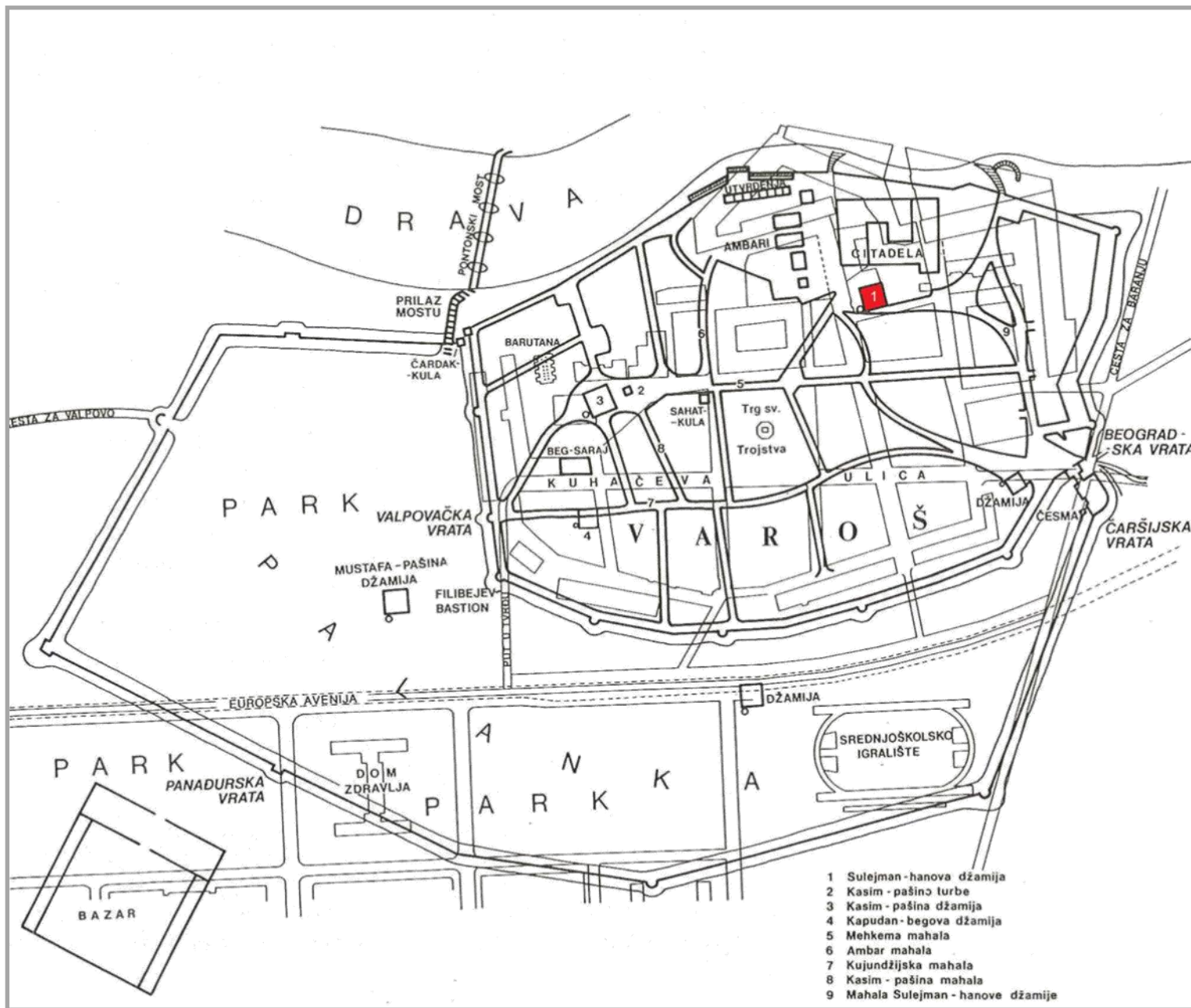
Osijek, Suleiman The Magnificent Mosque

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Ösek <i>Croatia, Osijek / Eszék</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Kânûnî Sultan Süleyman <i>Suleiman The Magnificent</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1526 (?)
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1700
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Fransiskan Kilisesi <i>Franciscan Church / Franjevački samostan i crkva</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 2/272, Evliyâ Çelebi 6/232, Karaç 2011: 442-459

Ösek Kalesi'nin fethinden sonra Kânûnî Sultan Süleyman adına bir câmi yaptırılmıştı. Evliyâ Çelebi, eserin iç kale kapısı önünde, süslü olmayan ve cemaati az bir câmi olduğunu bildirmektedir. Seyyah, eserin eski bir kilise olduğunu belirtir ancak kilisenin kayıtlarında ve şehrin eski haritasında kible yönünde inşâ edilmiş, 10x10 metre ölçülerinde kare planlı bir câmi olarak gösterilmektedir. Ösek'teki Türk hâkimiyetinden sonra Kânûnî Sultan Süleyman Câmii, 1700'de Fransiskan rahipleri tarafından kiliseye çevrilmiştir. 1732'de câmi yıktırılıp şimdiki kilise ve etrafındaki manastır inşâ edilmiştir. Eser, 1752, 1770 ve 1912'de onarılmıştır. Mevcut kilise doğu-batı doğrultusunda 13 x 30 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı sâde bir yapıdır.

After the conquest of Osijek Castle, a mosque was built in the name of Suleiman the Magnificent. Evliyâ Çelebi reports that there is a mosque in front of the inner castle gate of the work, which is not decorated and has a small congregation. The traveler states that the building is an old church, but in the records of the church and on the old map of the city, it is shown as a 10x10 meters square-planned mosque built in the direction of the Qibla. After the Turkish domination in Osijek, Kanuni Sultan Süleyman Mosque was converted into a church by Franciscan priests in 1700. In 1732, the mosque was demolished and the current church and the monastery around it were built. The building was repaired in 1752, 1770 and 1912. The present church is a simple rectangular building measuring 13 x 30 meters in east-west direction.

Ösek Kalesi planında Türk yapıları (I. Mažuran'dan)
 Turkish monuments in the plan of Ösek Castle (by I. Mažuran)

R.9.26

Ösek'te Sultan Süleyman Câmii üzerine inşa edilen Fransiskan kilisesi (2018)

Franciscan church built on the Sultan Süleyman Mosque in Osijek (2018)

R.9.27

Ösek'te Sultan Süleyman Câmii üzerine inşâ edilen Fransiskan kilisesi (2018)
Franciscan church built on the Sultan Süleyman Mosque in Osijek (2018)

Vergoraz, Câmi (Hz. Meryem Kilisesi)

Vrgorac, Mosque (Saint Mary's Church)

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Vergoraz <i>Croatia, Vrgorac</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1477' den sonra <i>After 1477</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1694
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Hız. Meryem Kilisesi <i>Saint Mary's Church / Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Karaç 2011: 442-459

Vergoraz kasabası, Hırvatistan'ın güney ucunda Adriyatik sahiline yakın bir konumda yer almaktadır. Vergoraz'daki câmi, Türklerin çekilmesiyle birlikte 1694 yılında Venedikliler tarafından Hz. Meryem'e adanarak Katolik kilisesine dönüştürülmüştür. Câmînin 13 metre yüksekliğindeki minâresi, 1861 yılına kadar çan kulesi olarak kullanılmıştır. 1913 yılına kadar kilise olarak ayakta kalan câmi, bu târihte tümüyle yıktırılarak yerine günümüzdeki Azize Meryem Kilisesi (*Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije*) inşa edilmiştir.

The town of Vrgorac is located at the southern tip of Croatia close to the Adriatic coast. The mosque in Vergoraz was dedicated to Mary by the Venetians in 1694 with the withdrawal of the Turks and converted into a Catholic Church. The 13-meter-high minaret of the mosque was used as a bell tower until 1861. The mosque, which survived as a church until 1913, was completely demolished on this date and the present-day Saint Mary's Church (*Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije*) was built in its place.

R.9.28

Vergoraz Câmii yer-
ine inşâ edilen kilise
*The church built on the
site of the Vrgorac
Mosque*

Yakova, İbrâhim Paşa Câmii

Djakovo, Ibrahim Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Yakova <i>Croatia, Djakovo</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Gâzi Memi Bey oğlu Sarhoş İbrâhim Paşa <i>Ibrahim Pasha the Drunk, son of Ghazi Memi Bey</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1605 (?)
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1720
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Tüm Azizler Kilisesi <i>Church of All Saints / Crkva Svih Svetih</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 1205/76
Kaynakça <i>References</i>	Evlîyâ Çelebi 5/720-721, Karaç 2011, Mehmed Süreyya 1996: 3/785, Moačanin 1994, Nadilo 2005, Papić- Valenčić 1990

İbrâhim Paşa Câmii, Hırvatistan'ın kuzeyindeki Slavonya bölgesinin Yakova şehrinde yer almaktadır. 1536 ile 1687 yılları arasındaki 151 yıllık Türk döneminde, Osmanlı coğrafyasının her köşesinde olduğu gibi Yakova'da da çok sayıda eser inşa edilmiştir. Türklerin çekilmesinden hemen sonra, 1697 yılında çizilmiş gravürde, kalenin dışında üç câmi görülmektedir. İbrâhim Paşa, kalenin dışına bir câmi inşa ettirmişti; kendi konağı da câminin yanında idi. Evliyâ Çelebi şehre geldiğinde İbrâhim Paşa'nın konağında misafir olmuştur. Bânî, Lala Mehmet Paşa'nun yeğeni, Gâzi Memi Bey'in oğludur. Câmiiyi 1605-06'da Kanije Vâliliği sırasında yaptırmış olmalıdır.

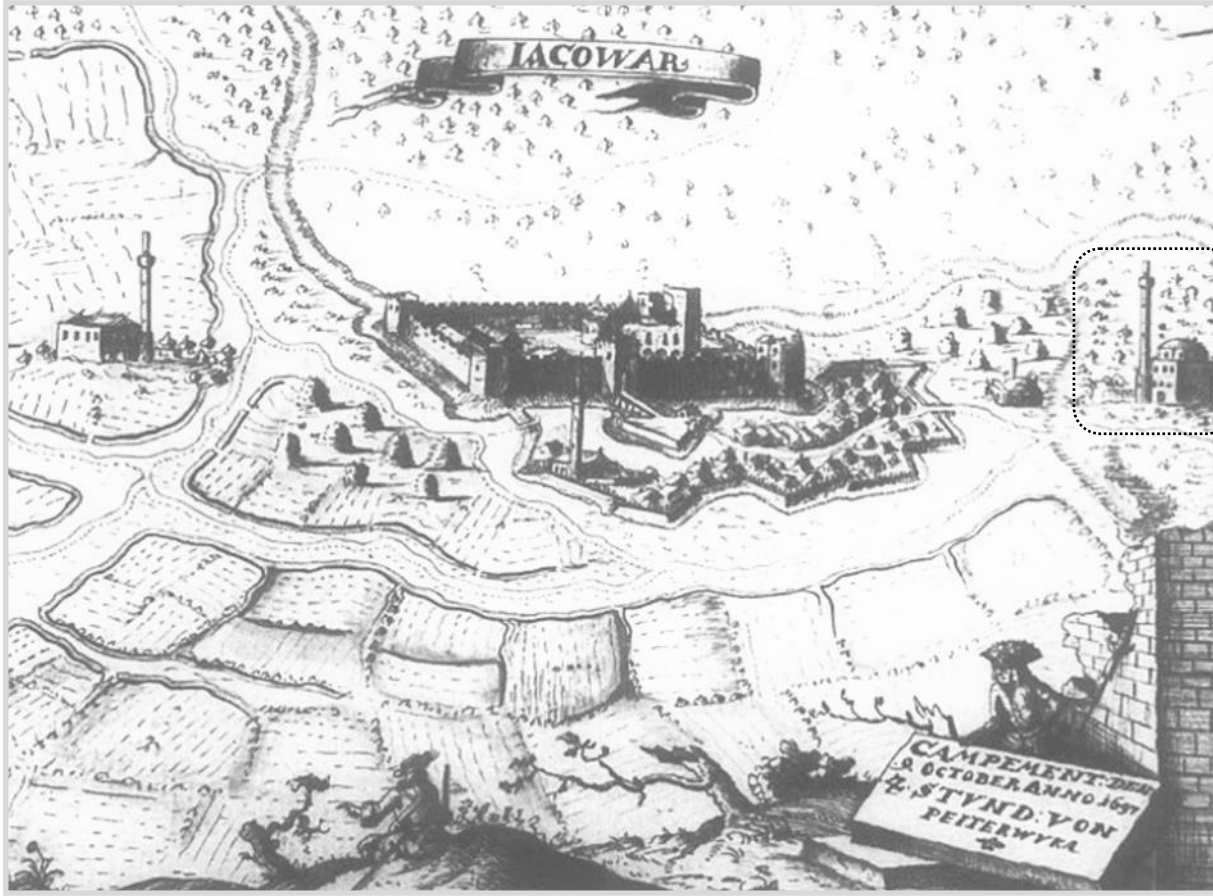
İbrâhim Paşa Câmii, 1720 yılında *St. Jure* ismiyle Avusturyalılar tarafından kiliseye çevrilmiştir. Câminin tam bir Katolik mâbedine dönüştürülmesi ise 1777 ile 1790 yılları arasındadır. Minâresi ve üç kubbeli son cemaat yeri ortadan kaldırılan bu onarımda kubbe de çatı içine alınarak gizlenmiştir. Câminin güneyinde mihrap yok

edilerek bir kapı açılmış ve yapı yüksekliğinin iki misli oranında çan kulesi ilâve edilerek dönüşüm tamamlanmıştır. Son olarak 1989 yılında onarılan yapının üstündeki çatı kaldırılarak büyük kubbe açığa çıkartılmıştır. Câminin kuzeyindeki asli son cemaat yerine atıfta bulunan betonarme sütun ve kubbeler ile minâreye gönderme yapan simgesel bir duvar ilâve edilmiştir.

Günümüzde *Crkva Svih Svetih* adıyla bilinen İbrâhim Paşa Câmii'nin ilk hâlinin kare planlı, tek kubbeli harim ile kuzeydeki üç kubbeli son cemaat yeri ve kuzeydoğu köşedeki minâreden oluşan tipik bir klasik dönem Osmanlı eseri olduğu anlaşılmaktadır.

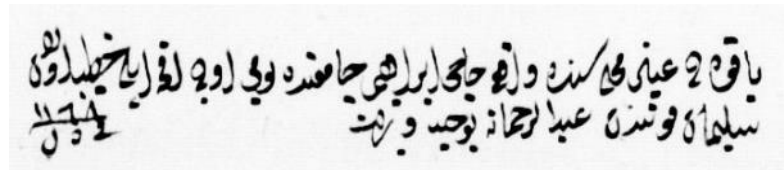
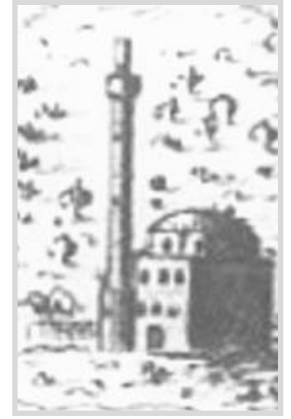

The Ibrahim Pasha Mosque is located in the city of Djakovo, Slavonia region in northern Croatia. During the 151-year Turkish period between 1536 and 1687, a large number of buildings were built in Djakovo, as decently as in every corner of the Ottoman geography. In the engraving

R.9.29

Osmanlı döneminde Yakova ve İbrâhim Paşa Câmii (1697)
Djakovo and Ibrahim Pasha Mosque during the Ottoman period (1697)

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'ne ait hurûfat kaydı (VGMA 1205/76)

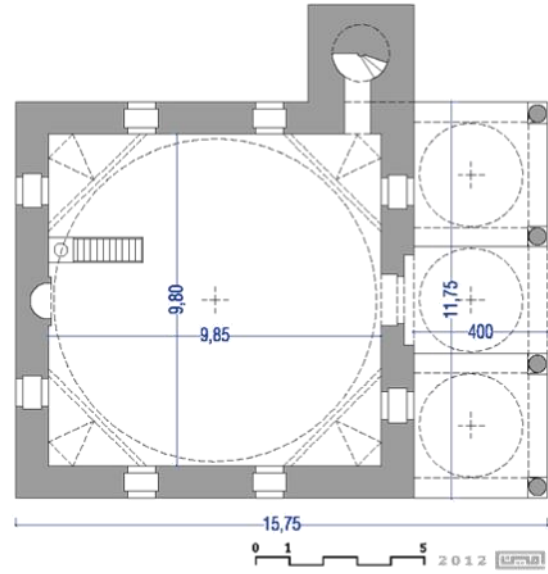
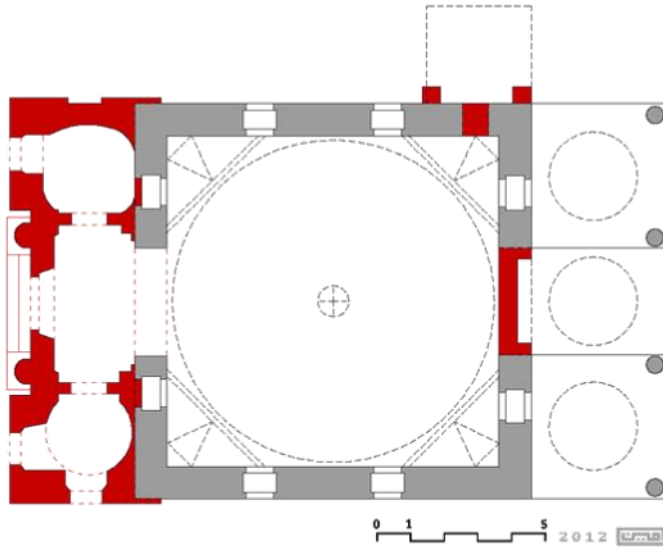
Registers belonging to the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (VGMA 1205/76)

drawn in 1697, immediately after the withdrawal of the Turks, three mosques are seen outside the castle. İbrahim Pasha had a mosque built outside the castle, and his own mansion was next to the mosque. When Evliya Çelebi came to the city, he was a guest in İbrahim Pasha's mansion. The founder is the nephew of Lala Mehmet Pasha and the son of Gazi Memi Bey. He must have built the mosque in 1605-06 during his Kanije Governorate.

İbrahim Pasha Mosque was converted into a church by the Austrians under the name of *St Jure* in 1720. The conversion of the mosque into a Catholic sanctuary took place between 1777 and 1790. In this repair, the minaret and the narthex with three domes were removed, and the dome

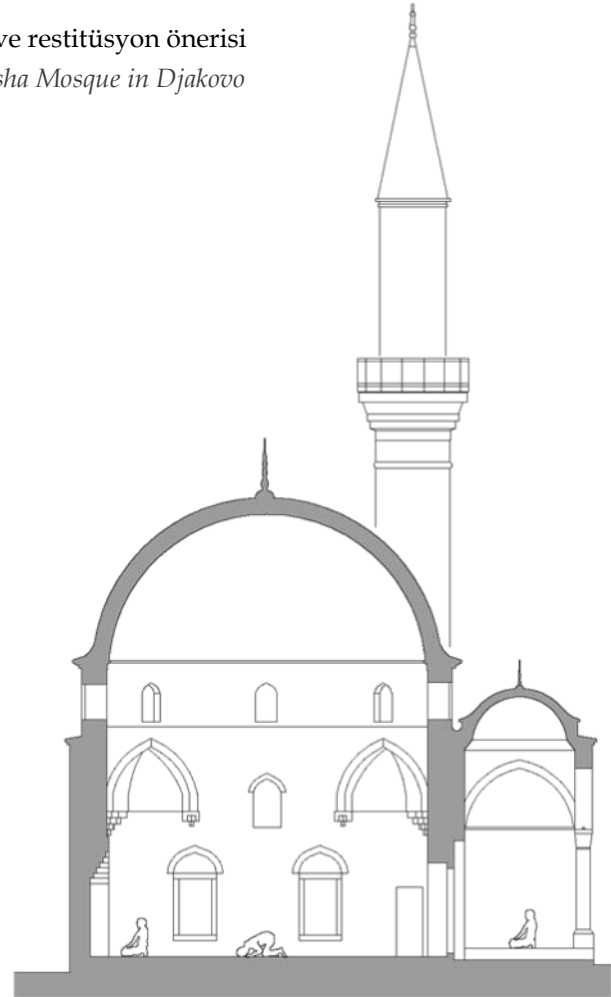
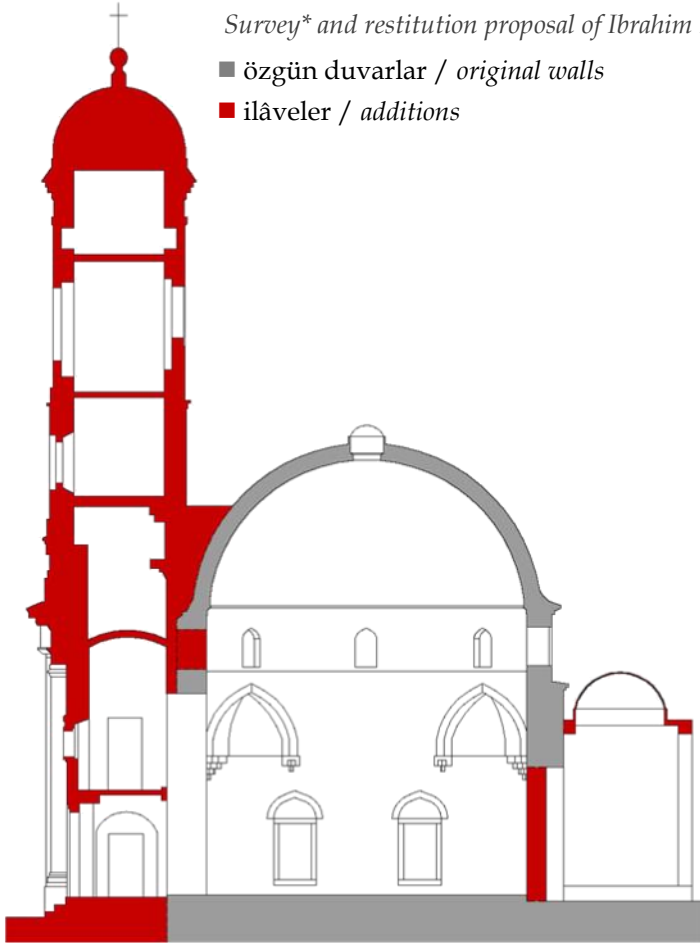
was hidden inside the roof. A door was opened in the south of the mosque by destroying the *mihrab* and the conversion was completed by adding a bell tower at twice the height of the building. Finally, the roof on the building, which was repaired in 1989, was removed and the large dome was exposed. Reinforced concrete columns and domes referring to the original narthex to the north of the mosque and a symbolic wall referring to the *minaret* were added.

It is understood that the original form of İbrahim Pasha Mosque, known today as *Crkva Svih Svetih*, is a typical classical Ottoman work consisting of a square-planned, single-domed *harim*, a three-domed narthex in the north and a minaret in the northeast corner.

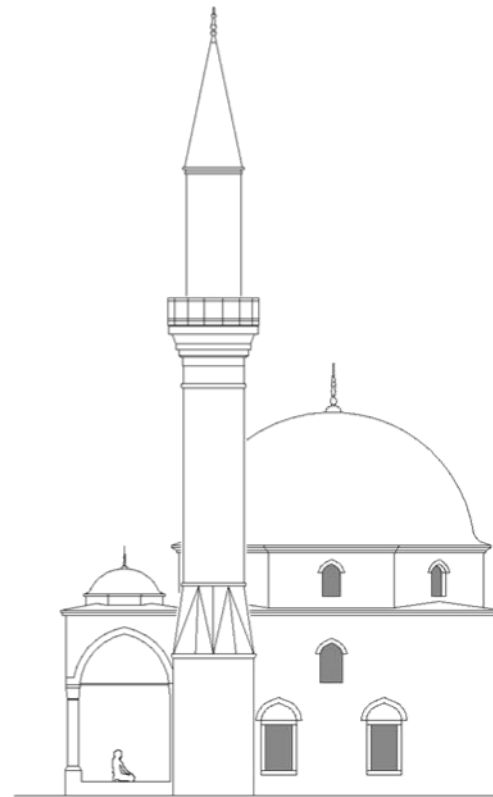
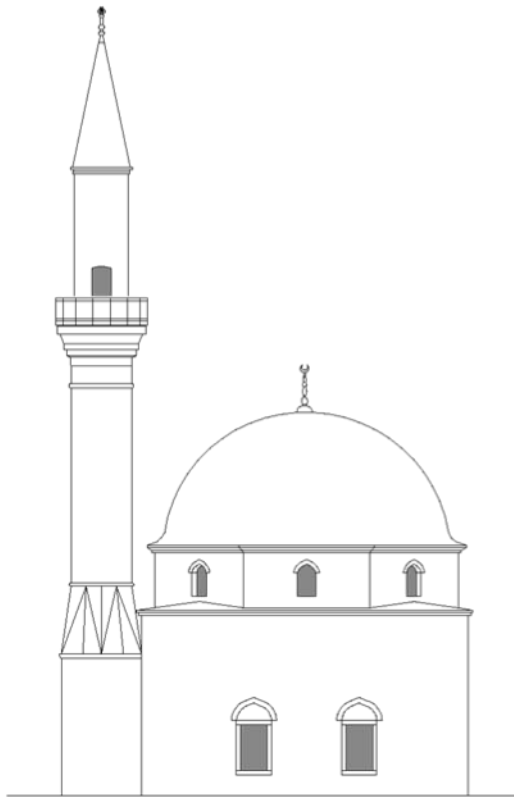
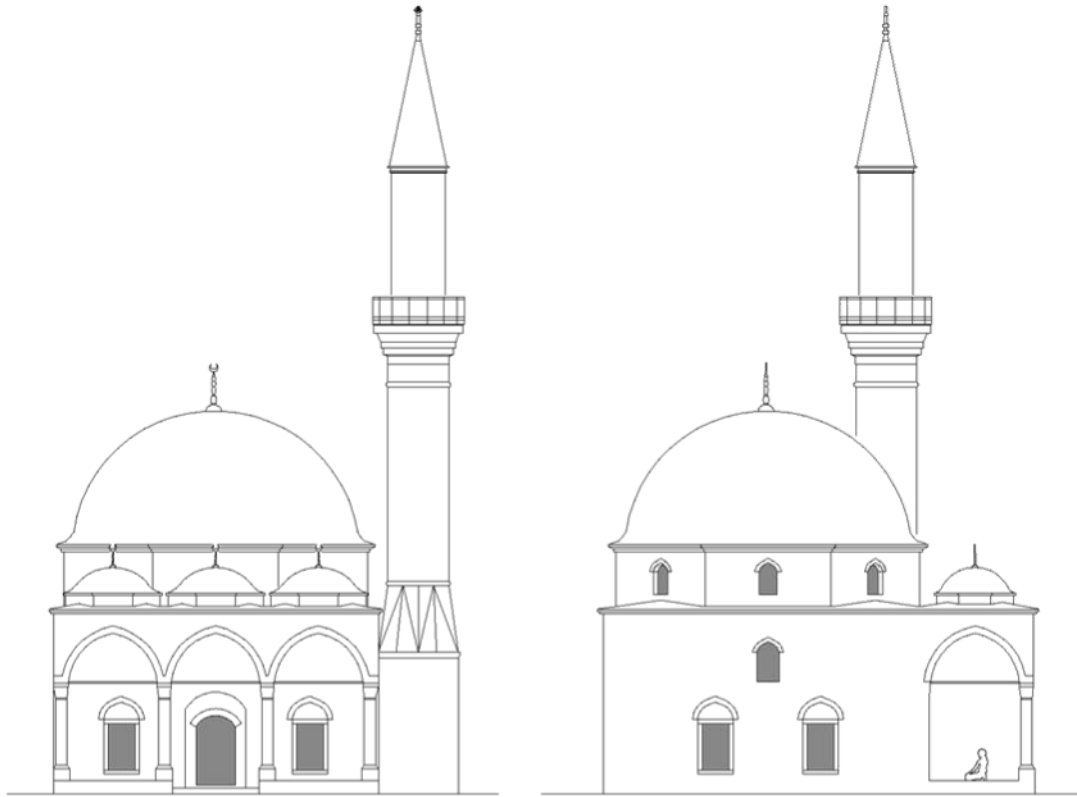

Yakova'da İbrâhim Paşa Câmii'nin rölöve* ve restitüsyon önerisi
Survey and restitution proposal of Ibrahim Pasha Mosque in Djakovo*

- özgün duvarlar / original walls
- ilâveler / additions

* İbrâhim Paşa Câmii'nin plan ve kesiti Papić'ten işlenerek yeniden çizilmiştir. Yardımları için Emina Krkaliç'e teşekkür ederim. *The plan and the cut views of the mosque were redrawn by Papić. I would like to thank Emina Krkalic for her help.*

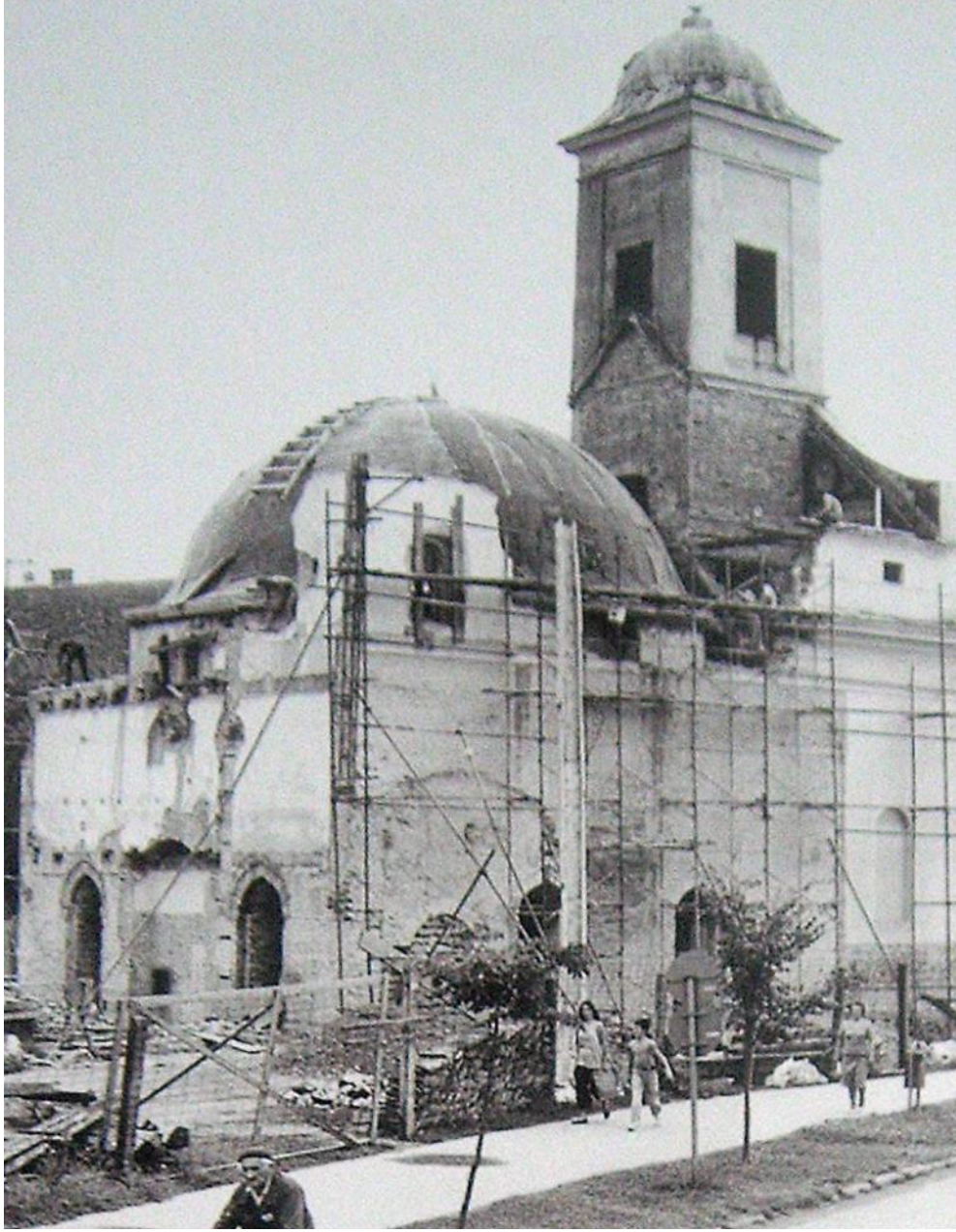
Yakova'da İbrâhim Paşa Câmii'nin restitüsyon önerisi
Restitution proposal of Ibrahim Pasha Mosque in Djakovo

R.9.30

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin çatısının kaldırılmadan önceki hâli

The state of the roof of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque before it was removed

R.9.31

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin 1989 onarımı sırasındaki durumu
The condition of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque during the repair in 1989

R.9.32

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin güneybatı yönünden genel görünüşü (2018)

General view of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque from the southwest (2018)

R.9.33

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin güneydoğu yönünden genel görünüşü (2018)
General view of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque from the southeast (2018)

R.9.34

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin kuzeybatıdan görünüşü (2018)

View of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque from the northwest (2018)

R.9.35

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin kuzey cephesi (2018)
The northern facade of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (2018)

R.9.36

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin batı cephesi (2018)

The western facade of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (2018)

R.9.37

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin doğu cephesi (2018)
The eastern facade of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (2018)

R.9.38

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin minâre temeli (2018)

The foundation of the minaret of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (2018)

R.9.39

Yakova İbrâhim Paşa Câmii'nin harimi (2018)
Harim of the Djakovo Ibrahim Pasha Mosque (2018)

Yakova, Yahyâ Bey Kulesi

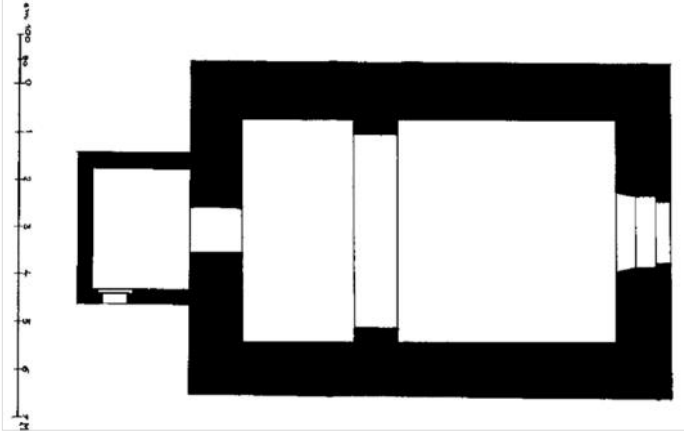
Djakovo, Yahyâ Bey Tower

Yeri <i>Location</i>	Hırvatistan, Yakova, Goryani <i>Croatia, Djakovo, Goryani</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Yahyâ Bey
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	16. yüzyıl <i>16th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1837
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Üç Kral Kilisesi <i>Three Magi Church / Crkva Sv. Tri Kralja</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Karaç 2011, Regan 2006

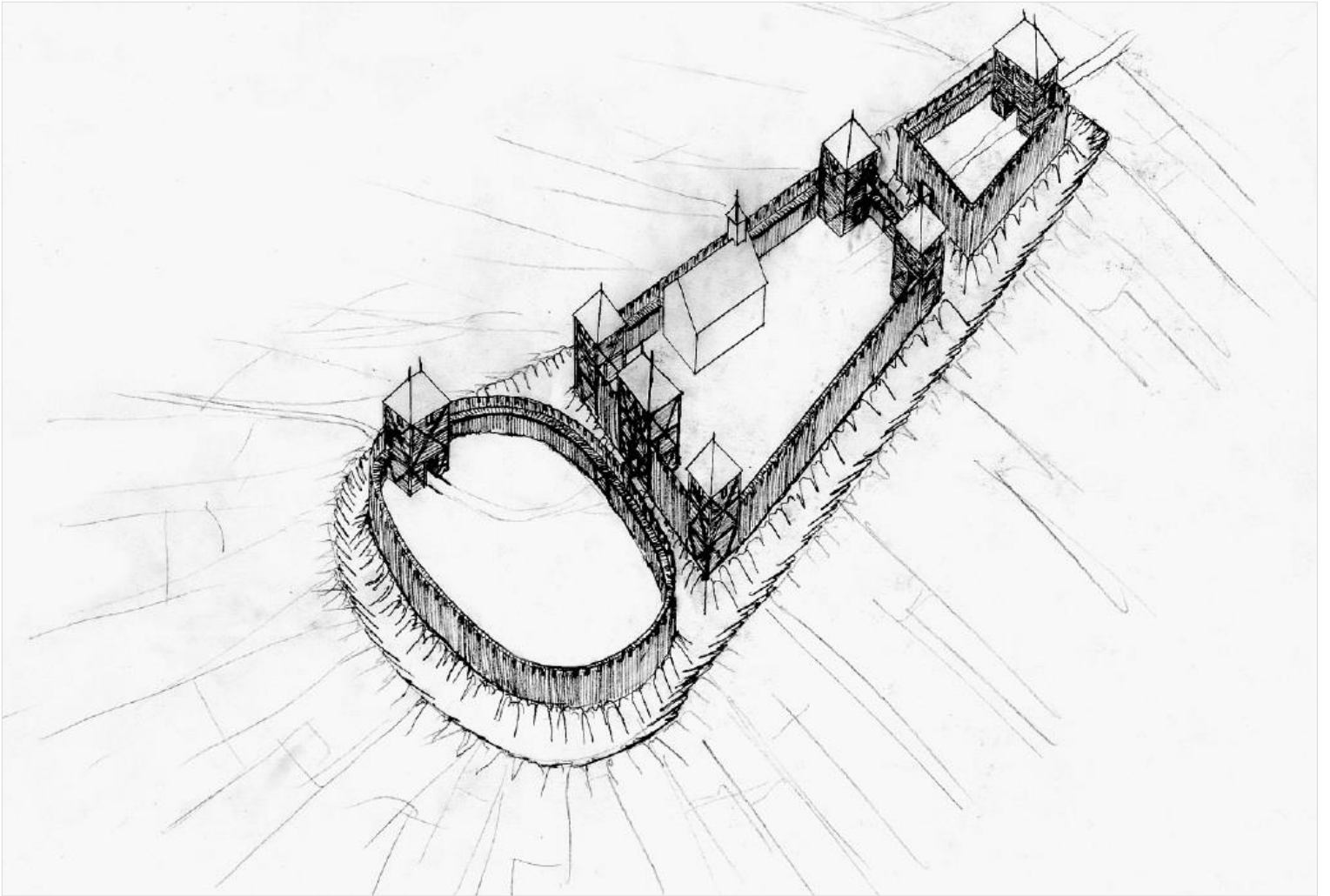
Yahyâ Bey Kulesi, Yakova'nın 13 km kuzeyindeki Goryani köyünde yer almaktadır. Günümüzde 1200 nüfuslu bir köy olan Goryani, 1536 yılında Türkler tarafından fethedildiğinde Gora ailesinin yaşadığı tipik feodal bir Orta Çağ kasabası idi. Goryani'de 12. yüzyılda inşa edilen bir Dominik manastırı, Türklerin fethinden sonra onarılmış ve bir Osmanlı palankası hâline getirilmiştir. Günümüzde Aziz Üç Kral Kilisesi olarak bilinen yapı ise aslında kalenin Osmanlı döneminde inşa edilmiş bir parçası olan Yahyâ Bey Kulesi'dir. Kaleden geriye yalnızca bu kule kalmış, 1837 yılında kalenin duvarlarının üzerine çatı ve çan kulesi eklenerek kiliseye dönüştürülmüştür.

Yahya Bey Tower is located in the village of Goryani, 13 km north of Yakova. Goryani, now a village of 1200 inhabitants, was a typical feudal medieval town where the Gora family lived when it was conquered by the Turks in 1536. A Dominican monastery built in the 12th century in Goryani was repaired after the Turkish conquest and turned into an Ottoman palace. The structure known today as the Three Magi Church is actually the Yahya Bey Tower, a part of the castle built during the Ottoman period. Only this tower remained of the castle. In 1837, it was converted into a church by adding a roof and bell tower over the walls of the tower.

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nin planı
(Gjuro Szabo, 1914, Kùltür Bakanlığı,
Kùltürel Gelişim ve Kùltür Politikaları
Bölümü arşivi)

*Plan of Yahya Bey Tower in Goryani
(Gjuro Szabo, 1914, Archive of the Department of Cultural Development and Cultural Policy, Ministry of Culture)*

14. yüzyılda Goryani Kalesi (K. Regan'dan)
Goryani Castle in 14th century (from K. Regan)

R.9.40

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nden dönüştürülen kilise (2018)

The church converted from Yahya Bey Tower in Goryani (2018)

R.9.41

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nden dönüştürülen kilise (2018)
The church converted from Yahya Bey Tower in Goryani (2018)

R.9.42

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nden dönüştürülen kilise (2018)

The church converted from Yahya Bey Tower in Goryani (2018)

R.9.43

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nden dönüştürülen kilise (2018)
The church converted from Yahya Bey Tower in Goryani (2018)

R.9.44

Goryani'de Yahyâ Bey Kulesi'nden dönüştürülen kilise (2018)

The church converted from Yahya Bey Tower in Goryani (2018)

R.9.45

Goryani'de kiliseye dönüştürülen Yahyâ Bey Kulesi'nde bozulmuş pencere (2018)
A damaged window in the Yahya Bey Tower, which was converted into a church in Goryani (2018)

KARADAĞ

Montenegro

Ülgün, Metris Câmii

Ulcinj, Metris Mosque

Yeri <i>Location</i>	Karadağ, Ülgün <i>Montenegro, Ulcinj</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	1670
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1890
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Aziz Nikola Kilisesi <i>St. Nicholas Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Kerović 2015: 54-57, Ushaku-Lika 2006: 49-50

Metris Câmii, Ülgün'de kale hâricindeki Müslüman mezarlığında yer alıyordu. 1670'den sonra inşâ edilen câminin etrafında çok sayıda mezar taşı ve açık türbeler bulunuyordu. Câmi, Osmanlı şehirden çekildiğinde (1880) harap hâldeydi. Karadağ Prensi 1. Nikola, Müslümanlara câmiyi yenilemek için izin veriyse de bu gerçekleşmemiş, câminin duvarları kullanılarak 1890'da bugünkü Aziz Nikola Kilisesi inşâ edilmiştir. Kilise, metropolit Hacı Sava Kosanoviç'in 27 Aralık 1890'da düzenlediği âyinle kutsanarak ibâdete açılmıştır. Günümüzde eski câmi, kabirler ve türbelere dâir hiçbir iz kalmamıştır.

The Metris Mosque was located in the Muslim cemetery outside the castle in Ulcinj. There were many tombstones and open tombs around the mosque, which was built after 1670. The mosque was in ruins when the Ottomans withdrew from the city (1880). Although Montenegrin Prince Nicholas I gave permission to the Muslims to renovate the mosque, this could not be done, and today's St. Nicholas church was built in 1890 using the walls of the mosque. The church was consecrated and opened for worship with the liturgy organized by metropolitan Hadji Sava Kosanovich on December 27, 1890. Today, there are no traces of the old mosques, tombs and mausoleums.

R.10.1

Ülgün eski mezarlığı ve câmiden dönüştürülen kilise (1890)

Ulcinj old cemetery and church converted from a mosque (1890)

KOSOVA

Kosovo

Firzovik, Saat Kulesi

Ferizaj, Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	Kosova, Firzovik <i>Kosovo, Ferizaj</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sultan II. Abdülhamid <i>Sultan Abdulhamid II</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	20. yüzyıl başları <i>Early 20th century</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	20. yüzyıl <i>20th century</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Firzovik Sırp Kilisesi Çan Kulesi <i>Ferizaj Serbian Church Bell Tower</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 3/224, Vırmiça 2012: 1/561

Saat Kulesi, Firzovik şehir merkezinde, *Metuş Krasniqi Caddesi* üzerinde, şehrin en önemli Osmanlı eseri olan Büyük Câmî ile Sırp Ortodoks Kilisesi'nin ortasında yer almaktadır. Aslı fonksiyonunu sürdürmeyen eser, günümüzde Sırp Ortodoks Kilisesi'nin çan kulesi olarak kullanılmaktadır. Kare planlı olan kule, kubbeyle örtülüdür. Silmelerle birbirinden ayrılmış dört katlı kulenin her cephesinde pencereler yer almaktadır.

The Clock Tower is located in the city centre of Ferizaj, on *Metuş Krasniqi Street*, in the middle of the city's most important Ottoman monument, the Great Mosque, and the Serbian Orthodox Church. The building, which does not maintain its original function, is used as the bell tower of the Serbian Orthodox Church today. The square-planned tower is covered with a dome. There are windows on each side of the four-storey tower, separated from each other by moldings.

R.11.1

Firzovik'te Büyük Câmî ile Sırp Kilisesi arasındaki eski Saat Kulesi (2019)
The old Clock Tower between the Great Mosque and the Serbian Church in Ferizaj (2019)

Priştine, Fâtih Sultan Mehmet Câmii

Pristina, Fâtih Sultan Mehmet - Imperial Mosque

Yeri <i>Location</i>	Kosova, Priştine <i>Kosovo, Pristina</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Fâtih Sultan Mehmet <i>Sultan Mehmed the Conqueror</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.865/M.1461
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1689-90 Katolik Kilisesi <i>1689-90 Catholic Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Fâtih Sultan Mehmet Câmii <i>Fâtih Sultan Mehmet Mosque</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	BOA C.EV. 503/25416/2
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 3/154-155, Eyice 1995c, Krasniqi 2015: 3/35

Ekrem Hakkı Ayverdi, Priştine Fâtih Sultan Mehmet Câmii'ni *Rumeli'nin pek güzel câmilerinden biri* olarak tavsif etmektedir. Câmi; etrâfındaki çifte hamam, saat kulesi, çarşı ve Kadirî Tekkesi'yle birlikte şehrin merkezindedir. Büyük bir kubbeyle örtülü, kare planlı harim ve üç bölümlü son cemaat yerinden oluşan, düzgün kesme taştan inşâ edilmiş, klasik tarzda bir câmidir. Tek şerefeli taş minâre, kuzeydoğu köşededir. Fâtih Sultan Mehmet Câmii, 1689'daki Avusturya işgalinde, Katolik kilisesine çevrilmiş, Osmanlıların şehri tekrar almasıyla birlikte aslına döndürülmüştür. Câminin iç süslemeleri de, kiliseye çevrilip tekrar câmi olarak kullanılmaya başlandığı dönemde yenilenmiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında, 1950-61 yılları arasında Almanlar tarafından iç mekân restore edilmiştir. 2010 yılında câminin onarımı ve çevre düzenlemesi TİKA tarafından yapılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi describes the Pristina Imperial Mosque as *one of the most beautiful mosques of Rumelia*. The mosque is in the centre of the city with a double bath, clock tower, bazaar and Kadiri Lodge around it. It is a classic-style mosque built of smooth-cut stone, consisting of a square-planned harim covered with a large dome and a three-section narthex. The one-balcony stone minaret is in the northeast corner. Imperial Mosque was converted into a Catholic church during the Austrian occupation in 1689 and was restored to its original form when the Ottomans took the city back. The interior decorations of the mosque were also renewed in this period when it was converted into a church and started to be used as a mosque again. During World War II, the interior was restored by the Germans between 1950-61. In 2010, the mosque was repaired and landscaped by TİKA.

R.11.2

Prištine Fâtilh Sultan
Mehmet Câmii (2018)
*Pristina Imperial
Mosque (2018)*

R.11.3

Priştine Fâtih Sultan Mehmet Câmii (2013)

Pristina Imperial Mosque (2013)

R.11.4

Priştine Fâtih Sultan Mehmet Câmii ve Hamamı (2018)

Pristina Imperial Mosque and Bath (2018)

KUZZEY MAKEDONYA

North Macedonia

Brod, Hıdır Baba Tekkesi

Makedonski Brod, Hıdır Baba Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, Kırçova, Brod <i>N. Macedonia, Kicevo, Makedonski Brod</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Hıdır Baba
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl <i>15th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1916 Aziz Nikola Kilisesi (<i>St. Nicholas Church</i>) 1994 Aziz Nikola Kilisesi (<i>St. Nicholas Church</i>)
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Hıdır Baba Türbesi ve Aziz Nikola Kilisesi <i>Hıdır Baba Tomb and St. Nicholas Church</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Aytaş 2009: 25, Bowman 2010, Engin 2014: 556, Hasluck 1929: 2/524, İzeti 2004: 246, Koneska 2009, Mevsim 2013: 130, Tuna 2013: 254-255

Hıdır Baba Türbesi, Makedonski Brod'un güneybatısında, kasabanın büyük bir bölümünün görüldüğü yüksek bir düzlükte bulunmaktadır. Duvarları 6,5 metre uzunluğunda, kare planlı, kiremitle örtülü sade bir yapıdır. Hıdır Baba Tekkesi, târihte yolcuların konakladıkları ve misafir edildikleri önemli bir yerdir. 1544 târihli Tahrir Defteri'nde tekkenin tarlaları, bağları, bahçeleri, koruları, değirmeni ve çayırlarının bulunduğu ve buraların vergiden muaf olduğu yazmaktadır. Tekkede; Derviş Ali Baba, Veli Dede, Hasan Abdal, Hüdâverdi Dede, Hüseyin Dede, Âşık Dede ve Pervane Abdal isimleri kayıtlıdır. 1569 târihinde tekkede 9 derviş bulunuyordu.

Hıdır Baba Bektâşî Tekkesi, I. Dünya Savaşı'nda Sırpların bölgeyi işgal etmelerine kadar faal bir tekke olarak ayakta kalmıştır. Sırp işgalinde Aziz Nikola ismiyle kiliseye çevrilmiştir. Bugünkü kilise, tekkeden geriye kalan türbe binâsıdır.

İkinci Dünya Savaşı esnasında mâbet, özellikle Bektâşîler tarafından ziyaret edilmeye devam edilmesine rağmen, büyük ölçüde kendi hâline bırakılmış ve dolayısıyla zamanla yıkıma maruz kalmıştır. 1980'li yılların sonuna doğru restore edilip eski giriş kapısının bulunduğu açıklık apsis hâline getirilmiştir. 1994 yılında türbe, kilise olarak vaftiz edilmiştir.

23 Ağustos 1916'da Brod'a gelen Bogdan Filov, Aziz Nikola Manastırını, *Hıdır Baba* ismini zikretmeden *Türk (Pomak) Tekkesi* olarak bildirir. Brod köyünün dışındaki Türk çiftliğinin yanında yer aldığını belirtir.

Eski tekkenin kiliseye çevrilmesinden sonra bölgedeki Bektâşîler, 1925 yılında Kırçova'da yeniden bir tekke kurmuşlardır. Günümüzde de faal olan tekkenin postnişini Halvetî Eyüp Baba'dır. Günümüzde, tekkede, 6 Mayıs'ta Hristiyanlar Gjurgjovden (Aziz Yorgi), Müslümanlar ise Hıdrellezi ortak kutlamaktadırlar.

R.12.1

Brod' da Hıdır Baba Tekkesi'nin girişine eklenen Aziz Nikola resmi ve kapı üstüne asılan haç (2018)

The picture of St. Nicholas added to the entrance of the Hıdır Baba Dervish Lodge in Brod and the cross on the door (2018)

The Hıdır Baba Tomb is located southwest of Makedonski Brod, on a high plain from which most of the town is visible. It is a simple building with a square plan of 6.5 meters in length and is covered with tiles. Hıdır Baba Dervish Lodge is an important place where travellers stayed and hosted throughout history. It is written in the Tahrir Book of 1544 that the dervish lodge has fields, vineyards, gardens, groves, mills and meadows and these are exempt from tax. The names of Dervish Ali Baba, Veli Dede, Hasan Abdal, Hüdaverdi Dede, Hüseyin Dede, Ashik Dede and Pervane Abdal are registered in the dervish lodge. In 1569, there were 9 dervishes in the dervish lodge.

The Hıdır Baba Bektashi Lodge survived as an active lodge until the Serbs invaded the region during the First World War. It was converted into a church under the name of St. Nicholas during the Serbian occupation. Today's church is the tomb building left over from the lodge. During the Second World War, although the temple continued to be visited, especially by Bektashis, it was largely left to its own devices and therefore was subject to

destruction over time. Towards the end of the 1980s, it was restored and the opening where the old entrance door was located was turned into an apse. In 1994, the tomb was baptized as a church.

Bogdan Filov, who came to Brod on 23 August 1916, declared the St. Nicholas Monastery as a Turkish (Pomak) Dervish Lodge without mentioning the name of Hıdır Baba. It states that it is located next to the Turkish farm outside the village of Brod.

After the old lodge was converted into a church, Bektashis in the region re-established a dervish lodge in Kırçova in 1925. Halveti Eyüp Baba is the founder of the dervish lodge, which is still active today. Today, Christians celebrate Gjurgiovdan (Saint Yorgi) and Muslims celebrate Hidrellez on May 6 in the lodge.

R.12.2

Hıdır Baba Tekkesi'nin girişi (2018)

Entrance of Hıdır Baba Lodge (2018)

R.12.3

Brod'da Hıdır Baba Türbesi (2018)

Hıdır Baba Tomb in Brod (2018)

R.12.4

Brod'da Hıdır Baba Türbesi (2018)

Hıdır Baba Tomb in Brod (2018)

R.12.5

Brod'da Hıdır Baba Türbesi'ne eklenen apsis (2018)

The apse added to the Hıdır Baba Tomb in Brod (2018)

R.12.6

Brod'da Hıdır Baba Türbesi (2018)

Hıdır Baba Tomb in Brod (2018)

R.12.7

Brod'da Hızır Baba Türbesi'nin iç mekânı (2018)

Interior of Hızır Baba Tomb in Brod (2018)

İştîp, Hüsâmeddin Paşa Câmii

Shtip, Husameddin Pasha Mosque

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, İştîp N. Macedonia, Shtip
Bânîsi <i>Built by</i>	Hüsâmeddin Paşa Husameddin Pasha
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl 15 th century
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1973-2006 Aziz İliya Kilisesi 1973-2006 St. Ilija Church
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Hüsâmeddin Paşa Câmii Husameddin Pasha Mosque
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 171/238/1881, VGMA 171/110; VGMA 172/31
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 3/48, Evliyâ Çelebi 6/136, Eyice 1998, Kiel 1975, Kuş vd. 2007: 137, Pavlov-Petkova 2008: 122-125

İştîp şehir merkezinde, Meydin (Muhyiddin) Baba Mahallesi'nde yer alan Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin inşâ târihi tam olarak bilinmemektedir. Eserin bânîsi, *Mora Fâtîhi* olarak bilinen Hüsâmettin Paşa'dır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, *İştîp Hüsâm Paşa Câmii Vakfı* adıyla 13.06.1269 (24.03.1853) târihli vakıf kaydı bulunmaktadır (VGMA 171-238-1881).

Evliyâ Çelebi, 1072'de (1661-62) uğradığı İştîp'teki câmiler arasında bu eserden, "*bir tepe başında kurşunlu ve kârgir minâreli sanatlı bir câmidir*" diyerek kısaca bahsetmektedir.

Tek kubbeyle örtülü, dıştan 12,40 x 12,40 metre ölçülerinde kare planlı harim ile üç bölümlü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Minâre ise kuzeybatı köşede yer almaktadır. Yapının kible cephesi mihrapla birlikte beş köşeli ve dışa taşkın şekilde inşâ edilmiştir. Bu özellikleriyle câminin 15. yüzyılda inşâ edilmiş olması muhtemeldir. Câmi, düzenli bir teknikle muntazam

kesme taşlardan yapılmıştır. Eserin girişinde dört sütunla taşınan, üç bölümlü ve sivri kemerli bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinde, kible yönüne göre kot farkı olduğundan yüksekte kalmıştır. Buraya, tam ortada iki taraflı yedişer basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Son cemaat yerinin sağında bulunan ve düzgün kesme taştan inşâ edildiği anlaşılan minârenin sadece çok cepheli kürsüsü ile pabuç kısımları ayakta kalmıştır.

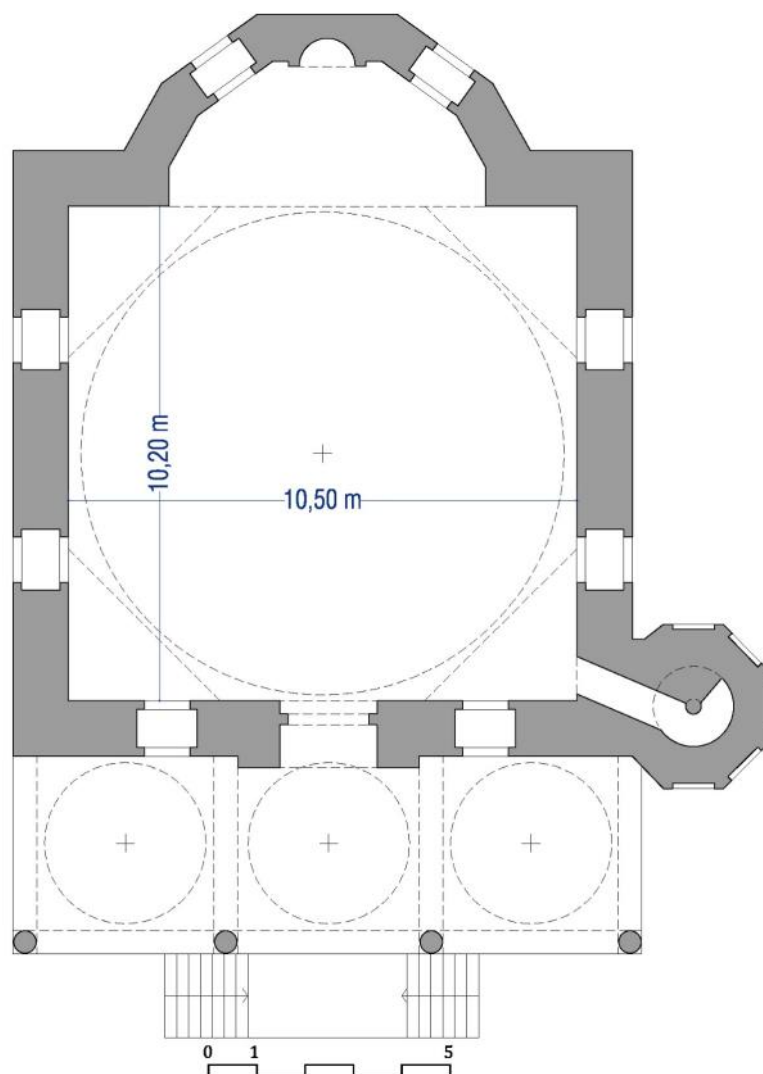
Câmide, 2 Ağustos 1973'te Makedonların kutladığı "*Mukaddes Kurtuluş*" (Türklerden Kurtuluş Bayramı) âyini yapılmaya başlanmış; eserin minâresi yıktırılarak kiliseye çevrilmiştir. Doğu Makedonya Müftülüğü'nün, arşiv belgeleriyle adli makamlara başvurması sonucunda uzun yıllar süren mahkeme sürecinin ardından, Makedonlarca kilise olarak kullanılan târihî câmi, 2006 yılında Doğu Makedonya Müftülüğü'ne iade edilmiştir.

The construction date of Hüsameddin Pasha Mosque, located in the Meydin (Muhyiddin) Baba District in the city centre of Shtip, is not known exactly. The builder of the work is Hüsametdin Pasha, known as the *Conqueror of Morea*. In the archives of the General Directorate of Foundations, there is a foundation record under the name of *İştîp Hüsâm Paşa Câmii Vakfı* dated 13.06.1269 (24.03.1853) (VGMA 171-238-1881).

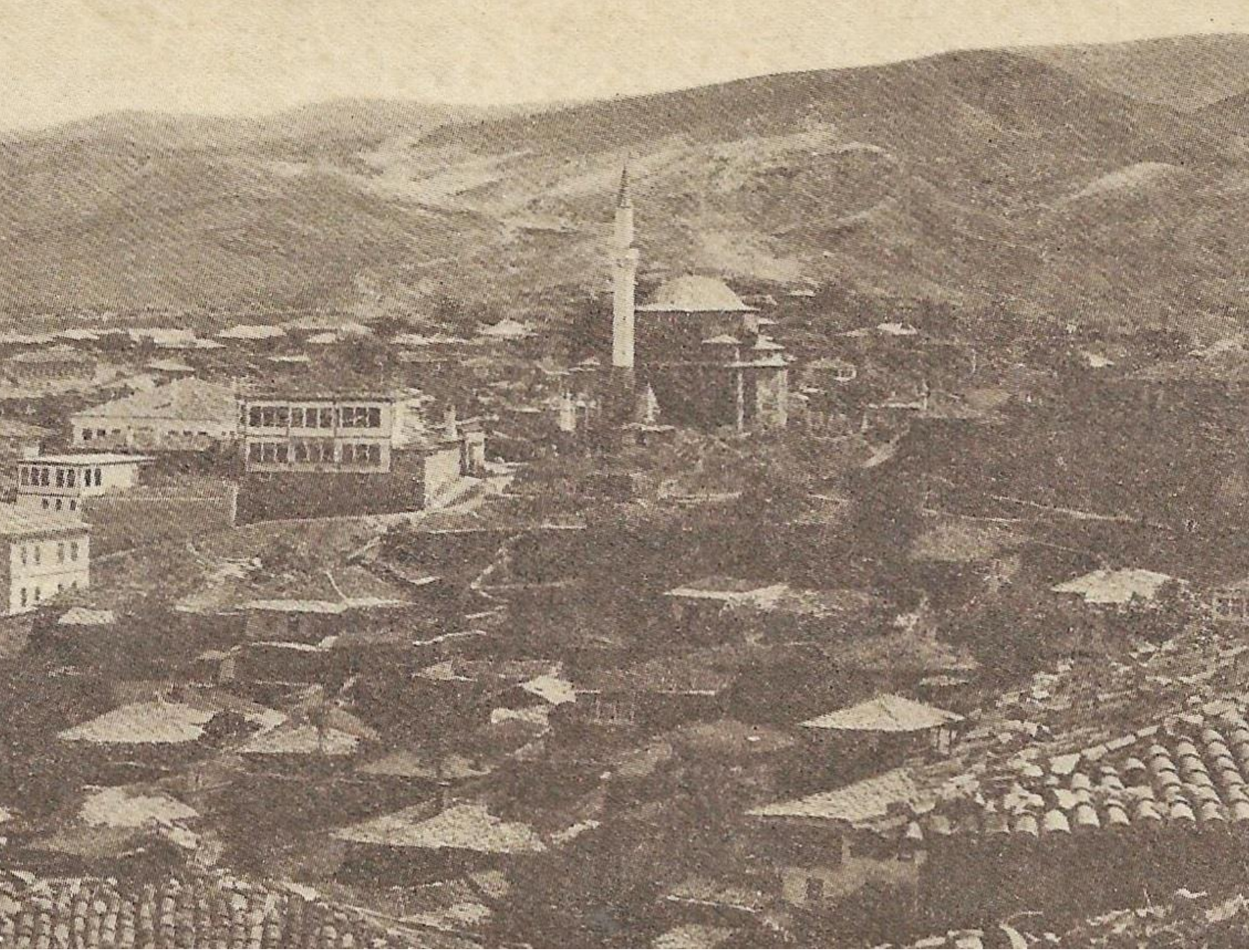
Evliyâ Çelebi briefly mentions this work among the mosques in Shtip he visited in 1072 (1661-62), saying that it is "an artful mosque with lead and masonry minarets on top of a hill".

It consists of a square planned sanctuary, covered with a single dome, measuring 12.40 x 12.40 meters from the outside, and a narthex with three sections. The minaret is located in the northwest corner. The qibla façade of the building was built with five corners and protruding outward, together with the *mihrab*. With these features, it is possible that the mosque was built in the 15th century. The mosque was made of regular cut stones with a regular technique. At the entrance of the building, there is a narthex with three sections and pointed arches carried by four columns. It was elevated at the narthex due to the difference in elevation compared to the direction of the Qibla. There is a two-sided seven-step staircase right in the middle. Only the multi-fronted lectern and the shoe parts of the minaret, which is located to the right of the narthex and is understood to have been built of smooth-cut stone, have survived.

On August 2, 1973, the "Holy Salvation" (Liberation Day from the Turks), celebrated by the Macedonians, began to be held in the mosque; The minaret of the work was demolished and turned into a church. The historical mosque, which was used as a church by the Macedonians, was returned to the Mufti of East Macedonia in 2006, after the court process that lasted for many years as a result of the Mufti of East Macedonia applying to the judicial authorities with archive documents.

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii planı (M. Kiel'den)
Shtip Husameddin Pasha Mosque plan (from M. Kiel)

R.12.8

İştîp panoraması ve Hüsâmeddin Paşa Câmii
Shtip panorama and Hüsameddin Pasha Mosque

R.12.9

İŝtip Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin kuzeybatıdan görünüşü (2018)
View of the Shtip Husameddin Pasha Mosque from the northwest (2018)

R.12.10

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin kuzey cephesi (2018)

North facade of Shtib Husameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.11

İŝtip Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin doĝu cephesi (2018)
East facade of Shtib Husameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.12

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin batı cephesi (2018)

West facade of Shtib Husameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.13

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmîi' nin avlusunda Şeyh Muhyiddin Rûmî (Meydin Baba) Türbesi (2018)
Sheikh Muhyiddin Rûmî (Meydin Baba) Tomb in the courtyard of Shtip Hüsameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.14

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin güney cephesi (2018)

South facade of Shtib Husameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.15

İştib Hüsameddin Paşa Câmiî'nin güneydoğudan görünüşü (2018)

The southeast view of Shtib Hüsameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.16

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin son cemaat yeri (2018)

Narthex of the Shtip Husameddin Pasha Mosque (2018)

R.12.17

İştîp Hüsâmeddin Paşa Câmii'nin harimi (2018)
Harim of Shtip Husameddin Pasha Mosque (2018)

Manastır Saat Kulesi

Bitola Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, Manastır <i>N. Macedonia, Bitola</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sultan II. Mahmud <i>Sultan Mahmud II</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	(1) 17. yüzyıl (2) 1837 <i>(1) 17th century (2) 1837</i>
Haç Asılması <i>Crucifix hang</i>	1992
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Manastır Saat Kulesi <i>Bitola Clock Tower</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Acun 2011: 211-212, Ayverdi 3/109

Saat kulesi, Manastır (Bitola) şehir merkezinde, İshâkiye Câmii ile Yeni Câmi yakınındadır. Yapım târihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1664 yılında kulenin var olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılda büyük bir onarım görmüş ve çan kulesi o zaman yapılmıştır. Kule, aşağıdan yukarı doğru daralan kare (5,8x5,8 m) prizma gövdeli, yaklaşık 22 m yüksekliğinde bir yapıdır. Kulenin içi döner merdivenlidir. Dört yüzünde de Romen rakamlı yuvarlak saat kadranları vardır. Köşkün ahşap olan ikinci katı sekizgen baldaken planlıdır. Etrafı balkon gibi demir parmaklıklarla çevrilmiş, bunun üzerine saatin çanı yerleştirilmiştir.

Manastır Saat Kulesi'ne, 28 Ağustos 1992'de Makedon Ortodoks Kilisesi'nin düzenlediği dinî törenle haç dikilmiştir. Kulenin gövdesine saat kulesiyle ilgisi olmayan siyasi içerikli bir tabela asılmıştır.

2015'te Haydar Kadı Câmii'nin onarımı sırasında saat kulesinin 1253/1837 târihli tâmir kitâbesi 17 parçaya bölünmüş hâlde bulunmuştur. Kazas-ker Mustafa İzzet Efendi'nin hattı olan bu kitâbe, günümüzde câminin avlusunda sergilenmektedir.

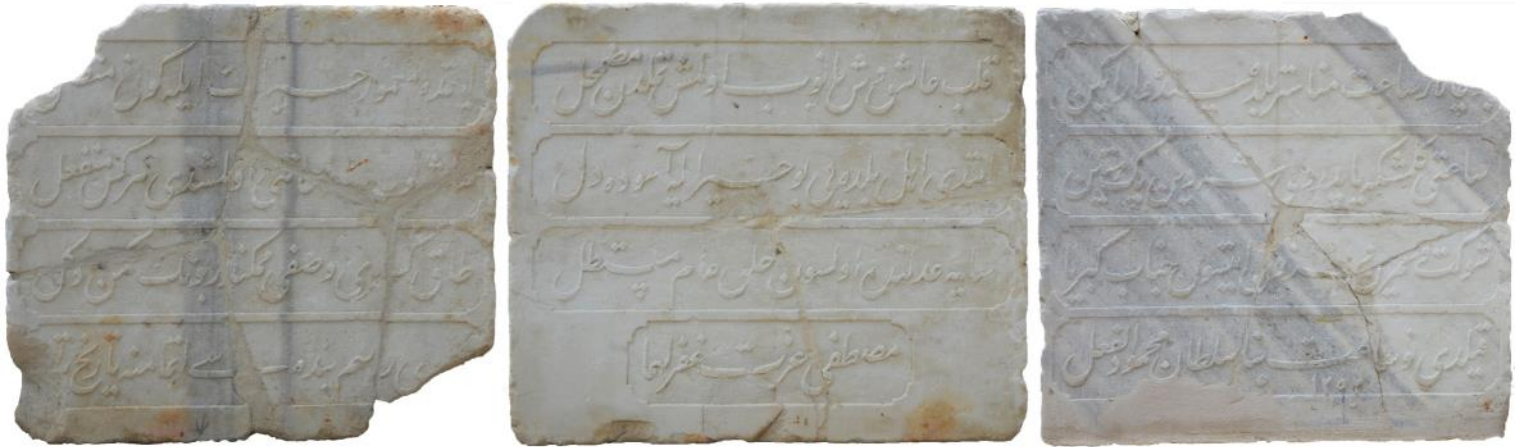

The clock tower is in the city centre of Manastır (Bitola), near the İshâkiye Mosque and the New Mosque. Although the exact date of construction is not known, it is sure that the tower existed in 1664. It underwent a major repair in the 19th century and the bell tower was built at that time. The tower is a 22 m high structure with a square (5.8x5.8m) prism body that narrows from bottom to top. Inside the tower is a spiral staircase. It has round clock dials with Roman numerals on all four faces. The second floor of the mansion,

which is wooden, has an octagonal baldachin plan. It was surrounded by iron bars like a balcony, and the bell of the clock was placed on it.

A cross was erected on the Bitola Clock Tower on August 28, 1992, with a religious ceremony organized by the Macedonian Orthodox Church. A political sign, unrelated to the clock tower, was hung on the body of the tower.

During the repair of Haydar Kadı Mosque in 2015, the repair epitaph of the clock tower dated 1253/1837 was found in 17 pieces. This epitaph, which is the calligraphy of Kazasker Mustafa İzzet Efendi, is exhibited in the courtyard of the mosque today.

R.12.18

Manastr Saat Kulesi'nin Haydar Kadı Câmii avlusunda yer alan
1253 târihli tâmir kitâbesi (2018)

*The repair epitaph of the Bitola Clock Tower, dated 1253, located in the
courtyard of the Haydar Kadı Mosque (2018)*

İtmede ma'mûr hayrât ile günü m.....
.....-ti olmuşdu herkes müñfa'al
Tâk kirî vasfî mümkündür bunun mekn değil
.....bendesî itmâmuna târih.....

Kalb-i âşikveş yanub olmuş temelden muzmahil
İtdi ehl-i beldeyi bu hayr ile âsûde dîl
Sâye-i adlin olsun halk u âmm mustazil
Mustafa İzzet mağfirlehümâ (gufira lehümâ)

.....sa'at Manastr beldesinde var iken
Sa'ati gelmişken yaptırdı şirin(!) pek metîn
Şevket ü 'ömrin füzûn itsün Cenâb-ı Kibriyâ
Kıldı nev sa'at bina Sultan Mahmud el-fa'al
1253 [1837-1838]

*Bu kitâbe, Dr. Ertuğrul Karakuş tarafından tespit edilip okunmuştur.
This epigraph was identified and read by Dr. Ertuğrul Karakuş.*

R.12.19

Haydar Kadı Câmii avlusunda sergilenen kitâbe ve mezar taşları (2018)

Inscriptions and tombstones exhibited in the courtyard of Haydar Kadı Mosque (2018)

R.12.20

Manastır Saat Kulesi
(2018)

Bitola Clock Tower
(2018)

Ohri, Fâtih Sultan Mehmet (İmâret) Câmii

Ohrid, Fatih Sultan Mehmet (Imaret) Mosque

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, Ohri <i>N. Macedonia, Ohrid</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Sinan Çelebi
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	15. yüzyıl <i>15th century</i>
Kiliseye Çevrilişi <i>Conversion Date</i>	1999
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Sveti Kliment Plaoşnik Kilisesi <i>Church of Saints Clement and Panteleimon</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	VGMA 652/2, 61, 108; VGMA 229/83
Kaynakça <i>References</i>	Ayverdi 3/138-140, Eyice 1965

Ohri'de İmâret Tepesi olarak bilinen, şehre hâkim yüksek bir noktada Sinan Çelebi Türbesi'nin yanında 15. yüzyıla ait İmâret Câmii bulunmaktaydı. Sinan Çelebi tarafından inşa edilmiş olan bu câmi, asıl fonksiyonunu 1912'ye kadar sürdürmüştür. Halk arasında *İmâret*, *Hünkâr* ve *Fâtih Sultan Mehmet Câmii* olarak adlandırılan câmi; imâret, mektep, medrese gibi diğer yapılarla külliye hâlinde inşa edilmiştir. Câminin hicrî 896/ milâdî 1491 târihli vakfiyesi Fâtih Sultan Mehmet'in ölümünden on yıl sonra yazılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde *Ohri'de Fâtih Sultan Mehmet Câmii Vakfı* adıyla 23.04.1178 (20.10.1764) târihli vakıf kaydı bulunmaktadır (VGMA 652/2, 61, 108).

893'te yapılan Panteleimon kilise ve manastırının yerinde inşa edilen Fatih Câmii, adı geçen kilise harabesinin üstüne oturtulmuş fakat onun kalıntı ve duvarlarından hiçbir surette istifade edilmeksizin kurulmuştur. Câminin içinde döşemesi kaldırılmak suretiyle yapılan bir kazıda 1943 yılında, bu kilisenin duvarları meydana çıkartıl-

mıştır. 1948 yılında, İmâret Tepesi, Türklerle meskûn bir mahalle iken Millî Park ilan edilmiş ve burada yaşayan 28 Türk ailesi başka mahallelere taşınmıştır. 1967 yılında İmâret tepesi, içindeki iki kilise kalıntısı ile bir câmi ve bir de türbenin bulunduğu bir arkeolojik alan olarak koruma altına alınmıştır. Ekim 1999'da Ohri Şehir Meclisi'nin kasıtlı ve tek yanlı bir kararıyla gizlice ve aceleyle Fatih-İmâret Câmii'nin yıkımına başlanmış; ancak bu olaydan haberdar olan oradaki Türk ve Müslüman nüfusun protestoları karşısında, Makedon yetkililer, geçici olarak yıkımı durdurmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra büyük bir gizlilik içinde bu yıkımı tamamlamışlardır. 1999 yılında câminin örtü kısmı, minâresi ve son cemaat yeri yıkılmış, sadece duvarları ayakta kalmış, üst kısmı saydam bir örtüyle kapatılmıştı.

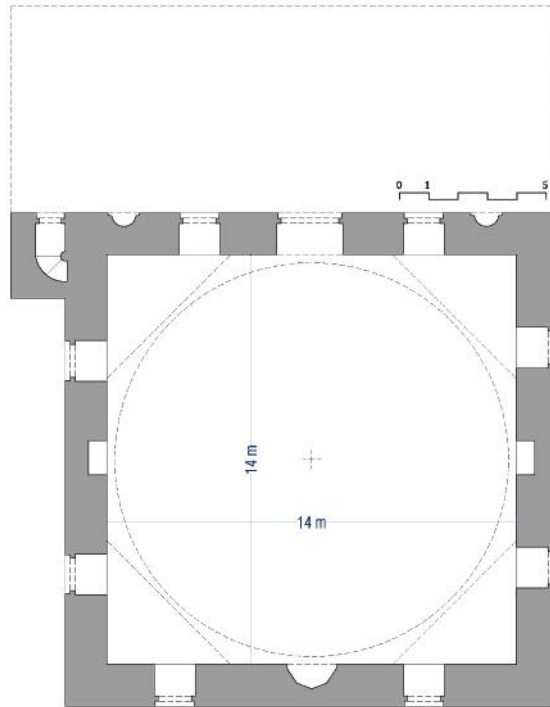
Câmi dış ölçülere göre 16.90 x 16.95 m ebadında kare planlı, tek kubbe ile örtülü bir yapıydı. Son cemaat yeri duvar yüzeyinden giriş kapısının iki kâideye oturduğu anlaşılmaktaydı. Câminin ku-

zey cephesi hariç her cephesinde üç sıra pencere açıklığı vardı. Birinci sıra her cephede ikişer, ikinci sırada kuzey cephesi hariç ikişer, üçüncü sırada üç cephede birer pencere açıklığı bulunmaktaydı. Yapıda kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Câminin içinde minber ve mahfil kısmı yer almamaktaydı. Mihrap nişi mukarnaslıydı. Günümüzde Ohri Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii'nin yerinden bir kilise yükselmektedir.

There was the 15th-century Imaret Mosque next to the Sinan Çelebi Tomb on a high point overlooking the city, known as Imaret Hill in Ohrid. This mosque, which was built by Sinan Çelebi, continued its original function until 1912. The mosque, which is popularly known as Imaret, Hünkar and Fatih Sultan Mehmet Mosque, was built as a complex with other structures such as an imaret, school, and madrasah. The foundation charter of the mosque, dated 896 AH/ 1491 AD, was written ten years after the death of Fatih Sultan Mehmet. In the archive of the General Directorate of Foundations, there is a foundation record in Ohrid under the name of *Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii Vakfı* dated 23.04.1178 (20.10.1764) (VGMA 652/2, 61, 108).

The Fatih Mosque, which was built on the site of the Panteleimon church and monastery built in 893, was built on top of the aforementioned church ruins, but without making use of its ruins and walls in any way. In 1943, the walls of this church were unearthed in an excavation carried out by removing the floor inside the mosque. In 1948, when Imaret Hill was a residential neighbourhood with Turks, it was declared a National Park and 28 Turkish families living here moved to other neighbourhoods. In 1967, Imaret Hill was taken under protection as an archaeological site with the ruins of two churches, a mosque and a tomb. In October 1999, with a deliberate and unilateral decision of the Ohrid City Council, the destruction of Fatih-İmâret Mosque began secretly and hastily; however, in the face of the protests of the Turkish and Muslim populations who were aware of this event, the Macedonian

Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii'nin restitüsyon planı (E. H. Ayverdi'den)
Restitutions plan of Fatih Sultan Mehmet Mosque (From E. H. Ayverdi)

authorities had to temporarily stop the demolition. Then they completed this destruction in great secrecy. In 1999, the cover of the mosque, its minaret and the narthex were demolished, only the walls remained standing, and the upper part was covered with a transparent cover.

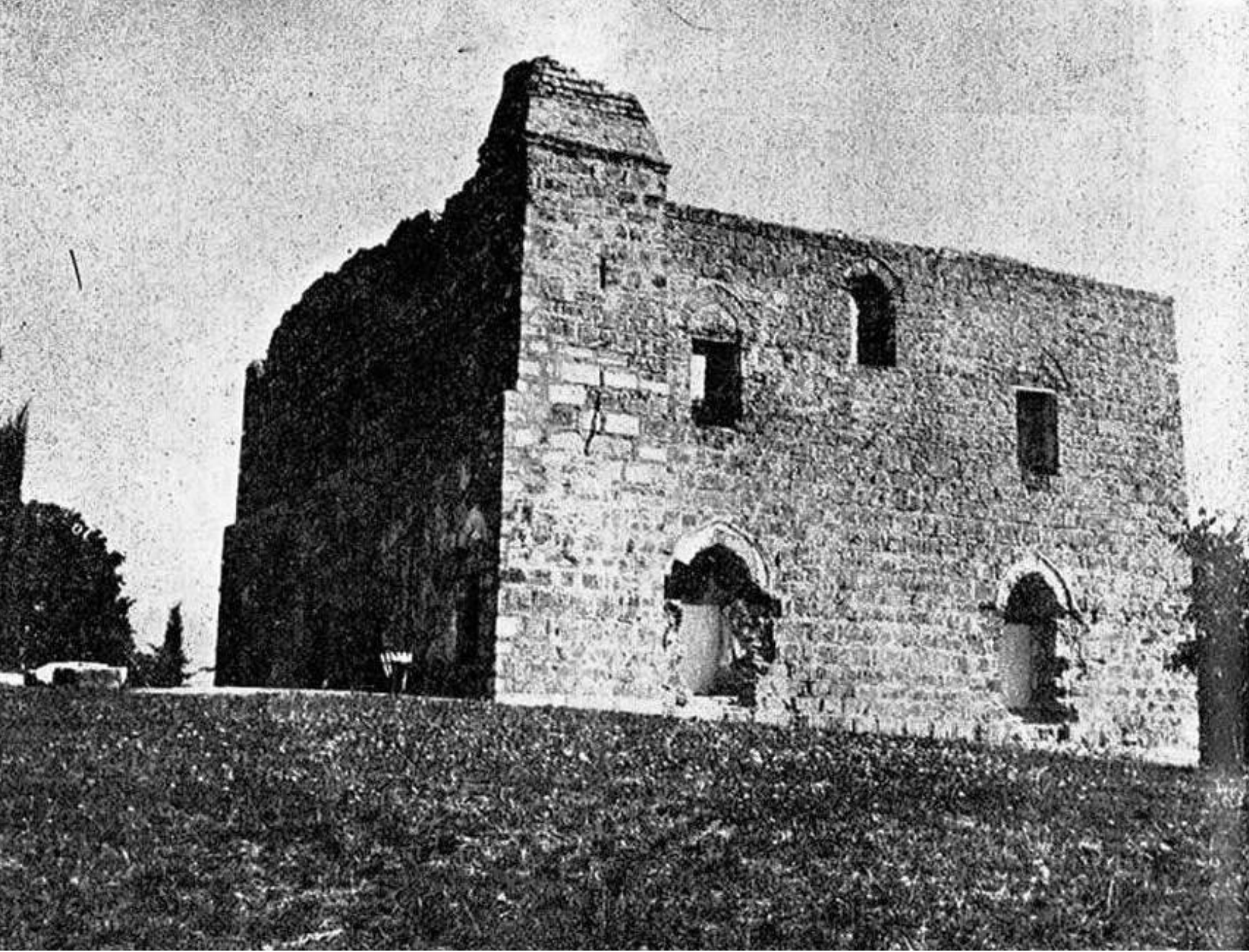
According to the external dimensions of the mosque, it was a square planned structure with a size of 16.90 x 16.95 m and covered with a single dome. It was understood from the wall surface of the narthex that the entrance door was seated on two pedestals. There were three rows of window openings on each side of the mosque, except for the northern façade. The first row had two windows on each facade, the second row had two window openings except for the north facade, and the third row had one window opening on three facades. Cut stone and brick materials were used in the building. There was no pulpit nor *mahfil* part of the mosque. The niche of the mihrab was with *muqarnas*. Today, a church rises from the place of Ohrid Fatih Sultan Mehmet Mosque.

R.12.21

20. yy başlarında Ohri ve İmâret Tepesi'ndeki câmi

The mosque on Ohrid and Imaret Hill in the early 20th century

R.12.22

Ohri Fâtiḥ Sultan Mehmet Câmii'nin genel görünüşü (1960'lar)
General view of Ohrid Fatih Sultan Mehmet Mosque (1960s)

R.12.23

Ohri Fâtih Sultan Mehmet Külliyesi yerine inşa edilen kilise (2018)

The church built on the site of the Fatih Sultan Mehmet Complex in Ohrid (2018)

R.12.24

Câminin bânîsi Sinan Çelebi'nin türbesi (2018)
The tomb of Sinan Çelebi, the founder of the mosque (2018)

Pirlepe Saat Kulesi

Prilep Clock Tower

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, Pirlepe <i>N. Macedonia, Prilep</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Voyvoda Said Ağa <i>Said Agha, the Voivode</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	H.1241 (1825-26)
Haç Asılması <i>Crucifix Hang</i>	1992
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Pirlepe Saat Kulesi <i>Prilep Clock Tower</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Acun 2011: 216-217, Ayverdi 3/152-153

Pirlepe Saat Kulesi, her bir köşesi 3,05 m olan 6 köşeli plana sahiptir. Bu 6 köşe arkasına 2.15x1.95 ebâdında bir çatal çeşme eklenmiştir. Saat Kulesi'nin gövdesi eski, fakat üst kısmı 19. asır işidir. Gövde köşeleri düzgünce moloz taşındır. Üst kısımda ise her köşeye 3 mermer direk konmuş, onun da üstüne teker direkli bir ikinci kat eklenmiştir. Bir de sivri külâhı vardır. Saat Kulesi'nin 5 satırlık ta'lik hatla yazılmış kitâbesinden kulenin üst kısmının H. 1273 (1856-57) de yandığı, saatin iki sene sonra da kitâbenin konduğu anlaşılmaktadır. Pirlepe Saat Kulesi'ne 27 Eylül 1992'de Makedon Ortodoks Kilisesi'nin düzenlediği dinî törenle haç dikilmiştir.

Prilep Clock Tower has a hexagonal plan with each corner of 3.05 m. A fork fountain with the size of 2.15x1.95 was added behind these 6 corners. The body of the Clock Tower is old, but the upper part is 19th-century work. Body corners are neatly made of rubble stone. In the upper part, 3 marble pillars were placed in each corner, and a second floor with wheel posts was added on top of it. It also has a pointed cone. It is understood from the 5-line epitaph of the Clock Tower written in *talik* calligraphy that the upper part of the tower was burned in H. 1273 (1856-57), and the epitaph was placed two years later. The cross was erected on the Prilep Clock Tower on September 27, 1992, with a religious ceremony organized by the Macedonian Orthodox Church.

R.12.25

Pirlepe Saat Kulesi'ne haç takılması (1992)

The installation of a cross on the Prilep Clock Tower (1992)

R.12.26

Pirlepe Saat Kulesi'nin restorasyonuyla ilgili gazete haberi (1985)

Newspaper article about the restoration of the Prilep Clock Tower (1985)

R.12.27

Pirlepe Saat Kulesi (2018)

Prilep Clock Tower (2018)

R.12.28

2001 yılında yakılan
Pirlepe Çarşı Câmii ve
Saat Kulesi (2018)

*Clock Tower and Prilep
Bazaar Mosque, which
was burned in 2001
(2018)*

R.12.29

Pirlepe Saat Kulesi'nin kâidesinde yer alan çeşme (2018)

The fountain located at the base of the Prilep Clock Tower (2018)

R.12.30

Pirlepe Saat Kulesi'nin kitâbesi (2018)
Epitaph of Prilep Clock Tower (2018)

R.12.31

Pirlepe Saat Kulesi'nin kâidesinde yer alan çeşmenin kitâbesi (2018)
The epitaph of the fountain located at the base of the Prilep Clock Tower (2018)

Üsküp, Karaca Ahmet Sultan Tekkesi

Skopje, Karaca Ahmet Sultan Dervish Lodge

Yeri <i>Location</i>	K. Makedonya, Üsküp, Tekkeköy <i>N. Macedonia, Skopje, Tekija</i>
Bânîsi <i>Built by</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
İnşâ Târîhi <i>Building Date</i>	Bilinmiyor <i>Unknown</i>
Kiliseye Çevrişi <i>Conversion Date</i>	1914, Aziz Yorgo Kilisesi <i>1914, St. George Church</i>
Bugünkü Adı <i>Modern Name</i>	Günümüze ulaşmamış <i>Has not survived</i>
Arşiv Kaydı <i>Archive Record</i>	
Kaynakça <i>References</i>	Hasluck 2012b: 1/80, Maden 2013: 98,124

Üsküp'ün 24 km doğusunda, Kumanovo yolu üzerindeki Tekkeköy'de Karaca Ahmet Sultan Bektâşî Tekkesi ve türbesi bulunuyordu. Bu tekke, 1914'te Sırp'lar tarafından haç dikilerek Aziz Yorgo adıyla kiliseye çevrilmişti. Sonraki yıllarda yok olan tekkeden ve türbeden bir iz kalmamış; hazîresindeki bazı mezar taşları günümüze ulaşmıştır. Tekkenin yer aldığı alan hâlen kutsal kabul edilip yerli Hristiyanlar tarafından mum yakılmaktadır.

In Tekija, on the Kumanovo road, 24 km east of Skopje, there was the Karaca Ahmet Sultan Bektashi Dervish Lodge and its tomb. This dervish lodge was converted into a church with the name of St. George by the Serbians in 1914 with the erection a cross. There is no trace of the dervish lodge and tomb, which disappeared in the following years. Some of the tombstones in the cemetery have survived to the present day. The area where the lodge is located is still considered sacred and candles are lit by local Christians.

R.12.32

Üsküp Karaca Ahmet Sultan Tekkesi'nin bulunduğu alan (2023)

The area where the Skopje Karaca Ahmet Sultan Lodge is located (2023)

R.12.33

Üsküp Karaca Ahmet Sultan Tekkesi'nin bulunduğu alan (2023)

The area where the Skopje Karaca Ahmet Sultan Lodge is located (2023)

